LR
apr

81

2002

metmenys

kūryba ir analizė

metmenys

81/2002

A.M. Sluckaitė Jurašienė, Sutrūkę atminties karoliai—kelios mintys apie Juditą Vaičiūnaitę 3 * Veros Radauskienės laiškai Žibuntui Mikšiui 18 * *Aldona Veščiūnaitė*, Debesuotas Vivaldi 39, Pompėjos sodų gėlynai 41, Kylantis paukštis Pompėjos freskoje 42, Oiseau et poires 43, Kur paukščių pasiskraidymai 44, Antiquité 46 * *Nora Aušrienė*, Tomas Kirvaitis 47 * *Kostas Ostrauskas*, Who's there? 53 * *Algis Mickūnas*, Tryliktoji hermeneutika: naikinimas ir pasiskolinta jėga 65 * *Eglė Juodvalkė*, Aklumas, 95 Takoskyra 97 * *Ilona Bučinskytė*, Istorijos nuskriaustųjų samprata egzilio tekstuose 98 *

Kosto Ostrausko „Gyveno kartą senelis ir senelė", *Rimvydas Šilbajoris* 130 * Naujas žvilgsnis į reformaciją, *Arnoldas Piročkinas ir M.G. Slavėnienė* 138 *

Lietuvos nacionalinė M.Mažvydo biblioteka

*Dailės darbai: Tomas Kirvaitis 49–52 * Ž. Mikšys (Lapė, vynuogės ir kurtizanė) 17, Ex libris V.R. 38.*

SUTRŪKĘ ATMINTIES KAROLIAI

Kelios mintys apie Juditą Vaičiūnaitę

A. M. SLUCKAITĖ JURAŠIENĖ

Kaip srūva gyvenimo laikas,
kaip srūva per naktį,
per gūdžią viduržiemio audrą,
palikęs ant dugno
eilėraščių sunkų sidabrą.

J. Vaičiūnaitė, „Debesų arka"

Šį rytą ėjau pajūriu, prie Meksikos įlankos. Buvo atoslūgis. Ant suplūkto, dar drėgno smėlio, kur vanduo atsitraukęs, gulėjo išmesta negyva žuvis, rudi didelio krabo šarvai, kalnai mažų, po pėdom šiugždančių kiaukutų. Nuo jūros sklido aitrus kvapas—žolių, planktono, dūlėjimo. Pakėliau pilką, plokščią it paplotėlis geldelę su penkiakampiu žiedlapiu, įspaustu paviršiuje, paskui perlamutrinę kriauklę ir dar vieną, išmargintą rusvai oranžinėm gyslelėm. Kažkada juose buvo gyvybė ir jūros gausmas. Saulėje akinančiai žydra jūra lygiai alsavo gyvenimo ir mirties ritmu.

Galvojau apie Ditą, apie savo draugę, kurios nebėra. Prisiminiau, kaip mes plaukėm garlaiviu nuo Jurbarko, žemyn iki Kauno, ir mudviejų paltų kišenės buvo pilnos didelių ir mažų akmenų, kurių prisirinkom Nemuno pakrantėje. Stovėjom denyje, mojavom praplaukdamos pro

Raudonės pilį, pro Zapyškio bažnyčią, pro Kačerginę ir jautėmės grįžtančios iš tolimos kelionės, kupinos įspūdžių ir didelių lūkesčių. O mūsų išaugtų, sudėvėtų paltų kišenės plyšo nuo akmenų svorio... Kada tai buvo? Tą vasarą, baigus pirmąjį universiteto kursą? Turbūt... „Kaip srūva gyvenimo laikas..."

Poetė Judita Vaičiūnaitė mirė pernai, 2001-ųjų metų vasario 11 dieną, per savo anūkės Kamilės gimtadienį. Buvau tuo metu Niujorke ir negalėjau palydėti jos į paskutiniąją kelionę. Atsisveikinom su ja rudenį, rugsėjo 5 dieną, prieš man išskrendant. Ji jau buvo po operacijos, žinojo, kad liko trumpai gyventi. Kai išėjom iš baro „Prie universiteto", smarkiai lijo. Judita palydėjo mane iki Pilies gatvės. Apsikabinom, sakiau, pasimatysim pavasarį. „Vargu ar išgyvensiu... Esu mirtininkė..."—sakė ji. Tikrai pasimatysim...—kartojau su silpna viltim. Taip ir liko ji mano atmintyje: stovinti lietuje, po skėčiu, prie šv. Jono bažnyčios—Vilniaus poetė, šio miesto poetinė siela, neatskiriama jo dalis. Sugėrusi į save Vilniaus istoriją, architektūrą, spalvas, kvapus ir pavertusi šį miestą sava kultūrine erdve ir sava poetine vizija. Vieniša ir nedaugelio suprasta. Išdidi ir drovi, ambicinga, giliai užgniaužusi širdyje nuoskaudas, nusivylimus ir skurdžios buities pažeminimą.

Neketinu rašyti atsiminimų apie Juditą (mano Ditelį, kaip vadindavau ją vaikystės vardu)—netektis tebėra per daug skaudi. Tebejaučiu jos šiltą apkabinimą, uždususį alsavimą, kai ji—visada vėluodama—atskubėdavo pas mane Vilniuje. Matau jos įdėmias, mirksinčias, juodu tušu apvestas trumpareges akis po tamsiais lyg paukščio sparnai antakiais, baltą, lygią kaip marmuras veido odą ir itin

aukštą, sokratišką kaktą, kurią ji rūpestingai dengdavo kirpčiukais. Ir man vis dar sunku patikėti, kad vėl nerasiu jos, grįžusi į Vilnių. Kaip neradau jau pereitą vasarą ir sodinau gėles ant jos kapo Naujosiose Rasose, ten pakrašty ant kalvelės, kur palaidotas jos dėdė kunigas Juozas Vaičiūnas, buvęs Šventos Dvasios (Domininkonų) bažnyčios klebonas, ir sesuo Dalia, pianistė. Sunku patikėti, kad tik ausyse skambės jos tylus, karštligiškai skubantis balsas, kai ji pasakoja apie save ar skaito eiles, kuriose atgyja pažįstami senamiesčio skersgatviai, baroko bažnyčios, renesanso kiemai, skverai ir arkos. Kur poetinės gyvybės gija sujungia šimtmečius.

Dabar, kai galvoju apie ją, lyg atsigręždama atgal nuo paskutinės kryžkelės, nustebusi suvokiu, koks tikslingas, aiškia, vientisa linija nubrėžtas buvo jos kelias. Poetės kelias. Nuo ankstyvų eilių, pradėtų rašyti paauglystėje, jos gimtajame Kaune, iki paskutiniųjų gyvenimo mėnesių, kai, sunkiai sirgdama, kamuojama skausmų, ji sudarinėjo paskutinį savo rinkinį. Visą gyvenimą Juditai rūpėjo viena—rašyti poeziją. O visa kita—kasdieniniai įvykiai, emociniai pergyvenimai, sutinkami žmonės, kultūriniai interesai, kelionių įspūdžiai sukosi aplink pagrindinę ašį—kūrybą. Eilėraščių rašymas jai tiesiog buvo gyvenimo būdas.

Skirtingai nei daugelis poetų, kurie, rūpindamiesi pragyvenimo šaltiniu ar skatinami asmeninių ambicijų, tampa profesoriais ar diplomatais, redaktoriais ar žurnalistais, Judita Vaičiūnaitė buvo tik poetė, ir jokio kito darbo ar užsiėmimo sau neįsivaizdavo. Jai nerūpėjo nei postai, nei aukštos vietos visuomenėje. Jos gerbtinų žmonių skalėje išskirtinę vietą užėmė visų pirma kurian-

tys kultūros, meno žmonės. (Dar jautė didesnę pagarbą gydytojams—savo tėvo Viktoro Vaičiūno profesijai.)

Kasdieninė tarnyba Juditai atrodė katorga, kurios stengėsi, kiek galėdama, išvengti. Jos pastangos užsidirbti pragyvenimui dažniausiai buvo trumpalaikės ir reikalaujančios didelio prisivertimo. Ji trumpai dirbo korektore *Literatūroje ir mene*, vienu metu iš vargo bandė mokytojauti, bendradarbiavo *Dienovidy*, kurį laiką buvo poezijos konsultante Rašytojų sąjungoje. Bet iš esmės Judita buvo pasiryžusi geriau skursti, nei sėdėti darbo valandas įstaigoje, anksti keltis, nevėluoti, visą dieną būti tarp žmonių. Jai atrodė, kad rašantis žmogus turi gyventi iš rašymo. Bet ir rašymas jai buvo nelygu rašymui. Ji rašė knygų, dažniausiai eilėraščių rinkinių recenzijas—iš reikalo. Nemažai išvertė ir paskelbė poezijos vertimų, bet ir versti iš tikrųjų nemėgo (net ir Aną Achmatovą, kurios poezija jai buvo artima); vertė, kai buvo paprašoma, irgi iš reikalo. Tolygiai ji nemėgo rašyti straipsnių, viešai kalbėti apie poeziją. Tai buvo ne jai. Bet dalyvauti literatūros vakaruose, skaityti savo eiles publikai Judita norėjo, nors kiekvienas viešas pasirodymas jai kainuodavo daug įtampos, nervų, tiesiog agonijos.

Dažnai (ypač mūsų jaunystės metais) atrodydavo, kad Judita turi begales laisvo laiko. Kai dirbau redaktore „Vagos" leidykloje (redagavau ir jos kelis rinkinius), ji kone kasdien ateidavo pasitikti manęs po darbo. Tada, panašiai apsirengusios su juodom skarom ir juodom kojinėm, mes lėtai ir ilgai eidavom temstančiom Vilniaus gatvėm, kartais sustodamos „Neringoj" ar mažoj ledų kavinukėj prie tuometinės Černiachovskio aikštės. Pokalbio srautas liedavosi, kaip kalnų upokšnis. Kalbėdavo greita-

kalbe daugiausia Judita. Kiekviena diena atrodė perpildyta galybės įspūdžių, mažų įvykių, veidų kaleidoskopo, įtarimų ir baimių. Laikai buvo slogūs, tarybiniai. Ir tvirta, ištikima draugystė buvo, sakytum, kone vienintelis gelbėjimo ratas, palaikantis toje visuotinio nepasitikėjimo, persekiojimų, baimės ir įtarumo jūroje. Bėgo metai, keitėsi mūsų susitikimo vietos, bet ilgų bendravimų ritualas tęsėsi. Dalijomės pergyvenimais, nuomonėm, dalijomės sunkiai gaunama (ir tada draudžiama) literatūra, išeivijos poetų rinkiniais, kuriuos man palikdavo kaip reti paukščiai apsilankantys santariečiai. Skaitėm tada Henriko Nagio *Mėlyną sniegą*, Kazio Bradūno *Devynias balades* ir *Morenų ugnis*, Alfonso Nykos-Niliūno *Orfėjaus medį* ir *Balandžio vigilijas*. Skaitėm tuos rinkinius it devintą žemės stebuklą, kaip ir *Metmenų* numerius, atklystančius tais pačiais keliais. Kartais, kai susirinkdavo dar keli mūsų kartos rašytojai skaitydavom „draudžiamą" poeziją garsiai, prie žvakių, susėdę ant grindų. (Už vieną tokį skaitymą teko aiškintis saugumo tardytojui, kaltinusiam slaptos organizacijos steigimu.)

Artimas mūsų su Judita bendravimas truko beveik iki pat mano emigravimo. Tiksliau pasakius, kol mes su Jonu Jurašu netapom *persona non grata*—nepageidautinais tarybinėje visuomenėje asmenimis, su kuriais pavojinga susitikinėti. Tada, 1974 metais, atsisveikinom su Judita tik telefonu. Vėl susitikom (nors nesitikėjom niekada pasimatyti) po 15 metų. Draugystė atsinaujino.

Judita turėjo sveiko ar gal tiksliau dažnam menininkui būdingo padidinto egoizmo, kuris padėdavo atsiriboti—kai jai reikėjo—nuo pažįstamų, draugų, nuo šeimyninių pareigų ar kitokių įsipareigojimų, ir ginti savo

mažą tvirtovę—eilių rašymą. Eilėraščiams, tiksliau galvojimui, reikia daug laisvo laiko,—sakydavo ji. Kai dar gyva buvo jos mama ir rytais ragindavo Juditą keltis, ji atsiliepdavo: „Netrukdyk, aš galvoju." Žinojau, kad rytais jai nereikia skambinti telefonu ir kad iki vidurdienio ji nieko neįsileis per duris, kol nebus deramai apsirengusi ir pasidažiusi. (Ji buvo didelė estetė ir gyvenime). Diena jai prasidėdavo vėlai.

Judita mėgo mažas kavinukes, kur, būdama tarp žmonių ir kartu viena, išsitraukdavo iš rankinės aplamdytą sąsiuvinį su nebaigtom eilėm ir ilgai gerdavo vieną puodelį kavos arba sėdėdavo tuščiame sodelyje prie šv. Kotrynos bažnyčios, kur niekas jai netrukdė. Šiuos malonius įpročius pastaraisiais metais gerokai suvaržė sunkios buitinės sąlygos. (Net į meno muziejus ir koncertus ji eidavo tom dienom, kai įėjimas buvo nemokamas.)

Tikrasis Juditos darbo laikas būdavo vėlyvi vakarai iki išnaktų, kai butas ir visas namas triukšmingoje Muziejaus gatvėje nutildavo. Ji mokėjo dirbti atkakliai, užsispyrusiai, nepaisant kokie skaudūs pergyvenimai ar depresijos būtų ją užplūdę, nepaisant kokios sunkios jos gyvenimo sąlygos bebūtų. Judita buvo užsibrėžusi kas dveji treji metai išleisti naują eilėraščių rinkinį. Ir iš tikrųjų jos rinkiniai išeidavo kone vienas po kito, su didesnėm ar mažesnėm pertraukom, nesukeldami rimtesnio sovietinės cenzūros įtarimo. (Paradoksalu, kad sunkiau Juditai pasidarė išleisti savo rinkinius, Lietuvai atgavus nepriklausomybę.) Paskutinis jos eilių rinkinys *Debesų arka* išėjo porą mėnesių prieš jos mirtį. Ir tai buvo paskutinis Juditos didelis džiaugsmas ir satisfakcija. Ji dar spėjo gruodžio viduryje atsiųsti man šią knygą į Niujorką.

Juditai spausdinti savo kūrybą visada buvo gyvybiškai svarbu. Kiekvienam rašytojui tai svarbu. Bet jai, uždaro gyvenimo būdo žmogui, kiekvienas paskelbtas eilėraštis, kiekviena išleista knyga, matyt, buvo reikalinga kaip nuolatinis savęs įteisinimas visuomenėje, kaip savo gyvybingumo įrodymas. Ir—pasipriešinimas neišvengiamai nebūčiai, kurios ji bijojo. Kaip bijojo ir vengė kalbų apie mirtį (tik kai labai reikėjo, eidavo į laidotuves, šermenis.) Ji sąmoningai siekė palikti pėdsaką, ženklą, pratęsti save. Ypač paskutiniaisiais gyvenimo metais, gal nujausdama artėjantį slenkstį, Judita vis dažniau kalbėdavo (ir rašė) apie laiko tėkmę, srūvančią keliomis dimensijomis per ją pačią, per istorijos šimtmečius, dabarties sūkurius į kosminę begalybę.

Žiūrėti į ugnį,
į pilnaties šviesą,
nešioti sidabro papuošalus,
stebėti,
kaip skverbias nakties spinduliai
į nykiausias pakampes ir pašalius,
pajusti—
po tūkstantmečių slinkties
priartėja Vandenio era,
Zodiako žvėrių nesustabdomas ratas
vis sukas nakty,
nebėra
tavo smėlio pilių,
tavo sniego žaislų,
tavo strofų skaidrių ant vandens,
tu grimzti į visatą,
į tamsą, į kosminį šaltį
gal pasivaidens
tau ugnies atšvaituos,
sidabrinių žiedų tuštumoj
vaizdiniai ateities,

gal nedingsi juodojoj skylėj,
gal dar plauksi laike—
juk kaip Mėnuo keities.

„Pilnatis"

Kaip reta kam iš mano sutiktų žmonių, Juditai svarbus buvo giminės tęstinumas, kraujo ryšys, toji paveldima genetinė gija, kuri sujungia kartas ir — tautą. Didele dalimi iš čia jos gilinimasis į Lietuvos istoriją ir prisirišimas prie savo krašto, prie žemės, kurioje ilsisi jos protėvių kaulai („...tu ir vėl įsikūnijus/ prosenių žemėje/ sapnais ir pasąmone.../ skanduoji neužmirštą prokalbę.") Ji neįsivaizdavo gyvenimo svetur ir stebėjosi, kaip aš galėjau pradėti viską iš naujo Amerikoje ir apsiprasti svetimame krašte. Lietuvoj jai viskas buvo susiję nenutraukiamais ryšiais, brangu ir nepakeičiama.

Judita domėjosi geneologija, ieškojo savo kilmės ištakų, bandė atkurti šeimos geneologijos medį. Senose giminės nuotraukose ji įžiūrėdavo panašumus veido bruožuose, antakių linijoj, smakro formoje. Nors retai bendraudama, smulkiai žinojo apie savo dėdžių, tetų, pusbrolių, pusseserių bei jų šeimos narių gyvenimus, Sibiro tremtį, jų likimo vingius grįžus. Apgailestavo, kad negalėjo atsekti į užmaršti nugrimzdusios savo senelio Stanislovo Selenio, neteisėto kažkurio grafo Platerio sūnaus, linijos.

Judita ir savo gyvenimu norėjo pratęsti giminės šaką. Kaip kartą prasitarė, kitomis aplinkybėmis, gal kitais laikais ji tikriausiai būtų turėjusi daug vaikų. Net ir nelengvom sąlygom, tuometinėje uždaroje, reglamentuotoje ir moralizuoti mėgusioje visuomenėje ji ryžosi viena auginti kūdikį. Duktė Ula buvo jos džiaugsmas ir pasi-

didžiavimas. Gal dar didesne meile ji apgaubė savo anūkę Kamilę ir su pasitenkinimu mėgdavo sakyti, kad jos namuose dabar gyvena trys kartos—ji, duktė ir anūkė. Gyvybės estafetė buvo perduota. Šeima Juditai buvo vaikai; prieš tai—sesuo, mama, (šventai puoselėjamas anksti mirusio tėvo atminimas)—tie, su kuriais ją jungė tiesioginis kraujo ryšys.

Judita buvo labai gyvybingas, pozityvus, gyvenimą (ir meilę) teigiantis žmogus. Mylimus veidus ji matydavo gaubiamus ypatingos šviesos. Rinkdavo brangintinus bruožus, kaip juvelyras brangakmenių nuolaužas. Kartais įžiūrėdavo tai, kas kitų likdavo nepastebėta, o gal visai neegzistavo. Ypač vertino švelnumą. Pergyventas meilės istorijas saugodavo kaip džiovintas gėles atminties albume. Bodėjosi, ypač jaunystėje, šeimyniniu gyvenimu, jos manymu, miesčionišku ir sunkiai suderinamu su kūrybiniu darbu. Norėjo būti laisva, nepriklausoma nuo kito žmogaus įpročių, pareigų, reikalavimų. Vieną kartą, jau brandesniame amžiuje ji pabandė „normalesnį" vedybinį gyvenimą su latvių poetu, bet santuoka truko neilgai.

Tačiau nepaisant dažnai įsimylinčios, jausmingos jos širdies, kūryboje ji nepripažino poetinės išpažinties. Tik jos meilių atšvaitai, tik gaivalinga jutimų kaitra sušildo ir apšviečia jos eilėraščius. Čia nerasi tiesioginio emocijų proveržio ar dramos, kurią ji tuo metu pergyvendavo. Skirtingai nei Anos Achmatovos, Marinos Cvetajevos ar Salomėjos Nėries—poečių, kurias ji mėgo—kūryboje, Juditos poezijoje gana sunkiai atsekami autobiografiniai motyvai. Savo jausmams, kaip ir nerealizuotos didelės, likiminės meilės vizijai ji greičiau buvo linkusi suteikti transformuotą formą, istorinį ar mitologinį rūbą („Kanonas

Barborai Radvilaitei", „Keturi portretai"). Ir kuo toliau, tuo labiau didėjo distancija tarp išgyvenamos tikrovės ir kūrybos, tarp asmeniškos patirties ir poezijos. Juditos lyrika vis labiau smelkėsi į kultūrinę erdvę, į atminties valdas, į laiko tėkmei atsparesnes vertybes („...kad už tikrovę/ jau vertesnis/ atminimas, sapnas, pramanas.") Daugėjo sakralinių, bažnytinių įvaizdžių ir baltos, spindinčios, kaip „amžinybės sniego gniūžtės" šviesos.

Juditos kūrybos procesas savaip buvo panašus į mozaikos meistro ir alchemiko darbą: ji derino žodį prie žodžio, dėliojo juos kaip kortas, siekė išgauti intensyvų spalvų švytėjimą ir darnų strofų koloritą, atkakliai ieškojo būdų iš netikėtų žodžių derinių, iš jų sąskambių išlydyti „eilėraščių sunkų sidabrą". Judita rinko žodžius iš įvairių kalbos klodų, tikrino jų sinonimus, rausėsi žodynuose ir knygose, ieškodama retų žolynų, paslaptingai skambančių mineralų pavadinimų („...skaisti Hildegarda,/ vargonaujanti/ brangakmenių ir žolynų žinovė..."). Ji rasdavo labai netikėtus, savitus rimus, aliteracijas, žodžių sandūras („...ryškėjantys žodžiai/ be paukščių giesmės neapsieis,/ lyg tinklą nunersiu jiems/ sandūra žodžių tikslia...").

Juditos darbo įrankiai buvo žodynai, enciklopedijos, Lietuvos istorija, Vilniaus architektūra, mitų antologijos, botanikos vadovėliai, knygos apie mineralus, astrologiją (kuria ji itin domėjosi ir tikėjo dangaus kūnų, jų išsidėstymo įtaka žmogaus būdui ir likimui). Iš šių sričių ji sėmėsi įvaizdžius, temas. Betarpiško sąlyčio su gamta, su kaimo aplinka ji greičiau vengė. Išvykų į gamtą nemėgo. Gamtos reiškinius geriau buvo linkusi stebėti pro savo kambario langą. Gimusi ir visą gyvenimą gyvenusi mieste, Judita buvo miesto, kultūros erdvės poetė. Ir tuo ji

gerokai skyrėsi nuo daugumos savo kartos rašytojų, užaugusių kaime ir iš ten telkiančių medžiagą savo kūrybai.

Judita galėjo būti romantiška, jausminga gyvenime, bet ne kūrybiniame darbe. Čia ji nepripažino poetinio įkvėpimo būtinybės, spontaniško eilėraščių improvizavimo, kūrybinės egzaltacijos. Tolygiai ji nepripažino jokių sparnuotų frazių, jokių aprašinėjimo grožybių ar intelektualinių įmantrybių savo laiškuose ir kituose rašymuose. Jos sakiniai visada būdavo aiškūs, kondensuoti, konkretūs. Kaip ir jos rašysena—itin tiesi, glausta, mažom raidėm, bet aiški, taisyklinga, kažkuo truputį mokykliška.

Judita turėjo stebėtinai gerą atmintį ir rūpinosi visada išlaikyti „švarią galvą" (negerdavo nei lašo vyno, vengė stiprių raminamųjų vaistų, net skausmų kankinama atsisakydavo nuskausminančių). Nepaisant jos gana didelio trumparegiškumo (gal dėl to tiek daug rūko, miglos, pro dulkes spindinčio aukso jos poezijoje), ji buvo labai pastabi. Ir jei įsidėmėdavo kokį bruožą, daiktą ar smulkmeną, tai išlikdavo jos atmintyje ilgam nelyginant kokie inkliuzai, kurie kartais netikėtai iškildavo jos eilėse ar prisiminimuose (kaip povo plunksna vazelėje prie močiutės veidrodžio ar dėdės Stasio siuvinėjamos juodo šilko pagalvėlės su išsipūtusiom raudonom braškėm). Tolygiai gerą atmintį ji turėjo vardams, istorijoms, žmonių (ir mitinių dievų) santykių peripetijoms.

Paskutiniaisiais metais Judita dažnai užsimindavo, kad ketina rašyti prozą. Kalbėjo, kad norėtų parašyti romaną, gal iš savo dienoraščių, kuriuose trumpai užfiksuota daug įvykių, faktų ir temų. Ragindavo ir mane tai daryti; sakydavo, tik pagalvok, kokius laikus mes pergyvenom, tie mūsų ir mūsų šeimų gyvenimai—tiesiog

epopėjos. Romano parašyti Judita nespėjo, bet išleido nuostabius vaikystės-paauglystės prisiminimus, kamėjiškus sutiktų tais metais žmonių portretus. Tai jos nedidelė, poetiškos šviesos sklidina knygelė „Vaikystės veidrodyje".

Judita bandė ir dramos žanrą. Lyg ir tęsdama savo dėdės poeto ir dramaturgo Petro Vaičiūno tradiciją, ji parašė porą nedidelių pjesių, džiaugėsi, kad viena buvo pastatyta Kaune. Bet dramaturgija nebuvo jos stiprioji pusė, ir ji tą jautė. „Myliu poeziją,—atvirai sakė. —Jei kurį laiką neparašau eilėraščio, apima panika. Nenorėčiau gyventi, jei nebegalėčiau rašyti."

Juditos Vaičiūnaitės asmenybė—iš pažiūros lengvai pažeidžiama, kartais perdėtai jautri, trapi, baugščiai užsisklendusi—iš tikrųjų buvo atsparus monolitas, tarsi tamsoje šviečiantis mėnulio akmuo. Ji turėjo tvirtus principus, kurių nedeklaravo. Ištikimybę savo tėvynei, kurios niekada neišdavė. Anais priespaudos dešimtmečiais ji stengėsi laikytis nuošaly nuo politikos. Ji nepateko į juoduosius sąrašus, nebuvo disidentė, atvirai nesipriešino, neprotestavo. Kartais buvo bailoka ir pilna įtarumų. Bet skirtingai nei daugelis jos kolegų, ji neparašė nė vienos eilutės, pašlovinančios totalitarinę santvarką, neatidavė nei mažiausios duoklės valdžiai, nuo kurios priklausė jos galimybė spausdintis ir leisti knygas. Kaip ji pati sakydavo, niekad nepabučiavo raudonos vėliavos. Tuo skaudžiau jai buvo sulaukti nepriklausomos Lietuvos atkūrimo ir būti priskirtai prie tarybinių poetų kartos, kurią ne vienas iš naujųjų patriotų ragino nurašyti į istorijos sąvartyną.

Nuo Kovo 11-os prasidėjęs nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis Juditai buvo didelių sukrėtimų metas. Pra-

džioje didelio džiaugsmo, paskui ir įsismelkiančio kartėlio, augančio nusivylimo metas. Dvasią pakeliantis laisvės pojūtis ir nuoskauda, pasijutus nereikalinga, nepritampančia prie naujų gyvenimo sąlygų. Apie tai, kaip skaudu jaustis nereikalingai, Judita dažnai kalbėdavo vasarom, kai susitikdavom. Kalbėdavom ir apie pakitusią menininko vietą visuomenės gyvenime. Vakarų šalių praktika, ypač Amerikos patirtis jos nežavėjo. Ji nemokėjo kovoti už save, už savo vietą naujų laikų visuomenėje. Ji mokėjo tik ginti savo privatumą. Jai svetima buvo jaunesnės kartos postmodernistinė bravūra, arogancija, stiprėjanti merkantiliška pažiūra į meną. Ją itin skaudino besiveržiančių į valdžią veikėjų agresija, chameleoniškas pažiūrų keitimas, veidmainystė, karjerizmas, nesirūpinimas kultūra. Ypač ją šokiravo staigiai prasiveržęs žmonių gobšumas, turtiniai skirtumai, inteligentų skurdas, elgetos Vilniaus gatvėse. Ji sakėsi savo pažiūromis esanti socialdemokratė (pagal prieškarinį socialdemokratijos supratimą), kaip buvo jos tėvas gydytojas V. Vaičiūnas. Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva tolo nuo jos įsivaizduoto idealo, stūmė ją į nuolatinius nepriteklius ir vertė dar labiau užsidaryti tarp keturių sienų. Juditai atrodė, kad jos poezija vis mažiau vertinama, kad ji dažnai apeinama, nutylima, vis rečiau kviečiama į literatūros vakarus ar kultūros žmonių sambūrius (net ir į Santaros-Šviesos suvažiavimus Anykščiuose). Bet nepaisant patiriamų ar kartais padidintai jautriai juntamų nuoskaudų, Judita visą laiką rašė, ieškodama paguodos ir temų Lietuvos istorijoje, kultūros paminkluose, gimtosios žemės mituose, gamtos ritme. Kone iki paskutinio atokvėpio ji

rašė savo skaidrias, juvelyriškai išbaigtas, ypatingos šviesos sklidinas eiles.

Sniego gniūžtės
debesynų sniego gniūžtės
tamsiai mėlynam
rugpjūčio danguje,
šaltas spindulys—
vos regima gija
ant įkaitusios kaktos,
bet nesugniuždė,
sniego gniūžtės,
amžinybės sniego gniūžtės,
stulbinančios
baltumu, švara, skaisčiu,
plunksnas numetu,
pavidalą keičiu,
kai baltom lavinom
sniego bangos ūžtels.

„Sniego gniūžtės"

...Laikau saują spalvotų, glotiniai nušlifuotų akmenėlių—agatų, chalcedonų, nefritų, chrizolitų, vieną heliotropą ir gelsvai rainą tigro akį. Tai mano draugės dovanos. Tie įvairiaspalviai mineralai mįslingais pavadinimais tarsi atėję iš jos poezijos, iš jos strofų mozaikos. Juos Judita man dovanodavo paskutiniais metais: vieną ar kitą akmenėlį gimtadieniui. O vienais metais—standžiai, tirštai kaip vynuogių kekė suvertus, arti prie kaklo priglundančius karolius ramios spalvų gamos su tamsiais akcentais: žalsvų, balzganų, rausvų, švelniai violetinių, rudų ir juodų mineralų vėrinį.

Tą liūdną rudenį, kai atsisveikinusi su Judita, grįžau į Niujorką, mano draugės dovanoti karoliai sutrūko ir pabiro ant grindų, vos juos pakėlus prie kaklo. Rinkdama

spalvotus agatus, nefritus, chrizoprazus nuo grindų, supratau, kad su Judita nebepasimatysim. Liko sauja glotnių, brangių akmenėlių. Jie sušyla palaikius delne— kaip brangūs prisiminimai, kurių negaliu tvarkingai suverti. Kuriais negaliu su niekuo dalintis. Jie priklauso uždaram, labai privačiam mano draugės pasauliui. Ir man.

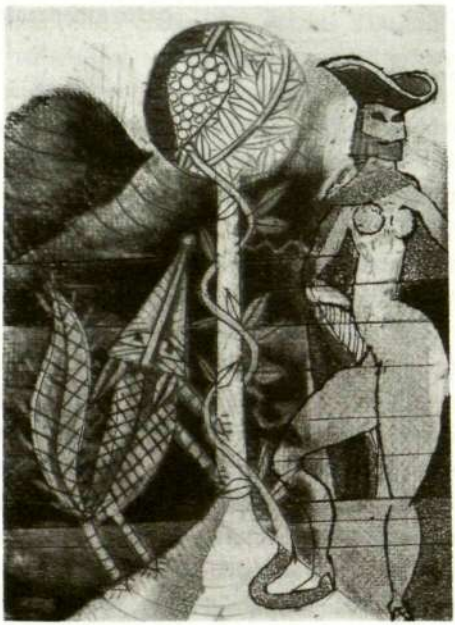

VEROS RADAUSKIENĖS LAIŠKAI ŽIBUNTUI MIKŠIUI

DVYLIKTAS LAIŠKAS

7.9.62
[mėnuo užrašytas klaidingai,
pašto antspaudas: 7.8.62]

Mon très cher ami,

tik dabar su baisumu pastebėjau, kaip ilgai aš nerašiau savo tikram ir vieninteliam draugui, su kuriuo ilgomis vienišomis valandomis dažnai pakalbu. Jūsų paskutinis laiškas (birželio gale) ėjo virš 2 savaičių. Mat, vokiečiai turėjo pašto streiką „sur place" [ateina į darbą, bet nė kiek nejuda darbe] ir po tų kelių dienų nepaprasto darbo lėtumo negalėjo savaitėmis susitvarkyti. Aš buvau patekusi per visą liepos mėnesį į „social life" sūkurį. Buvo atvažiavę keli „VIP" (very important persons) iš sostinės [Washingtono]. Prasidėjo priėmimai, važinėjimai su jais ir t.t. Mūsų soi-disant artimiausias bendradarbis–prietelis su žmona išvyksta, jiems atsisveikinimo parties [draugijos, susibūrimai] ir t.t. Rezultate mes pasiliekam ilgesniam laikui (1–2–3 metus) dideliam Henriko ir labai mažam mano malonumui. Mūsų senam viršininkui (su jauna

žmona) gimė vaikas (vėl iškilmės, dovanos ir t.t.) ir jau kalbos: „mes nemanėm, kad baby atima tiek laiko, pinigų ir gyvenimo".

Dabar tiktai aptilo viskas, ir aš vėl galiu pasinerti į savo Itališko Renesanso džiaugsmą. Visą gyvenimą norėjau juo užsiimti, bet kliudė noras pradėti nuo senovės ir negalėjau prieiti, bet dabar, turėdama nepaprastai daug medžiagos, jaučiuos beveik laiminga. Ir vėl svajoju pavasarį nuvykti į „savo" Florenciją. Ten kaip namie.

Labai dėkoju už laikraščius. Visuomet didelis malonumas. „Le Figaro" pasidarė vasarai labai neįdomus, net nesinori Jums siųsti, bet vis dėlto laiko „au courant" [informuoja]. Iš adreso matau, kad Jūs dar savo bute, kas mane ramina. Nors čia tvarka. Aš vis dažniau galvoju, kodėl Jūs nebandote savo jėgų teatre. Yra gi, pvz., J.–L. Barrault teatro studija ir laikraščiuose paskelbtos Jūsų režisavimo studijos gali būti realizuotos. O kodėl Jums nepamėginti pas Kasiulį savo mažą nors parodą padaryti? Dovanokite už patarimus, bet aš taip sau iš draugiškos širdies kalbu. Pažiūrėjus į savo jau pasibaigusį (ir daugės kitų aplink) ir „verfutschtą" [vokiškai: sugadintą, sudarkytą] gyvenimą, taip norėtųsi, kad Jūs, turėdamas paskutinį šansą „jį padaryti"—nepraleistumėt jo. Na ir vėl atsiprašau. „Lengva pasakyti".

Ištrūkę vieną savaitgalį iš mūsų „balių", nuvykome (širdingai pakviesti mūsų senos šeimininkės) į Reutlingeną, kur praleidom „D.P." [Displaced Persons—išblokštųjų asmenų] laikus. Labai buvo keistas jausmas atsidurti po 13os metų ten, kur pasibaigė visa mūsų gyvenimo epocha ir prasidėjo dabartis. Man ypač buvo keista vaikščioti gatvėmis, kur buvo anksčiau pilna „D[i]p[i]"sų, kurių

aš tūkstančius pažinojau asmeniškai (mano darbas UNRRA [United Nations Relief and Rehabilitation Administration—Jungtinių Tautų Šalpos ir Teisių atstatymo Administracija]) ir man vis vaidenosi, kad štai eina tas ir tas, reikės nuvažiuoti aplankyti tą ir tą, ir t.t. Norėjau aplankyti [Vytautą] Alseiką [žurnalistas, Vokietijoje po karo dirbo UNRRA ir IRO (International Refugee Organization—UNRRA'os tęsinyje); 1949 m. išvyko į J.A.V., o 1953 m. grįžo į Reutlingeną dirbti VLIK'o Vykdomojoje Taryboje. 1972 m. grįžo į Lietuvą ir sovietų saugumui dėstė užsienio lietuvių paslaptis], bet neradau adreso. Sustojome pakeliui Stuttgarte. Malonus miestas, nors ir mažai pažinojau. Labai nustebino—Reutlingene (60.000 gyventojų) veikia 2 teatrai. Vienas—iš Tuebingeno atvyksta kas savaitę ir vienas nuosavas, ir dar savo simfoninis orkestras.

Iš filmų Wiesbadene—„Il grido" [Riksmas] ([M.] Antonioni) tikrai geras. Senas, blogos nuotraukos techniškai, bet manau jo geriausias. Be žvaigždžių. Kaip ir realistiškas, bet su nerealistiška magija. Tenka sutikti su dabartinės literatūros pažiūra, kad pirmam veikale [matomas, atsidengia] visas autorius. Kas eina toliau—geresni arba blogesni variantai. Matėme „Viridianą" [Luis Buñuelio 1961 metų filmas]—sukarpyta ir su labai blogais aktoriais. O gal tai yra tokia ispaniška, man visai nežinoma vaidybos mokykla. Veikia tokie primityvūs „grabai". Režisorius man iki šiol nepažįstamas, tik daug metų skaitau himnus jo genijui. Dar nuomonės neturiu. Neseniai ėjome žiūrėti (specialiai pasijuokti) „Grand Hotel" su Greta Garbo [Edmund Gouldingo 1932 m. melodramatinis filmas] ir kitom mūsų jaunystės

žvaigždėm. Ir ne tik neteko juoktis, bet net pravirkau [dėl] labai geros, netikėtai subtilios net vaidybos L. Barrymore'o [Lionel B. (1878–1954)]. Greta Garbo, nežiūrint jos absoliučiai neįmanomų judesių ir dažno kraipymosi, irgi yra artistė. Per jos tikrai „adorable" [labai patrauklų] veidą kartais praeina tokios bangelės, kurios tiesiog pritrenkė, ir turbūt ir yra tikra mimika, atseit kino vaidyba. Labai sunku apsakyti, nes niekuomet neteko tokio daikto matyti. Tos „bangelės", matyt, ir buvo jos „dieviškumo" paslaptis. Norėčiau labai, kad ir Jūs pasakytumėt man savo įspūdį, jei matysite. Nes iki šiol su Henriku kalbamės ir negalim suprasti tų „bangelių" (mano terminas).

Iš skaitytų knygų norisi tiesiog dėl informacijos paminėti (jei po ranka atsidurs) labai gerą kaip ir enciklopediją prancūzų moderniškos literatūros su visokiom informacijom, labai naudingom, ir gerais objektyviais trumpais straipsneliais: „Une Histoire vivante de la Littérature d'Aujourd'hui" [Gyva šių dienų literatūros istorija]. Autorius Pierre de Boisdeffre. Édition 1960; ir „Histoire de France racontée à Juliette" [Juliettei papasakota Prancūzijos istorija], autorius [Jean] Duché. Nežiūrint pavadinimo ir ypatingo stiliaus, labai naudinga paskaityti (skaičiau ir angliškai, ir prancūziškai). Duoda nepaprastą vaizdą prancūzų istorijos, ypač buities, kostiumų, papročių, kultūros vystymosi ir, žinoma, žmonių ir istorinių faktų. Galima skaityti kaip romaną ir kaip santrauką istorijos veikalų—viskas pagrįsta rimčiausiais šaltiniais ir kartu persunkta savotiška ironija. Tikrai vertas dėmesio daiktas ir kiek žinių naujų suteikia...

Šiuo momentu, atsitraukus nuo savo „Florence des Médicis" (Bailly) [„Medičių Florencija"], kartais paskaitau Céline [Louis Ferdinand Destouches, kaip rašytojas Céline (1894–1961)] „D'un château l'autre" (na ir pavadinimas) [norint išversti pavadinimą, reikia gerai pažinti rašytoją. Ž.M.], kuris suteikė didelį malonumą. Galima ir juoktis, ir verkti. Tokio pikto žmogaus sunku sutikti antro. Neveltui dabar jis vėl (po mirties, žinoma) net didžiausių priešų gerbiamas už visos naujos prancūzų literatūros nuvedimą į naują kelią—kalbamos kalbos, nebijojimo parodyti gyvenimo absurdiškumo, chaotiško laisvo autoriaus–žmogaus „passion" ir temperamento atskleidimo. Nuo jo pirmų kūrinių [1932 m.] ir susvyravo, ir nukentėjo prancūzų „clarté" ir „raison" [aiškumas ir racija] ir „balance" ir „élégance" [lygsvara ir elegancija]. Ar į gerą, ar į blogą tas privedė—dar nežinau.

Pamačius Jūsų nugarinę nuotrauką „Drauge", nors ir neaiški, bet tikrai „charakteringa" (gausiai lietuvių laikraštininkų dažnai labai ne vietoj vartojamas terminas), nutariau ir savo charakteringų nuotraukų nusiųsti. Vietoj nugarinės „blandės" [žodžio prasmės nepavyko atsekti]—Italijos stebuklai ir truputis Bruggės nuotaikos.

Štai—vėl ilgas neišskaitomas laiškas. Juo sunkiau skaityti, juo daugiau man dėmesio. (Pateisinimas baisios, nemandagios rašysenos).

Votre vieille amie*
Vera

---

* Jūsų sena draugė.

Vera Radauskienė Bruggėje 1962 metais.

TRYLIKTAS LAIŠKAS

15.8 [1962]

Mon très cher et seul ami*,

Jūsų laiškas vėl ėjo 6 dienas, todėl skubu parašyti, kad jis (laiškas) mane labai pradžiugino ir nuliūdino. Aš taip nepaprastai norėčiau būtent dabar su Jumis pasimatyti dėl gana svarbių dalykų, apie kuriuos norėčiau pakalbėti, bet deja būtent dabar mūsų pasimatymas negalės įvykti, nors Jūs būsite taip tragiškai arti. —Šiuo metu pas mus apsigyvena mūsų bendradarbiai (2 žmonės), kurie išvyksta į U.S.A. ir nuo 15 [dienos] atsisakė nuo buto ir turi apie savaitę išbūti čia. Po to, rodos, aš pagaliau vykstu į Šveicariją pasimatyti su savo drauge 10čiai dienų.

Iki rugsėjo pradžios viskas eina kaip mašinoj ir, svarbiausia, datos nelabai aiškiai nustatytos. Henrikas, kuriam nepaprastai sunku išeiti iš rutinos (kurią jis vadina tvarka), yra bjauriausiam iš jo galimų horreur ūpų, o aš turiu „atidirbti už jį". Kiekvieną dieną vyksta parties (gėrimas, beprasmiškas plepėjimas, rengimasis, vienu žodžiu—merde [šūd...]), nes išvykstantieji buvo labai populiarūs ir vaišingi (parties), ir visi nori revanšuotis. Aš turiu, žinoma, irgi daryti „party" ant mūsų terasos su samdytu mixeriu–barmanu ir t.t. Kokios čia [gali būti] kalbos apie tikrą ir rimtą pasikalbėjimą, ir net pasimatymą su Jumis. O viena iš temų būtų mano bręstantis noras grįžti v i e n a i į U.S.A. Gyvenimas čia man atrodo

---

* Mano labai brangus ir vienintelis drauge.

tiek emmerdant [be naudos, įkyrintis] ir beprasmiškas, kad, nežiūrinti mano „je m'en fich'izmo" [„man vis tiek pat"] ir rezignacijos, nebegaliu vidiniai susivaldyti.

Bet, žinoma, tas dar turi būti atidėta, kol praeis visas tas pamišimas čia. Manau po Jūsų sugrįžimo iš Koenigsteino pabandyti išaiškinti save laiškuose (viena iš psichoanalizės priemonių pagal dr. Radauską [H. Radausko brolį]).

Kad Jūs važiuojat pabendrauti su tautiečiais—manau yra labai geras daiktas. Sužinojau iš savo Putzfrau [tarnaitės–valytojos], kad vieta yra „sehr schoen", kur ji važiuoja s u s a v o a u t o praleisti Wochenende [savaitgalį]. Nubrėžė [ji padėtį] taip:

Tik įspėju, kad šiomis dienomis prasideda geležinkelio ir Bahnbusų [geležinkelio autobusų] streikas, kaip anksčiau buvo pašto. Vokiškai—„sur place", bet nepaprastai lėtai bus dirbama. Vadinasi „Operation Adler"—vokiečiai negali visai neišeiti į darbą, bet daro tokias kiaulystes, o paskui negali savaitėmis iš jų išsikapstyti.

Labai įdomu, ką Jūs Koenigsteine darysite. Pranešimą kokį, ar ką? [Dalyvausiu 9tojoj Europos lietuviškų studijų savaitėje]. Svarbu, kad galėsite paatostogauti. Nepaprastai gailiuos negalėdama pasimatyti, bet turiu ateity šiokių tokių planų.

Skubu į paštą siųsti par avion, nes geležinkeliu nepasitikiu.

Vera

KETURIOLIKTAS LAIŠKAS

13.11.62
dar Wiesbaden

Mon cher mauvais ami*,

Daugiau kaip trys mėnesiai praėjo nuo paskutinio „kontakto" su Jumis. Trys bjauriausių mėnesių mano gyvenime per 10 metų. Kas ir kaip ten viskas buvo, nerašysiu, nes manau niekam, net ir Jums, visai neįdomu. Kitaip vis paklaustumėt, kas gi ten girdėti Wiesbadene. Trumpai—kas dvi savaites mes pakavomės ir vėl išsipakuodavome. Taip „važiavom" vad. home leave (rugsėjo pradžioj) ir vėl sustojome. Tai bendrai turėjome būti išsiųsti namo ir vėl „grįžome". Tai „galutinai" turėjome išvykti apie Kalėdas, tai atidėjo važiavimą iki birželio. Ir šiandien vėl pasakė ruoštis namo „gana greit" su raginimu net galiausiai kas gali ir nori pavažinėti, nes galim išvykti netikėtai greit. Bet šios dienos „važiavimas" atrodo rimčiausias. Nes anksčiau mes buvom tik keli taip tampomi, o dabar jau visiems įsakyta ir t.t. Dar prie to pridėkite mano dėl įvairių priežasčių visai sugedusius nervus, kai aš kaip kokia „Bl...nė" naktimis laksčiau po Wiesbadeną, privesdama Henriką iki ašarų—štai Jums vaizdas trijų mėnesių čia. Aš, žinoma, susitvarkiau. Pilnoj lygsvaroj ir net galiu rašyti savo cher mauvais „ami".

---

* Mano brangus blogasis drauge.

„Passons l'éponge sur ces 3 mois" [braukim kempine per tuos tris mėnesius] ir pradedame kalbėti rimtai. Ką Jūs ten darote, kaip susitvarkote savo gyvenimą? Blogiausiame stovy vis apie Jus pagalvodavau, nors ir negalėjau savęs priversti parašyti. Buvom netikėtai nuvažiavę į Muencheną gale spalio. Henrikas stengėsi mane ištraukti iš mano „depression". Buvo malonu, nes buvau pirmą kartą. Išbuvom 4 dienas. Miestas niekam tikęs. Nei vieno padoresnio namo (architektūros), kas yra—tai bezdžionavimas. Į [Muencheno] Loggia de' Lanzi [Feldherrnhalle] net spjoviau. Bet jei gyventi Vokietijoj, tai tik Muenchene. Aplakstėm pinakotekas (kur sutikome [V.] Alseiką—nemačiau 13 metų). Buvome teatre—[Françoise Sagan pjesėje] „Le Château en Suède" [„Pilis Švedijoje"]: gerai vaidino visi, pastatymas neįdomus, bet žiūrėti buvo labai malonu. Tekstas puikus, net vokiškai.

Alseika nuvedė į kiną—lenkišką filmą žiūrėti. Labai geras. Vadinasi vokiškai „Nachtzug" [Naktinis traukinys—Jerzy Kawalerowicziaus 1959 m. filmas „Pociąg"—„Traukinys"]. Tam mažame kine ėjo 29 savaites. Bendrai aš jau nebegaliu žiūrėti į filmus (visi, ką mačiau po „Il grido"—blogi), vien tik dėl kokio įdomaus siužeto arba dėl vaidybos atskirų aktorių nueinu, kaip atskirų ir pilnų meno veikalų jau nebegalima žiūrėti. Mano supratimu—pilnas dekadansas visur. O gal čia tik mano toks stovis. Dvasinis. Bet lenkiškas filmas yra toks skirtingas, toks „kitoks", nors ir realistinis ir net kartais primityvus ir net kiek kriminalinio pobūdžio. Bet vis vien koks šviežumas po visų tų prancūziškų „lovinių" pseudopoetiškų filmų. Nuo kurių vemti norisi.

Ar matėt „Le repos du guerrier" [Kario poilsį—Roger Vadimo 1962 m. filmas pagal Christiane Rochefort (1917–1998) romaną] ir panašių? Mačiau ir Balanšino baletus prieš U.S.S.R. keliones. Didelis buvo pergyvenimas. Išėjau vos gyva. Kur jis eina ir kokiais keliais, galima tik ilgai pasakoti arba parašyti ilgą traktatą. Toli gražu ne viską galėjau priimti, bet įspūdis triuškinantis. Iš senos baleto sąvokos nieko neliko (naujuose pastatymuose). Judesiai atkasti neegzistuojantieji gamtoj. Depersonalizacija šokėjų [smarkiau]—neįmanoma. Visos [šokėjos] visiškai vienodos išvaizdos. (Kaip jis tą padarė—nežinau. Ar tai gerai—nežinau). Net plakatuose įdėtos atskiros fotografijos be pavardžių ir t.t. Vokiečiai iš proto kraustėsi, nežinodami ką galvoti. Bet kadangi jie nori būti labai avangardiški—gyrė kaip galėdami.

Norėdama pabėgti nuo savęs ir rūpesčių, pasirinkau florentiečių renesansą. Gyvenau tarp Medičių ir quatrocento [XV^to šimtmečio] dailininkų daug mėnesių. Pasiekiau tai, ko norėjau visą gyvenimą (negalėjau, nes vis pradėdavau nuo Egipto): rimtai pastudijuoti šitą epochą. Perskaičiau apie 20 veikalų, tame tarpe [H.] Wölfflin, [J.] Burckhardt, [B.] Berenson, [A.] Venturi, [B.] Croce ir t.t. Bendrus Renesanso istorijos veikalus. Ir galiu pasakyti—šį tą padariau. Šį tą supratau. Ir tikrai galėčiau (kaip pas mus buvo priimta) skautams visą ciklą paskaitų padaryti.

Ir tik dabar prisiminiau, kad mano probobutė buvo Cremonos italė, pavarde Paderni. Ir dar radau, kad iš profilio esu fantastiškai panaši į Cosimo Pater Patriae [tėvynės tėvą—Cosimo de' Medici, Senąjį 1389–1464]. Neveltui [man] Florencijoj kaip namie. Henrikas mano, kad šiuo atveju man reikalinga „professional help", bet, žinoma, tai tik juokai. Myliu Italiją ir jos Renesansą, ir tiek.

Buvau susidomėjusi Paryžiaus nauju teatru tos damos (rodos, [Françoise] Spira), net norėjau pasiūlyti Jums ten nueiti. Bet vėliau iš „Le Figaro" atsiliepimų labai nusivyliau. Ar matėte tą nelaimingą [Frank Wedekindo] „Lulu", kurią dabar visi ir visur stato? Tiesiog neapkenčiu. (Mačiau Vienoj ir filmą su Nadja Tiller [„Lulu" 1962 m.]). Mano supratimu, galima traktuoti tik kaip satyrą arba tiesiog fin du siècle [amžiaus galo] farsą.

Daugiau gal ir nerašysiu, nes nežinau iš viso, ar Jums tai reikalinga (po tiek tylos). Noriu širdingai padėkoti už spaudą. Visuomet labai, labai malonu.

Raginami išnaudoti progą ir važinėti, nežinome kur pulti per tokius baisius orus. Gal per Thanksgiving [Padėkos dieną] arba per Kalėdas sugalvosime atvykti į Paryžių. Ar Jūs manote ten būti tuo laiku? Man būtų taip labai gera pavaikščioti po miestą kartu, ypač vėlai, nes Henrikas tuoj pavargsta ir visur svetur 9 valandą lovoj. Nors ir „méfie-toi de Paris, de ses rues et de son ciel gris" [saugokis Paryžiaus, jo gatvių ir jo pilko dangaus], anot J. Greco. Aš noriu tik eiti ir eit pagal Seine.. ach, net verkt norisi.

O gal galėtumėt parašyti (wenn ueberhaupt [jei iš viso]), kas yra įdomesnio ar bus tuo laiku—gale lapkričio arba per Kalėdas. Ar neatsimenat, kaip per Kalėdas su muziejais (Henrikui), o man su teatrais? Filmų nebenoriu. Gavom labai liūdną laišką iš Jorgės [J. Blekaičio]. Negali žmogus vienas gyventi ir tiek.

Vera

Buvo momentas, kai aš norėjau (tų 3 mėnesių laiku) važiuoti auklėti jo vaikų. Bet supratau, kad yra gi motina. Net susigėdinau.

PENKIOLIKTAS LAIŠKAS

13.12.62

Mon très cher et bon ami*,

norėjau tuoj grįžus Jums parašyti kaip aš jaučiu, kad vis dėlto dar gyvenimo gale turiu vieną gerą, tikrą, suprantantį be žodžių draugą. Ir kaip man tai yra svarbu, bet nuo pirmos dienos atsiguliau į lovą, kur ir išbuvau visą savaitę su didele temperatūra pilname gripo priepuoly. Aš buvau pilnas ligonis Paryžiuj, bet slėpiau kiek galėdama. Tik man dėl karščio viskas buvo sunku, keista ir kažin kaip ne taip...

Tuo tarpu mes jau „važiavome" [į J.A.V.] sausio 19-tą. Bet visi pakėlė halasą [triukšmą]—telefonai, telegramos, kad atidėtų iki vasario 25 dienos ir, rodos, galutinai—jau turime bilietus ir kajutes „Amerikos" laive, nes „U.S.A." per tokį blogą orą neplaukia iki kovo pabaigos. „Būsime" New Yorke kovo 4 dieną—su „kažin kuo" [laivu].

Gavome pagaliau ir žemėlapį [kunigaikščio Mikalojaus Kristoforo Radvilo (1549–1616) Lietuvos žemėlapį]—labai gražus. Paspalvintas, su keturiais kartušais, trim laivais ir net banginis plaukia. Ir didelis skriestuvas, ir visokie miestų ženklai, ir Henriko džiaugsmui jo Daugyvenė (upė), ir viskas taip gražu—ypač kad jau ir įrėminome dailiai. Vokiečių meisteriui [rėmuotojui] labai

---

* Mano labai brangus ir geras drauge.

patiko. Jūsų atsiųstas katalogas H.[enriką] ir labai pradžiugino—yra naudingų žinių. Kataloge tai yra Nr. 24 (1613 m. Amsterdam).

Iš Paryžiaus atsiminimai—Jūsų mielas „présence" [buvimas], Hamleto [J.-L. Barrault] fantastiškas užskridimas ant sosto, [Édwige] Feuillère neapsakomas, vienintelis, grynai prancūziškas moteriškumas, [Pierre] Brasseuro nonšalantiškas meistriškumas ir ta rožinė migla, apsupanti Notre Dame [Paryžiaus katedrą], tas lyg plaukiantis baltas, mažas Pont Marie [inžinieriaus Marie] tiltas, ir tas, rodos, nieko ypatingo Musée Carnavalet [Paryžiaus miesto muziejaus] fasadas. Jis man per karštį net vaizdavosi su Madame de Sévigné, rašančia savo elegantiškus ir kartu niekšiškus laiškus. Ir dar tie košmariški bomai [prancūziškai clochard'ai—benamiai valkatos]... dėl kontrasto.

Užvakar buvom ir kine žiūrėti [Ingmar] Bergmano paskutinį „great creation" [1961 m.] su labai, labai gera nauja [?] negražia artiste Harriet Andersson ir labai gerai (pirmą kartą) vaidinančiu jaunuolį—tikrai jauną žmogų. Dažniausiai seni senus ir jauni jaunus kažin kaip nevykusiai vaizduoja. Pats filmas pakenčiamas. Ypatingai gerai vokiškai įkalbėtas. Vaidyba visų gera—keturi žmonės tiktai ir tik vieną dieną vienoj jūros pakrantėj, realistinis, bet su mistika, psichologinėm baisybėm ir didele įtaka T.[ennessee] Williamso kiekvienam žingsny. Ir didelėmis raidėmis—gewidmet [dedikuota] jo žmonai Koebi (Ivasko džiaugsmui). Vadinasi „Wie im Spiegel" [„Såsom i en spegel"—prancūziškai: „Per veidrodį"].

Vokiški filmai eina su pasisekimu ir tokiais pavadinimais „Ohne «Krimi» geht die Mimi nie ins Bett" [Be kriminalinės knygos Mimi niekad neina į lovą (miegoti)]. Pasidarė net madniausias šlageris.

Iš „kultūros" srities—gavau Mainzo bibliotekoj tokią mažą knygutę—[Alfred de Musset] „Caprices de Marianne" [Mariannos užgaidos], bet su pilnu G.[aston] Baty mise en scène [režisūros] aprašymu. Viename puslapy tekstas, kitame režisoriaus nurodymai smulkiausi ir nuotraukos. Labai įdomu. Gal pasitaikys Jums po ranka. Duodu žinias ir kitų, kurių nemačiau: Édition du Seuil. Collection „Mises en scène" [Režisavimai] (atrodo, labai pigus leidinys). Musset. „Caprices de Marianne"—Gaston Baty. Racine. „Phèdre" –J.-L. Barrault. Shakespeare. „Othello"—Stanislavski?, ir eilė kitų. Leidiniai apie 1950–1952–1954 metų. „Caprices de Marianne" su muzika pridėta, su apšvietimo detalėmis, su kiekviena mise en scène'a, su kiekviena pastaba ir judesiu. Tokio išdirbto režisūros darbo neteko matyti užfiksuoto.

Dėkoju už spaudą ir draugiškumą. Greit vėl parašysiu. Pour quand le „stebuklas" [Kada bus „stebuklas"]?

Votre vieille amie

Vera

ŠEŠIOLIKTAS LAIŠKAS—

Ant šventinio pasveikinimo: Jan van Eycko „Madona bažnyčioje", Imperatoriaus Friedricho muziejuje Berlyne.

[1962 m. gruodžio galas]

Siunčiu iš visos širdies linkėjimus sekantiems metams: sulaukti stebuklų arba nors ir vieno, vienintelio.

Besiruošdama „didelei kelionei", žinoma, užmiršau pasveikinti gimimo dieną. Bet faktiškai ko čia ypatingai sveikinti—su dar vienu žingsniu į „neišvengiamą tikslą"? Tą dieną visuomet apie savo draugą gražiai pagalvoju. Ta proga labai man patiko vieno senovės prancūzo taisyklė: penser beaucoup, parler peu, n'écrire rien [daug galvoti, mažai kalbėti, nieko nerašyti].

[M.] Katiliškis parašė Kalėdoms, kad Jurgis [Blekaitis] ir [A.] Nyka[-Niliūnas] buvo Čikagoje, ir dar kad [V.] Alseika „Drauge" aprašė mūsų su juo susitikimą Muenchene. Ar neteko paskaityti? [Ne. Ž.M.]

Pas mus pilna visokių susijaudinimų, ypač dėl blogo oro (jūroj) ir mūsų, rodos, „blogų" kabinų laive. Aš raminu, kad Mona Lisa sukėlė tas audras, o dabar vėl bus ramu. Nors faktiškai plauksime per patį équinoxe'ą [diena lygi nakčiai] ir, žinoma, bus nekas...

Matėme labai žiaurų japonišką karišką filmą „Nobi", dėl kurio vokiečiai sužavėti skaito paskaitas ir veda diskusijas. Labai baisus, bet tikrai geras. Dvi valandas žiūrėti karą ir nenuobodžiauti—režisūros stebuklas. Vakar čia ėjo premjera [Jean Anouilh] „L'Orchestre" [Orkestras], kurį Jūs matėte. Gal ir nueisime. Šventėms „laukiu" savo

draugės iš Ženevos, bet neturiu vilties, vėl kas nors atsitiks.

Būkite linksmas ir prašau valgykite daugiau. Vis matau Jūsų per liesą figūrą. Kokia prasmė susirgti ir grįžti prieš laiką [į Ameriką].

V.R.

SEPTYNIOLIKTAS LAIŠKAS.

Washingt.[on] D.C.
3107 Naylor Rd. S.E. Apt. 204
[pašto antspaudas 26.4.1963]

Mon très cher ami,

Jau atleisit, kad nerašiau ir net nepadėkojau už Jūsų mielą pasveikinimą (kaip visuomet atėjusį tą [gimimo] dieną). Tiek jau visokių rūpesčių ir vargų buvo, kad aprašyti reikėtų visą tomą [parašyti].

Trumpai—iš Paryžiaus išvažiavom tik po dviejų dienų (žinojau, kad dirbat, netrukdžiau) dėl audros jūroj. Bet ir išplaukus, po vienos dienos patekome į baisybes. Sirgau 5 dienas. Rašau visus įspėti—atsargiai su vaistais, kuriuos gėriau pagal visuotinius patarimus. Pasirodo—toli gražu ne visi gali gerti vaistus (garsų Dramamine ir kitus): vieniems padeda, kitiems nuodai. Ir aš nusinuodijau, bet taip, kad reikėjo daktaro nursės [slaugės] pagalbos, specialaus gydymo ir t.t. Rašau įspėti. Gale kelionės viskas praėjo, bet gerokai visą organizmą sukrėtė. Atvažiavus, reikėjo gyventi viešbuty ir žiūrėti buto. Nors valstybės tarnautojams nuolaida, bet galit įsivaizduoti savaitę gyventi amerikietiškam hotely. Butai

baisiai brangūs ir klaikūs. Aplakstėm desėtkus—tiesiog Raskolnikovo (Dostojevskio) butai po 100 dolerių. Pagaliau paėmėm už miesto [už] 115 dol. 2 kambariai. Mūsų biudžetui labai sunku, bet po savaitės klaidžiojimų nebegalėjom tverti. Daiktai atėjo tik po mėnesio. Prasidėjo custom [muitas] (nieko nežiūrėjo, bet reikėjo rašyti, važinėti, laukti). O Henrikui visai naujas darbas, reikėjo priprasti. O man vėlgi priprasti prie naujos aplinkos. O aš kaip kokia „gėlytė"—sunkiai galiu prigyti. Dabar jau viskas pradeda tvarkytis, nors per visus nuovargius ir lakstymus vėl išsukau tą pačią koją ir vėl 2 savaites vos galėjau judėti. Matot, visus beveik savo vargus ir parašiau.

Dabar svetimus—P. S. liūdnas, biednas, bet ne finansiškai. Iš liūdnumo „laksto"—ieško naujų pažinčių ir žmonos tarp amerikonų, rusų, vengrų ir t.t. Geria. Jos, žinoma, nemačiau ir nematysiu, bet žmonės pasakoja, kad esanti labai puošniai apsirengusi, minkai [audinės kailiai], fantastiškos suknios, make up [dažymasis] ir t.t., bet iš mėlynių neišeina. Jis orientalas, ją muša ir toliau (nauja technika—auto durimis per kojas). Kada [ji] rodo jam (vis rečiau) savo fokusus, tampo per grindis už plaukų. Sako—patenkinta. Bet dabar jau uždraudė jai viešai kalbėti apie menus ir poeziją, nes jam netinka nežinoti apie ką ji kalba. Ištreniruota, sako, gerai. Pakelia kojos didįjį pirštą—uždega jam cigaretę, palenkia kitą pirštą—neša drinksą [gėrimą]. Štai Jums ir „Repos d'un guerrier". Kuo pasibaigs—nežinia.

Čipkai kaip visuomet. Pats Čipkus labai jau su Henriku dabar bendrauja, nes tikrai „liūdnas gyvenimas" Baltimorės atmosferoj. Tiek to... čia jau taip sau priplepėjau.

Kultūringo gyvenimo kaip ir nepradėjome. Apėjom galerijas. Po Europos, kur tikrai viskas nuo kojų (dvasinių) numuša, atrodo nekaip. Ir keistas jausmas mums abiems— atrodo vis, kad netikra, padirbimas koks. Matėm seną lenkišką filmą „Diamonds and Ashes" [„Popiól i diament" 1958 metų Andrzej Wajdos filmas—„Pelenai ir deimantas"]—labai patiko (originalo kalba, labai malonu po Vokietijos dubleravimų) ir prancūzišką „Septynios [didžiosios] nuodėmės" [1961 m. filmas] — neypatingai gerą. Gal vienas kitas epizodas. Štai ir viskas.

Kaip gi Jūsų miracle? Ir kaip sveikata? Vis rūpinuos. Vis atrodo palikau vaiką be priežiūros. Ar negalima „miracle" kaip nors pagreitinti. Greimas prirašė apie mus kažin kokius niekus savo „žurnalistikos pratimuose".

Adresas mūsų dabar toks: [pakartoja kaip laiško pradžioje ir] Washington 20, D.C.

Prie progos prašau užsakyti man „Le Figaro littéraire" metams, žinoma, paprastu paštu. Ir parašyt kaip Jums patogiau persiųst pinigus. Jei kur pasitaikytų atvirukas su pont Mirabeau, atsiųskite man. Dabar iš naujo „atradau" [G.] Apollinaire'ą ir labai džiaugiuos tuo eilėraščiu kaip ir kitais, žinoma, bet ir prisimint malonu kaip mes tada ėjome į Louvre'ą.

Parašykite greit apie save ir Paryžių.

Avec toutes mes pensées affectueuses et amicales*

Vera.

---

* Su visais mano širdingais ir draugiškais linkėjimais.

AŠTUONIOLIKTAS LAIŠKAS—

Ant šventinio pasveikinimo su Pietro Perugino „Apsireiškimu Švč. Marijai". [Pašto antspaudas ant voko 1969.XII.17]

„Laimingų švenčių", mon très cher et unique ami! Beveik metai praėjo nuo Jūsų „blitz" [žaibo] vizito. [1969 m. sausio 4 ir 5 dieną buvau trumpai Washingtone. Ž.M.] Daug pasikeitė pas Jus? Pas mus tikrai daug ir ne į gerą pusę. Henriko visa „division" [padalinys] likviduota (345 žmonės atleisti). Dar gerai, kad mokės 6 1/2 mėnesio pilną algą, o per tą laiką reikia ieškoti ką nors. Vilties mažai, nes, kaip sakoma, „amžius nepatogus", o kur eina—visur atsakymas: mes užversti „applications" [prašymų priimti dirbti], nes keli šimtai „su kalbom" to pačio ieško. Kol kas laikomės gana gerai. Aš „bovinu" kiek galėdama, bet netikrumas ateities griaužia slapta. Bet žinau, kad visuomet „kaip nors pasidaro".

Kaip gi Jūs streikuojančiam, sergančiam Paryžiuj? Labai dėkinga už iškarpą apie „Prahos" lietuvius. Sudarė sensaciją ir buvo įdėta ir į „Voice of America" pranešimą [„Amerikos balso" radijo siuntos į Lietuvą Washingtone], nors aš manau, kad tai gera legenda.*

---

* Žinutė iš „Prancūzijos lietuvių žinių" 39 nr.—1969 gruodis, psl. 10:

„Tegyvuoja laisva Lietuva!"

S. Simon, „Le Figaro" dienraščio korespondentas, šį rudenį buvo 48 valandoms įleistas į Prahą ir jis spalio 6 dieną „Le Figaro" aprašo nuotaikas Prahoje. Iš su kartėliu žmonių pasakojamų istorijų jis mini atsitikimą su sovietų karininku, kuris užėjo į kavinę: visų veidai sustingsta, užviešpatauja grėsminga tyla—30 čekų žiūri į karininką, geriantį alų. Nebe-

rudenėjančios spalvos
rausvėjančiai auksinės
tik trumpai valandėlei
žybteli
tapybiški debesėliai
narsto grūdasi–grūdasi
vienas per kitą

Šiandien debesuotas Vivaldi

2001
Sydney

POMPĖJOS SODŲ GĖLYNAI

Vos įžiūrimos šilkinės blakstienos
nugaros rakurse lengvas nusisukimas
o jos apvalkalas nenusakomo atspalvio
nuplevens
balkšvom plaštakėm
pavirs lengvom šakelėm netaisyklingais
lapais
nuslys į neišmatuojamas gilumas
tai vis tamsėjančias
tai gintarines mirguliuojančias
banguojančiais atspalviais

O puokštė kairėj rankoj
sužydės staigiai
atsivers
Pompėjos sodų gėlynai ano meto

1999
Vilnius

KYLANTIS PAUKŠTIS POMPĖJOS FRESKOJE

Kylantis paukštis
sparneliais išskleistais jau
tai medžio šakelė—gyvastinga
išjudinta—palinksta
plasnojantis
per šimtmečius
nedidelis nedideliais sparneliais
o visad gyvastingais
nenutolstantis plasnojantis
per šimtmečius—

2001
Sydney

OISEAU ET POIRES

Ant lauko lentynos
trys kriaušės
atrodo vos tik parsineštos
nuo turgaus aikštės
o paukštis ne iš dailiausių
pašiaušto plunksnelėm
matomai labai alkanas
kirs tuoj pražiotu snapeliu
šią pačią sultingiausią
taip sako pasakoja piešinėlyje
užmestos spalvos linijinis dėstymas
tarp kitų dvylikos suskaičiuotų
geriausiai paišosi jaunos moterys
viena kaukėta
kita su lyra
ilgesingai tolyn žvelgiančios
nenutrinamai įsirėžiančios
bent kartą apsilankiusiems
griuvėsiuose
Vezuvijaus papėdėje šios iškalbios
freskos žmogaus vaizduotėje jau
niekad neišdyla

2000 gruodis

KUR PAUKŠČIŲ PASISKRAIDYMAI

Where Josephine Bonaparate...

II versija

Debesėliai lengvi ir
paukščių šokėja Parvifolija žavioji
pavirtusi medeliu grakščiuoju
langvam vėjelyje kasdien sūpuojasi
dar diena–kita lapeliai išsiskleis—o bus
toks gražumėlis čionai
žalsvumas permatomas šlaituose
dvi antys nukrypuos staiga
pakildamos ir dingdamos
kitame šlaite

Nebėra didžiojo kedro! O buvo
šakojosi—skarojosi vos prieš dvi savaites
kai vaikštinėjom su Aleksandra
šiais sodo takeliais—o prisodinta
eilėmis naujų daigelių—užaugs ir subujos
—tai kokie gi bus ateities medžiai?

Rosa borboniana—souvenir de la Malmaison
bred by Beluze France taip seniai
rožymuose ir čionai už tų
aukštųjų medžių seniai užvaldžiusių šią būtent
teritoriją—tai čia puikuojasi tarp begalės
kitų Rosa borboniana taip tebevadinama
Josephine Bonaparte atminimui ir čia Australijoj

Praneria iš kažkur atklydęs faunas
nesidairydamas—neatsipūsdamas nė kiek
nes neatpažįstami jam šitie žmonės
koks gi tai šimtmetis?

2001
Sydney

ANTIQUITÉ

Portrait de Sapho
nemažas uždavinys
akiai vos
pradedančiai įžiūrėti
spalvos ir linijų žaismą
įtrūkinėjimus rundiname
veido ovale
knyga kaire ranka
prilaikoma
o dešinėje kažkas panašaus
į šiuolaikinį plunksnakotį
jos rašymo objektą tuoj pat
nusakantį šios
antikinės moters ypatingumą

2001
Sydney

TOMAS KIRVAITIS gimė Lietuvoje. Apie dešimt metų gyvena Čikagoje. Dalyvauja grupinėse ir personalinėse parodose. Artimiausiu laiku bus išspausdinta jo iliustruota knyga. Kuruoja įvairias parodas Čiurlionio galerijoje. Kūrybingai išdėstydamas meno kūrinius, Tomas dažnai spalvomis ar daiktais galeriją paverčia nauja, netikėta interjero erdve.

Tomas Kirvaitis tapo aliejum. Jeigu sakytum, kad paveikslai dailininkui yra jo jausmų ir minčių išraiška ir taip pat atspindys išorinio pasaulio, Tomui dažna išraiškos priemone tampa portretas. Portretas Tomo kūryboje neapsiriboja paprastu vieno ar kito žmogaus veido įamžinimu, tačiau virsta visai netikėta kalba apie tai, kas šiurkščiausia, švelniausia ar subtiliausia žmogaus gyvenime. Deformuodamas veidą („Vidas"), dailininkas sarkastiškai užsimena apie žmogaus būties dvilypiškumą. O gal tik žaidžia, pasikliaudamas savo ranka ir minkštu teptuko slydimu, sukurdamas formas ir spalvines dėmes kaip kontrastą įprastiems veido bruožams.

Kas portrete svarbiausia? Klasikai sakytų, kad akys ir rankos. Daugumoje Tomo paveikslų žmogaus akys yra minties ir kompozicijos ašis. Jos nemeluoja. Skirtingos priešingybės—peizažas, rūbų ornamentika, rankų linijos ir apgaulingas akių ištapymas—kontrastuoja „Moteryje su žibute". Rytietiškoje ramybėje, subtiliose kūno formose ir japoniškoje moters laikysenoje tarsi užprogramuotas idiliškas paveikslas. Ir šioje ramybėje, netikėtai atsiradusi antra pora akių, išbudina kompozciją iš sustingimo. Žiūrovą taip pat. Pasaulis tampa ne toks idealus ir užglostytas, tačiau persunktas nerimo, kurį meistriškai sukuria dvi skirtingos poros akių.

Tomas mėgsta kontrastus: spalvų, linijų ir minčių. Realybė jo paveiksluose akimirksniu persisunkia siurrealistinėm užmuominom ir švelniu sarkazmu.

Nora Aušrienė

Moteris su žibute, aliejus, 36"x48"

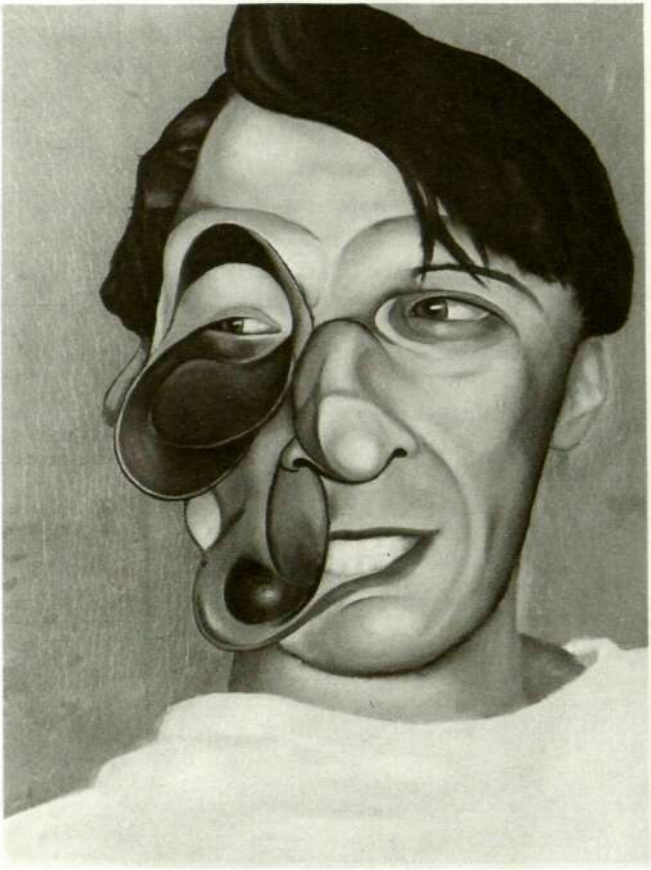

Vidas, aliejus, 36"x 48"

Simas, aliejus, 36"x 48"

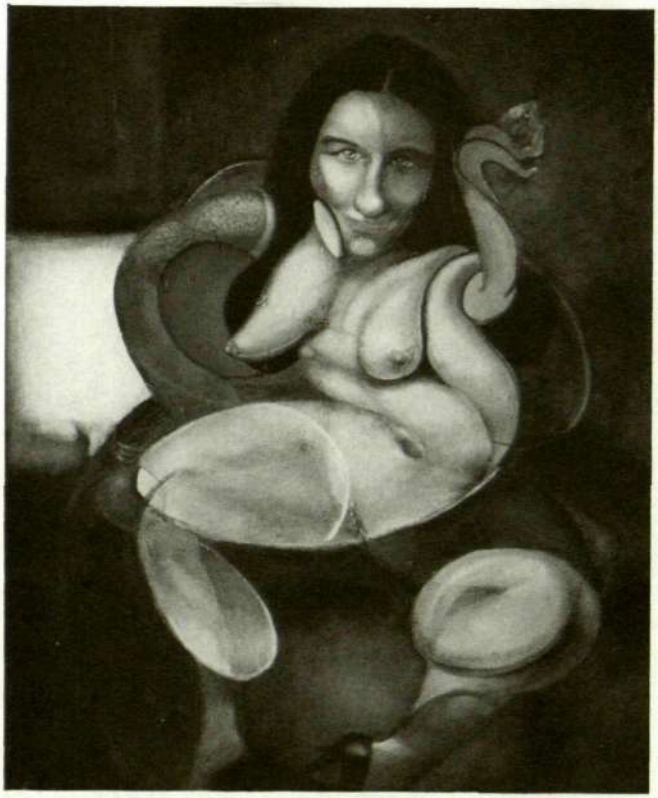

Moteris, aliejus, 30"x 36"

WHO'S THERE?

KOSTAS OSTRAUSKAS

BERNARDO. Who's there?
FRANCISCO. Nay, answer me;
stand and unfold yourself.

Hamlet, *I: 1*

Kažkas pasibeldžia tyliai į duris.
*Abudu pažvelgia vienas į kitą.**
Tyla.
Vėl pasibeldžia.
Jiedu suklūsta ir vėl susižvalgo.

— Who's there?

Tyla.

— Who is there?

Vėl tyla.

— *(Abudu).* Kas ten?

Ilga tyla.

— Matyt, tik pasigirdo.
— Tikriausiai.
— O gal ne?

---

* Galėtų būti ir *abi* arba vyras ir moteris. Spektaklio atveju pasiskirstymas replikomis—režisieriaus ir abiejų aktorių nuožiūra.

— Gal iš tiesų kažkas beldžiasi?

Žiūri vienas į kitą.

— Ar tu ko lauki?
— Ne. O tu?
— Irgi ne.
— Tai kas čia galėtų belstis?
— Kas čia galėtų būti?
— Reik atidaryt ir pažiūrėt.
— Bet jeigu niekas nesibeldžia, tai kam atidaryt? Ir kam žiūrėt?
— O kaip sužinosi?
— Gal geriau nežinot?

Vėl žiūri vienas į kitą.

— Palaukim,—jei vėl neišgirsim,—nieks nesibeldžia.
— Taip ir padarykim.

Laukia.
Ilga tyla.

— Tai va. Nesibeldžia.
— Turbūt nuėjo.
— Matyt, ne ten pataikė.
— Jeigu išvis beldėsi.
— Gal mums tik pasigirdo.
— Tikriausiai.

Staiga vėl pasibeldžia.

— Štai tau tik pasigirdo.
— Štai ir ne ten pataikė.

— Ir nuėjo.
— Taigi.

Tyla.

— "...suddenly there came a tapping..."
— "As of someone gently rapping..."
— Gently?
— "...rapping at my chamber door."
— " 'Tis some visitor [...]"
— "Only this..."
— "...and nothing more."
— Only that?
— And nothing more?
— Kažin?
— Labai abejoju.
— Tikriausiai ne varnas.
— Neabejoju.

Vėl tyla.

— Aš vis dėlto manau, reikėtų pažiūrėti.
— Atidaryt duris?
— O kaip pažiūrėsi neatidaręs? Kaip sužinosi nepažiūrėjęs?
— Gal geriau nerizikuoti?
— Kokia čia rizika? Pažiūrėsim, sužinosim—ir vėl uždarysim.
— Jeigu galėsim.
— O kodėl ne?
— Kas žino? Pavojinga.
— Pavojinga?
— Pavojai visur tyko. Už kiekvieno kampo.

— Girdėjau. Bet čia ne kampas, o durys.
— Dar blogiau.
— Kodėl?
— Todėl, kad durys yra—durys.
— Kas to nežino.
— Bet ar tu žinai, kas yra durys?
— Pats sakei: durys yra durys.
— Tiktai?
— Skylė sienoj.
— O langas ar ne skylė?
— Kitokia.
— Tai koks skirtumas tarp durų ir lango?
— Toks pats, koks tarp lango ir durų.
— Pro langą žiūri, o pro duris—eini. Įeini...
— ...ir išeini.
— Durys yra pradžia ir galas.
— Galas ir pradžia. *(Palūkėjęs)* Bet juk ir vartai... — O koks skirtumas tarp durų ir vartų?
— Vartai ne skylė. Tačiau tai smulkmena—svarbu ne kas yra durys, bet kas už durų. Štai kur klausimas.
— Ir bėda. Gal geriau tik žvilgtelkim pro rakto skylutę?
— Puiki mintis.

Vienas prieina prie durų ir pažiūri.

— Nieko nematau.

Prieina kitas.

— Ir aš nieko.

Susižvalgo.

— Bet ar tai tikrai reiškia, kad ten iš tiesų nieko nėra?
— Abejoju. Labai abejoju.

— Kiek tegali matyti pro rakto skylutę?
— Tiktai skylutę?
— Šiek tiek daugiau.
— Bet ne viską.
— Toli gražu. Ir tikrai ne tai, ko nėra.
— To nematysi ir duris atidaręs.
— O neatidaręs?

Tyla.

— Tai gal vis dėlto atidarom?
— Pamatyt, ko nėra?

Staiga ir vėl beldimas—
šį kartą kiek garsesnis ir grėsmingesnis.

Abudu atšoka nuo durų.

— Taigi, ko nėra.
— Ir tebėra.

Vėl tyla.

— Retas kuris garsas taip intriguoja, kaip netikėtas beldimas į duris.
— Tik intriguoja?
— Kartais ir daugiau.
— Kaip dabar.
— Kaip dabar.

Ilga tyla.

— Kaip tu manai, kas ten galėtų būti?
— Jokio supratimo neturiu.
— Gal žinai be supratimo?
— Nesupratęs nežinai.

— Tai gal supraskim sužinoję?
— Sužinokime supratę?

Tyla.

— Gal ten šmėkla?
— Šmėkla? Kokia šmėkla?
— Pavyzdžiui, Hamleto tėvo dvasia.
— Iš kur čia Hamletas atsirado? Ir dar jo tėvo dvasia?
— O kaip prasideda Danų princo tragedija? "Who's there?" Ar ne taip ir mudu pradėjom?
— "Who's there?" Taip gali kiekvienas paklausti.
— Gali. Bet taip paklausė Šekspyras.
— Tai kas? Pagaliau iš kur tau j i s atėjo į galvą?
— Jis man niekad neišeina iš galvos.
— Išmesk.
— Bandžiau. Ne taip lengva. *(Staiga)* Who's there?
— Who is there?

Ilga tyla.

— Gal ten Godot?
— Godot? Kas tas Godot?
— Tu nežinai, kas yra Godot?
— O tu žinai?

Ir vėl beldimas—dar grėsmingesnis.
Abudu krūpteli.

— O gal?..
— Gal kas?
— Gal, sakau... *(Nutyla).*
— Jeigu sakai, tai ir pasakyk.
— *(Palūkėjęs).* Ne, negali būti.

— Kas negali būti?
— Tiek to. Užmiršk.
— Kaip aš galiu užmiršti, ko nežinau.
— Užmiršk nesužinojęs.

Tyla.

— *(Staiga).* Tu manai, kad ten?..
— Aš taip manau.
— Nejaugi?
— O kodėl ne?
— Tikrai?
— Nežinau, kiek tikrai,—man taip atrodo.
— Bet bijai vardu pavadinti?
— Kur nebijosi. Pavadinsi—ir, ko gero, prisišauksi.
— Prisišauksi—ir ateis?
— Jeigu jau neatėjo.

Žiūri vienas į kitą.

— Bet negi taip nelauktai ir netikėtai?
— Pasitaiko.
— Per anksti. Kur kas per anksti.
— Bet ir ne per vėlu.
— Sunku patikėti, kad griebtų mudu abu iš karto.
— Nelengva, bet irgi pasitaiko.
— Iš karto tave ir mane?
— Mane ir tave.

Tyla.

— Tai kaip mes galim drįst atidaryti?
— Jokiu būdu!

Abu įsiremia pečiais į duris.

— Tegu sau beldžiasi.
— Gal nueis. Nusibos—ir nueis.
— Sakai, nueis?

Puola spardyti duris.

— Šalin!..
— Prasmek!..
— Ir niekad nebegrįžk! Niekada!
— Niekada?
— Niekad niekada.
— Optimistas.
— Niekad neprarask nesančios vilties.

Ilga tyla.

— Bet gal ten visai ne tai, ką mes galvojam?
— Manai, manom?
— Manom ar galvojam—vis tiek nežinom.
— Taigi, iš kur mes žinom?
— Aišku, kad ne.

Ima belstis, daužyti kumščiais duris.

— Kas ten?
— Atsiliepk!
— Kas tu?
— Pasirodyk!

Tyla.
Susižvalgo.

— Tai jau m u d u beldžiamės?
— Sako, belskitės—ir bus atidaryta. Atidaryk.

— Aš?
— Taigi, tu.
— O kodėl ne tu?
— Aš?
— Tu.

Vėl susižvalgo įtariai.

— Metam burtus.
— Traukiam, o ne metam.
— Aš burtų netraukau—tiktai metu.
— O aš nemėtau—tiktai traukiu.

Tyla.

— Tad štai ir po burtų.
— Išburta.
— Bet Rubikonas neperžengtas.
— O neperšokęs...
— ...nesakyk...
— *(Abudu).* Op!

Bando pašokti,
bet taip ir neatsiplėšia nuo žemės.

— Tai kas dabar?
— Taigi: dabar kas?

Tyla.

— Siūlau štai ką.
— Ką?
— Atidarykime duris kartu.
— Dviese?

— Abu.
— Niekas durų taip neatidarinėja.
— Tai mudu atidarysim.
— Ir uždarysim?
— Jeigu reikės.
— Jeigu reikės.
— Sutarta?
— Sutarta.

Abu įsikimba į durų rankeną—

— Viens...
— du...
— *(Abu).* Trys!

— daro duris —
ir neatidaro.

— Kas čia per velniava?
— Neatsidaro?

Vėl pabando —
ir vėl neatidaro.

— Užrakyta.
— Tarytum septyniom spynom.

Susižvalgo.

— Tu užrakinai?
— Aš nieko nerakinau. Gal tu?
— Ir aš ne.
— Tai kas užrakino?

Staiga dar grėsmingesnis beldimas negu anksčiau.

— *(Didžiu balsu).* "Chiedi
umilemente che 'l serrame scioglia."
— A?
— „Nuolankiai paprašyk jo atrakinti užraktą."
— Kieno paprašyt? Ką tu čia kliedi?
— Aš tik cituoju.
— Nustok citavęs. *(Nervingai)* Raktai! Kur raktai?

Abudu puola ieškoti rakto—
ir
neranda.

— Kur tie prakeikti raktai?
— Kur jie prapuolė?..

Daužosi abu desperatiškai po kambarį,
o beldimas vis garsėja,
vis grėsmingesnis...

Staiga—
iš aukštybių,
lydimas „dieviškų" akordų,
ant virvės nusileidžia ir pakimba
didžiulis raktas.

— *(Abudu).* A!..

...—griebia abu raktą,
puola prie durų, jau ims rakinti,
tačiau tuo pat akimirksniu beldimas nutyla
ir
—lyg niekur nieko—
—atsidaro durys—
lėtai, girgždėdamos.

Abudu stovi lyg suakmenėję.

Ilga tyla.

Pagaliau—

— Who's there?

Tyla.

— Who is there?

Tyla.

— By God, answer me!
— Stand and unfold yourself!

Ta pati
—nejaugi kita?—
tyla.

Abudu pažvelgia atsargiai pro duris.

— Nieko. Visiškai nieko.
— Tik Niekas?
— Nei gyvos dvasios...
— ...nei mirusios.

Tyla.

— Nei gyvybės?..
— ...nei mirties?

2001

TRYLIKTOJI HERMENEUTIKA: NAIKINIMAS IR PASISKOLINTA JĖGA

ALGIS MICKŪNAS

Įvadas

Iki šiol būta įvairių interpretacijos sampratų, pradedant, anot Poeggelerio, *mantine* pitagorine, baigiant psichologine subjektyviąja. Apskritai galima teigti, kad interpretacijos tipų, kurie turi gana didelę galią, randame nuo Chladenijaus iki Nietzsche. Chladenijus teigia, kad yra supratimas be pažiūrų. Jis absoliutus, gryna filosofija, įžvalga į tiesą, ir jam nereikia jokios interpretacijos. Nietzsche teigia visiškai priešingai, sakydamas, kad viskas yra interpretacija. Duoties, net ir subjektyvios, nėra be interpretacijos. Iš viso yra maždaug dvylika interpretacijos sistemų. Šio straipsnio tema yra susijusi su *tryliktąja hermeneutika*. Kadangi pastaroji, straipsnio autoriaus nuomone, eina po dvylikos kitų, būtų nemandagu jų nepristatyti.

1. Paprasčiausia samprata yra kalbos pobūdžio. Ji nurodo figūrą, tokią kaip Hermes, kurios uždavinys – išversti „aukštesnes" sąvokas į kasdienį supratimą. Šiai plotmei priklauso teologiniai teiginiai, taip pat ir mokslinė žurnalistika, kuri parodo, kaip mažai kam suprantamos formulės gali būti išverstos į kalbą apie kopūstus, bulves

ir vyną. Jai priklauso ir juridinės taisyklės, kurios turi veikti pavieniuose teismuose.

2. Filosofinė hermeneutika, kuri siekia nustatyti, kaip *būtis* yra suprantama netiesioginiu būdu – kas yra prielaidose, kurios mums leidžia kalbėti apie dalykus. Šiuo atveju Vakarų filosofinė hermeneutika darė prielaidą, kad *būties* duotis buvo prieinama tik nuo sąvokos *ribos* (*peras*). Tokia prielaida turi įvairių išraiškų – tokių kaip Platono *idea*, Aristotelio *substanciali forma, laikas–erdvė, pastovumas ir pasikartojimas*. Vakaruose ši hermeneutika pasiekė savo pilnatvę Hegeliui sutapatinus *būtį* ir *nieką* (klasikinės filosofijos pradžioje *niekas* buvo *būties* riba).

3. Apofantinė hermeneutika, kuri remiasi filosofine hermeneutika, bet su ja nesutampa. Apofantinis pasaulio supratimas formuojasi parenkant specifines gramatikas ir sintakses, leidžiančias viską išreikšti esmingoje kalboje, kuri atsako į klausimą „kas yra?" ir atveda į griežtą apibūdinimo kalbą. Apibūdinimas (definicija – *de–finis*) nustato dalyko arba eigos esmę ir teigia, kad dalykas yra pažintas iš esmės. „Kas yra medžiaga?", „kas yra žmogus?", „kas yra tiesa?" ir t. t. sudaro apofantinį požiūrį.

4. Architektoninė (*arche*) hermeneutika, kuri nurodo, kad dar prieš apibūdinimo (apofantikos) paieškas yra poetinė duotis, kurios kalba visuomet peržengia apibūdinimo ribas, tačiau kartu apima architektoniką, kurios neįmanoma paneigti. Ši architektonika apibrėžia plotmę, kurios kalba įeina į visų šios plotmės įvykių supratimą. Šiai hermeneutikai priklauso regioninės (pvz., formalios, medžiaginės ar transcendentinės) ontologijos. Kitaip tariant, esant griežtiems argumentams už arba prieš šias on-

tologijas, jos sudaro neišvengiamą tokių argumentų architektoninį pagrindą.

5. Pereinamoji hermeneutika pasirodo, kai reikia perduoti veikalą iš vienos tradicijos į kitą (pvz., kai Romos juridinis kodas – *jus gentium* – buvo perkeltas į hebraiškąjį-krikščioniškąjį kodą – *jus patriam*). Ši hermeneutika apima literatūros veikalus, kurie yra tradicijų lūžiuose, plg., Cervanteso Don Kichoto figūrą, kuri svyravo tarp riteriškosios, romantinės ir moderniosios, gal net ciniškosios tradicijų.

6. Apklausinėjanti hermeneutika (neturinti nieko bendro su vadinamąja „kultūrine kritika"), kurioje metodiškai iššifruoti tekstai su jų tradicijų rėmais bei juose iškilusiais klausimais ir atsakymais sudaro *atsakymą į klausimą*, be kurio tie tekstai ir jų rėmai negali būti iki galo suprantami. Čia galima nurodyti, kad, pavyzdžiui, *mahabharata* yra tekstas, atvedantis prie daugybės kontroversijų. Šios kontroversijos negali būti išspręstos tol, kol nebus surastas klausimas, į kurį šis tekstas ir visos kontroversijos atsako.

7. Perspektyvinė hermeneutika, teigianti, kad visi supratimai kyla iš duotos pozicijos ir negali turėti nieko bendro su kitomis pozicijomis. Čia priklauso multikultūriškumas, multikalbiškumas, moderniųjų Vakarų postmodernizmas ir multidisciplininis supratimas, kai kiekvienos disciplinos kalba nustato savo duoties sudėtį, kuri skiriasi nuo kitų disciplinų.

8. Ideacinė hermeneutika, kurioje visi įvykiai yra laikomi nepakankamais ko nors galutinai nepasiekiamo reiškiniais. Tačiau tai yra siekimo reikalaujantis ir vertas mastas. Tiesa yra duota, tačiau mūsų supratimas yra

nepakankamas. Pagal vieną variantą teigiama, kad yra mastas, bet jį matuoti galime tik statistikos būdu. Šiai hermeneutikai priklauso visokie žmogaus teisių, ekonominio gėrio, na, ir įvairiausių bendruomenės duomenų statistiniai tyrinėjimai. Taip pat šiai plotmei priklauso utopinės vizijos ir nepakankami užmojai jas pasiekti.

9. Aperspektyvinė hermeneutika, teigianti, kad sujungus visas perspektyvas turėsime sintezę kaip galutinę, objektyvią tiesą. Ši kryptis priklauso Chaldenijaus racionalizmui.

10. Hermeneutika kaip tradicija, kuri teigia, jog kiekvieną tradiciją sudaro interpretacijų suma, todėl neįmanoma prielaida, kad kuri nors tradicija galėtų peržengti savo interpretacijos rėmus. Toks teigimas taikomas pradedant civilizacinėmis sąvokomis ir baigiant metodologinėmis bėdomis, kadangi sukurta metodologija yra kurios nors tradicijos dalis ir negali būti pritaikyta visoms tradicijoms.

11. Metodologinė hermeneutika, pagal kurią kiekvienas tekstas turi būti suprantamas savo rėmuose. Sąryšis tarp teksto ir rėmų gali būti suprantamas taip: dalis turi būti suprantama per visumą, o visuma – per dalį. Toks supratimas nurodo keturias gana skirtingas visumas. (a) Kiekvienas teigimas priklauso duotos kalbos visumai, o kalba yra duota per kiekvieną teigimą. (b) Istoriniai rėmai, kuriuose yra suprantamas tekstas ir jo dalys. Šiuo atveju reikia suprasti duomenis, kuriuos tekstas nurodo, o kartu – ir kitus tekstus, jų terminologijas kaip duotį tuose rėmuose. (c) Visi autoriaus darbai ir jų istorinis išsivystymas. Ši visuma turi savo stilių, nulemtą individo arba grupės ir stiliaus keitimosi. (d) Pats tekstas ir jo dalys.

Pirmoji plotmė yra „gramatinė", antroji – „istorinė", trečioji – „asmeninė", o ketvirtoji – „generinė". Dilthey du pirmuosius sluoksnius vadino žemesniąja hermeneutika, kuri yra tarsi techninis pasiruošimas, vedantis į teksto rėmus. Be to, reikia pastebėti, kad trys pirmieji sąryšiai tarp dalių ir jų visumos visų pirma nurodo teksto dalis. Taigi prieš einant prie generinio interpretavimo būdo, kur pats tekstas yra suprantamas kaip visuma, dalių reikšmė iš dalies gali būti nustatyta iš kontekstų, kuriuos suteikia gramatika ir žodynai, taip pat – iš jų istorinio konteksto ir asmeninio stiliaus. Tai sustabdo tą pasiutusį ratą, užkertantį kelią klaidingų interpretacijų supratimui.

Šioje vietoje reikia padaryti dvi esmines pastabas. Šis metodas neleidžia teigti, kad galima absoliučiai teisinga interpretacija. *Jis tik gali nurodyti klaidas.* Galima parodyti, jog tai, kas yra teigiama aukštesnėse hermeneutikos plotmėse, nesutampa su metodologiškai stipresnėmis plotmėmis. Interpretacija, paremta klaidinga gramatika arba sinchroniškai nepateisinta žodžio vartosena, yra klaidinga. Tai galioja ir vertimui. Jei interpretacija aukštesnėje plotmėje remiasi klaidingu vertimu, tokia interpretacija yra klaidinga. Itin įdomi yra antroji plotmė – istoriniai rėmai. Hipotezė apie kurią nors reikšmę duotame tekstę, neatitinkančią to, ką mes žinome iš praeities tekstų, sudarančių duoto teksto horizontą, yra klaidinga. Paprastai tokios klaidos šaltinis yra teksto ateities horizontuose, t. y., tekstuose, kurie nurodo šį tekstą. Pavyzdžiui, „formalios tikrovės" ir „objektyvios tikrovės" sąvokos Descartes'o filosofijoje neturėtų būti sumaišytos su „moksliniu objektyvumu". Ką Descartes'as išreiškė žodžiu „objektyvus", yra tai, ką teigė jo laiko filosofai, pavyzdžiui, jo

scholastiniai mokytojai La Fleche akademijoje. Taip pat įdomu nurodyti, kaip praeities tekstai įtakojo duotą tekstą tiesiogiai arba per tarpininkaujančius tekstus. Tam reikia istorinio-filologinio metodo, kuris veda prie aktyvios istorijos kaip komplikuotos teksto tradicijos studijų.

Tačiau tokiose tradicijose, pasak Boeckho ir Gadamerio, yra *lemiantys tekstai* – genijų ir kultų kūrėjų darbai (pranašaujantys ir stebuklingi aprašymai). Čia priklauso sąvokos, kurios neturėjo nuostatų savo praeities horizonte, paskui tapo pakartotinu interpretavimo objektu ir taip sudarė veikliąją teksto istoriją. Jeigu tokio teksto interpretacija nepadaro gramatinių ir istorinių klaidų, tada negalima nurodyti teksto aukštesniojo lygio interpretacijos klaidų, nes šio lygio teiginiai neturi savo praeities horizonto. Čia teksto ir interpretatoriaus horizontai susilieja. Užtenka tik pagalvoti apie Kanto *Kritiką*. Yra daug interpretacijų, ir galima su jų teigiamomis tiesomis nesutikti, tačiau koks nors filologinis užsimojimas parodyti, kad tos interpretacijos – klaidingos, yra visiškai tuščias, *nes nėra Kanto tekstų praeities bei sinchroninių sąryšių*. Galima mėginti filologiškai parodyti, kad, pavyzdžiui, Fichtės supratimas yra Kanto iškraipymas. Tačiau Fichtė atsakytų, kad jis Kantą interpretuoja ne pažodžiui, bet Kanto dvasioje. Toks apsigynimas yra hermeneutiškai gana archaiškas. Fichtė jį pasiskolina iš ankstyvosios bažnyčios tėvų, kurie argumentuodavo pasiremdami savo lemiančiu tekstu – Naujuoju Testamentu.

Kol kas niekas nekelia abejonių. Bėdos iškyla tada, kai pažvelgiame į bendrąsias struktūras, kurias akivaizdžiomis padaro metodologinė aktyvioji istorija. Kadangi ji yra metodologinė, ji, kaip ir visi metodai, turi naudingas

ir nenaudingas puses. Metodologiškai kalbant, negalima klausti – turi tekstas tiesą ar ne, nes kiekvieno teksto teigimai turi būti priimami. Tiesa (kalbant metodologiškai) teksto atžvilgiu yra tai, kad tekstas A nurodo, jog tekstas B yra tiesa. Dar griežčiau sakant, jei tekstas, kuris paremtas žemesniąja hermeneutika, nėra nurodytas kaip klaidingas, tai reiškia, kad hipotezė A yra ta, kuri nurodo, jog tekstas B yra tiesa. Šiuo atžvilgiu galima teigti, kad hermeneutinis metodas gali parinkti bet kokį tekstą, net ir visai banalų, ir padaryti jį lygiavertį lemiančiajam tekstui. Visos reikšmės metodologiniu atžvilgiu yra lygiavertės. Tačiau nauda yra tokia, kad galima studijuoti tekstus, kurie savo laiku, o ir dabar, neatrodo reikšmingi jų tiesos atžvilgiu arba mažų mažiausiai nėra verti studijavimo. Plačiau teigiant, metodologinė hermeneutika gali studijuoti visa, kas dabar keltų pasipiktinimą, nes visas tekstas yra nukrypimas: De Sadas, Hitleris ar absurdiškų tikėjimų bei kultų dokumentai. Aišku, tokie tekstai turi savo literatūrines tradicijas ir teigia turį tiesą, ir todėl jie yra išskirtiniai. Kitose literatūrinėse tradicijose jie gali būti pavesti į netiesas, nežmogiškas, dorovinių požiūriu absurdiškas sąvokas, blogos sąžinės, apsėstos demoniškumo, padarus. Tokios tradicijos gali koegzistuoti ar sekti viena po kitos. Šitokios literatūros gali būti atvertos ir sukelti itin dideles interpretavimo bėdas. Čia paaiškėja, kad aktyvi istorija priverčia teigti, jog kai kurie literatūriniai tekstai ar jų dalys gali būti neteisingi. Interpretatorius, kuris priklauso duoto teksto veikliajai istorijai, paneigs tekstų, kurie buvo atmesti jų pačių tradicijos, prielaidas. Čia nėra jokių susiliejimo horizontų ir naujų tiesos, kuri gali pasirodyti interpretatoriaus rėmuose, projektų.

12. Galiu tikrai spėti, jog dvyliktąją hermeneutiką lengvai plėtos patys skaitytojai.

Tryliktoji hermeneutika

Galima teigti, kad visa tai yra antrinis dalykas. Paneigimas numato priėmimą, o priėmimas numato paneigimą. Aišku, tai formalus ratas, kuris mums nieko gero neduoda, kadangi jame nėra jokio turinio. Kitaip tariant, yra įvairių filosofinių sistemų, kurios turi savo formalių poreikių. Pavyzdžiui, negatyvumas ir skirtingumas priklauso tai pačiai plotmei kaip pozityvumas ir tapatybė (Hegelis); kitose sistemose skirtingumas ir negatyvumas turi pirmenybę (vėlyvasis Schellingas, Adorno ir Derrida). Turint šį hermeneutikos logikos įvadą, mano tikslas nėra argumentuoti tokioje abstrakčioje plotmėje. Geriau būtų peržiūrėti įvairius įvykius veikliojoje istorijoje, kurioje tai, kas buvo pavadinta „netiesa", prarado savo būtį. Man rūpi surasti genetinės sąmonės „eidetines" taisykles ir jų nesutinkančias struktūras. Taip pat man rūpi surasti bendrąsias taisykles, kurios nustato struktūrinius rangus, galinčius sukurti netiesas, bei suprasti, kas atsitinka su pažiūromis į tradiciją, kuri yra paneigiama. Pradžioje paimsime sąvokas, istorinės patirties prieinamas istoriniu–filologiniu metodu. Vadinasi, mums nereikia įtikinti, kad kuri nors tradicija yra klaidinga ar turi tiesą. Nurodytos hermeneutikos praleidžia – tekstų žlugimą, sunaikinimą bei tai, kad kai kurie tekstai išlieka „pasiskolindami" kitus tekstus ir kad tekstai, kurie naikina kitus tekstus, pasiskolina naikinamųjų tekstų sąvokas.

1. Pirma, galima teigti, kad teksto(ų) tradicija pasibaigia arba žlunga pačiu paprasčiausiu būdu – su pasku-

tiniuoju asmeniu, kuris tą tradiciją nurodo. Visais kitais atvejais, net ir kitų tekstų, kurie tą tradiciją nurodo, skaitymas reiškia, kad tradicija dar yra dabartinių tekstų horizonte. Esant tokiai padėčiai, dar nėra tikro arba galutinio teksto interpretavimo, nebent visi skaitymai ir visos nuorodos į tokį tekstą užsibaigia.

Antra literatūrinių tradicijų galimybė yra ta, kad daugelis tekstų sparčiau ar lėčiau „išblunka", susilaukia vis mažiau dėmesio ir pagaliau tampa vien „istorinio intereso" objektais. Vienas svarus istorinio-filologinio metodo įnašas – archainių tekstų ir jų duoties užlaikymas dabartyje. Filologinis užlaikymas net gali sukelti tokių tekstų renesansą. Renesansų fenomenai yra gerai žinomi Vakarų, na, ir ne tik Vakarų, tradicijose. Tačiau tokie fenomenai turi nenumatytas, nors taip pat gerai žinomas ištakas. Jeigu prasideda renesansas, tai buvusių literatūros tradicijų išblukimo laipsnis pasidaro itin didelis. Taip pat reikia pastebėti, kad literatūrinė tradicija, kuri išblunka tokiu būdu, yra prarandama beveik galutinai ir beveik visiems laikams. Ji gali būti prarasta, jeigu filologiniai metodai nesugeba užlaikyti „mirusių kalbų ir literatūrų". Po Vakarų modernaus renesanso ir reformacijos bei apšvietos laikų viduramžių literatūra beveik dingo. Kitas įvykis, nustūmęs tas literatūras į praeitį ir į vienuolynų bibliotekas, buvo naujas spausdinimo metodas, kuriuo galėjo naudotis visas renesansas ir į kurį pateko tik nuotrupos viduramžių kaligrafijos. Visa kita buvo užkonservuota rankraščiuose, kurių beveik niekas nebemoka skaityti ne vien dėl to, kad jie buvo rašyti lotyniškai, bet ir dėl to, kad juose yra daugybė sutrumpinimų ir keblių rašymo atvejų. Nors dar buvo vadinamasis *neoskolastika*, tarsi jis

būtų viduramžių renesansas, tačiau kaip tik toks renesansas įplaukė į modernaus renesanso logiką ir pradingo kaip unikalus tekstas. Panašiai atsitiko ir su Islamo literatūra tryliktajame amžiuje. Kultūroje pradėjo dominuoti kultinė reformacija ir mistinis *dervišų* sąjūdis. Literatūrinė tradicija, kurią jie atmetė kaip neteisingą, supuvusią, bedievišką, buvo *falsafos – filosofijos* – tradicija. *Algazzalio* veikalas *Filosofų sunaikinimas* pažymi galo pradžią. Filosofinės literatūros išliko ir tapo įtakingomis tik lotyniškuose vertimuose. Aišku, arabiškų tekstų dar yra, tačiau iki šiol į juos šiek tiek dėmesio kreipė vien tik Vakarų filologai. Nei 19–ame, nei 20–ame šimtmečiuose nebuvo arabų „orientalistų", kurie turėtų interesą išleisti mokslinį *falsafos* leidimą. Taigi pagrindas bet kokiam renesansui ten išvis nėra paruoštas. Net jei ir prasidėtų *falsafos* tyrinėjimo renesansas, jis būtų dabartiniuose modernių Vakarų rėmuose ir todėl priklausytų šių rėmų visatai.

Peržiūrėkime keletą pagrindinių taisyklių, surastų mūsų fenomenuose. (1) Yra nuolatinis literatūrų gyvybiškos tradicijos *blukimas*. Kitaip tariant, tekstų patrauklumas susilpnėja beveik iki nulio. (2) Yra ir kita teksto „mirtis". Meilė gali mirti lėtai, tačiau ji gali pavirsti į neapykantą. Literatūrinės tradicijos, įtakotos renesanso ir reformacijos, lemtis yra persunkta neapykantos. Senesnioji tradicija yra visokeriopai atmetama. Be jokios atodairos atmetamos senesnės tradicijos tiesos, o tą tradiciją atstovaujantys tekstai miršta. Senos tiesos yra klaidingos, supuvę. Tačiau (3) reikia būti atsargiems. Renesansas yra dalies buvusios tradicijos ir šiuo atveju jos tęstinumo atgaivinimas. Renesansas nebūtų prasidėjęs, jei viduramžiuose nebūtų buvę kultūrų, kurios išlaikė uždraustus tekstus. Tai tinka ir

neoskolastikai – katalikybės tęsimuisi Ispanijoje ir bibliotekoms Prancūzijoje bei pietų Vokietijoje. Tačiau Rusijoje, kur tokių literatūrų nebuvo išvis, nebuvo ir renesanso – nebent tik Vakarų įtaka. Tačiau reikia pastebėti, kad tęstinumas yra dalinis ir nebepriklauso visumai. Iš to išvedamas *pirmasis tryliktosios hermeneutikos kanonas: užgniaužta tradicija išblunka ir jos renesansas reiškia jos visumos mirtį, nes ji atsiranda visumos, kuri yra jai svetima, rėmuose. Trumpai tariant, tokios tradicijos išlaikymui sąmonė ir jėga bus pasiskolintos.*

2. Griežtesnis tradicijų užspaudimas būna archaiškuose rėmuose. Viena jo rūšis yra artima smurtiniam vienos kultūros sunaikinimui kita. Specifinis šios rūšies variantas pasirodo tada, kai laiminti kultūra jau turi arba greitai įsigyja būdų, kaip sudaryti tekstus ir jų monopolį. Taip atsitiko Vidužemio jūros kultūroje po *Dorėninės invazijos*. Pasaulėžiūros, vertės ir visos kultūrinės ypatybės po invazijos ir pergalės pradedamos priskirti kultams ir mitams. Tai, ką mes žinome apie senesniąsias tradicijas, pavyzdžiui, Kretos rūmus ir Trojos liekanas, ateina iš archeologijos. Tačiau jų gyvenimo turinys mus pasiekia per dorėninę–indoeuropietišką mitologiją. Mes tik galime spėlioti apie chtonines deives, dingusias laike bei degraduotas kaip mirusiųjų seselių chtoninės deivės. Archaiški nugalėtojai turi tolerancijos. Jie pavergia nugalėtą kultūrą ir nusiunčia jos dievybes į pasibaisėtiną tamsybių pasaulį, kuriame šios gyvena kaip Minotaurai.

Kita rūšis yra be atodairos griežta. Pavyzdžiais gali būti keltų ir druidų tradicijos. Roma buvo labai tolerantiška kitoms religijoms, jei tik jos pripažino romėnų religiją, kuri iš principo buvo sekuliari deivė – pati Roma.

Tačiau ir ši tolerancija turėjo savo ribas. Britanija buvo nugalėta Klaudijaus, išauklėto ir padoraus imperatoriaus – padoraus, lyginant su ankstesniaisiais imperatoriais Neronu ir Kaligula. Taigi tai, kas atsitiko su keltais ir druidais, priklausė geriausiai Romos kultūrai ir negalėjo būti imperatoriaus sumišimo išraiška. Tolerancijos riba pasirodė Klaudijaus įstatymuose: religijos, kurios užsiiminėjo žmonių aukomis ir tokiais papročiais kaip galvų medžioklė, turėjo būti sužlugdytos, nes jos yra neteisios, morališkai pasibaisėtinos ir nežmogiškos. Taip prasidėjo druidų persekiojimas ir naikinimas. Kada Roma buvo pakrikštyta, krikščionys pabaigė Klaudijaus pradėtą darbą. Rezultatas aiškus: archeologinių liekanų yra mažiau nei iš Kretos ar Trojos. Ką mes žinome apie druidus, tai vien spėlionės ir gal tik sapnai *Avalono ūkanose.*

Dėl ko taip atsitiko? Susidūrusi su ankstyvesnėmis Vidužemio jūros kultūromis, dorėninė kultūra negalėjo visiškai sunaikinti kitų, nes ji turėjo gana silpną literatūrinę tradiciją bei rėmėsi sunkiai kontroliuojama ir todėl tolerantiškesne oraline tradicija. Tačiau kai keltai susidūrė su Roma, jie neturėjo literatūrinės tradicijos. Todėl, susidūrę su labai išvystyta literatūrine tradicija, kurioje buvo griežtai įrašyta, kas toleruojama, o kas – ne, keltai neišliko. Visiškas ir galutinis, jokių pėdsakų nepaliekantis sunaikinimas rodo, kad kultūra nugalėtoja turi absoliučią gramatiškai ir sintaksiškai pastovių tekstų, nustatančiu, kas yra galima, o kas – ne, gamybos kontrolę. Čia pasirodo antrasis kanonas: *dalinis arba visuotinis ir negrąžinamas tradicijos sunaikinimas numato, kad laimėjusi tradicija gauna visišką tekstų valdymą, kūrimą ir išlaikymą.* Jis taip pat nurodo, kad nugalėta tradicija išvis neturi arba turi

lengvai sunaikinamą literatūrinę tradiciją. Toks nugalėtos tradicijos atmetimas turi svarbią įtaką literatūrinės – nugalėjusios – tradicijos išvystymui jos aktyvioje istorijoje. Visa, kas laikoma blogiu, netiesa, turi reikšmę interpretatoriaus rėmuose. Tačiau nieko negatyviai interpretuoto nebelieka. Pavyzdžiui, nieko neliko po turkų, t.y., Islamo pergalės prieš Bizantiją. *Sophia Hagia*, paversta į *Moska*, yra Islamas ir jo interpretacija. Nors literatūros apie šį pastatą ir Bizantiją išliko Vakaruose bei Rusijoje, Islamas jį paneigė be atodairos kaip demonišką išraišką. Kitaip tariant, Bizantijos kultūros užgniaužimas kaip vietinis įvykis buvo beatodairiškas.

3. Daug sudėtingesnis dalykas, kai atmetamos jau visiškai susiformavusios literatūros tradicijos, kurios pajėgia išlaikyti savo tęstinumą net, kai yra apšaukiamos „neteisingomis". Vakarų civilizacijoje toks atmetimas pasirodo su krikščionybės pergale: pirmiausiai žlugus ir subyrėjus Romai bei jos kultūrinei tradicijai, o vėliau – su pačios Romos nugalėjimu, kuris sekė jos senos kultūrinės ir literatūrinės tradicijos, atėjusios iš helenistinio amžiaus, vidinį atmetimą. Šis atmetimas yra itin matomas Vakarų tradicijoje. Krikščionybės aktyvi istorinė sąmonė, priklausanti jos literatūriniam išsivystymui, yra glaudžiai susieta su visišku dviejų literatūrinių tradicijų paneigimu 200–600 m. Pirmoji yra žydų tradicija, antroji – helenizmo kaip pagoniškumo šaltinio literatūrinė tradicija. Tai, kad ji buvo pavadinta pagoniška, įrodo jos paneigimo griežtumą. Kitaip tariant, buvo paneigta visa helenizmo tradicija. Nėra abejonės, kad gausybė tekstų, kurių žinome tik pavadinimus, yra prarasta amžinai. Aktyviajai krikščionybės istorijai reikšminga, kad helenizmas buvo visiš-

kai paneigtas per keturis šimtmečius ir dar 80% per vėlesnius 250 metų.

Atmetimas buvo griežtai apibūdintas ankstyvųjų bažnyčios tėvų ir ankstyvųjų susirinkimų dar prieš bažnyčiai perimant politinę jėgą. Naikinimo veiksmai prasidėjo vėlesniame etape, kur reikšmingiausias įvykis buvo Aleksandrijos bibliotekos sudeginimas. Kad būtų paneigti helenizmo pagonys, neužteko vien sudeginti jų šventyklas, reikėjo panaikinti visą literatūrinę tradiciją. Todėl bibliotekų ir knygų, na, ir jų gamintojų deginimas tapo krikščionių papročiu bei reikšmingu jų aktyvios istorinės sąmonės bruožu. Taip pat šis bruožas yra aktyvios istorinės sąmonės vystymosi ir jos literatūrinių išraiškų dalis. Šio naikinimo pabaiga – tai paskutinių filosofų ir helenistinių mokytojų iš Atėnų bei kitų didmiesčių egzodas Justinijaus įsakymais. Jie atsidūrė Persijoje, ir jų dėka galėjo prasidėti renesansas. Atmetimas, persekiojimas, neapykanta kitoms literatūrinėms tradicijoms yra pagrindinis krikščionybės požiūrio į literatūrines tradicijas bruožas. Jis ima silpnėti tik po apšvietos įtakos moderniesiems teologams. Reikia pastebėti, kad šie teiginiai nėra kaltinimai. Krikščionys vystė literatūrinę tradiciją ir jos aktyvią istorinę sąmonę, sekdami tomis pačiomis taisyklėmis kaip ir kitos literatūrinės tradicijos. Tik viena iliuzija turi būti aiški: mano tradicija, jos vertės ir tiesos yra vienintelės, o visa kita – neteisinga, supuvę, bevertės.

Galima pridėti pora pastabų: mūsų amžius sukūrė „kultūrines revoliucijas", kurios stengėsi atgimdyti kitų atmestų tradicijų visuotiną sunaikinimą. Nors šios tradicijos neturėjo didelio pasisekimo, joms būdinga tai, kad visos jos buvo sekuliarinės. Pirmoji – vėlesniajame Rusijos re-

voliucijos etape; antroji – nacių mėginimas sukurti visiškai naują pokarinę kultūrą, neleidžiančią jokių nukrypimų bei kompromisų. Trečioji buvo Mao kultūrinė revoliucija. Šie užsimojimai yra archaiškiausi veiksmai 1500 metų Vakarų tradicijoje: sunaikinti literatūrines tradicijas bei kultūras, kurios laikomos neteisingomis, persunktomis blogybės ir bjaurumo. Be abejo, ne visada sėkmingai.

Peržiūrėkime, kas atrodo esmingiausia. Kiekvienoje uždaroje literatūrinėje tradicijoje yra jėga, kuri smerkia kitas literatūrines tradicijas kaip neteisingas, tamsias, bevertes, pasibaisėtinas. Pradžioje ši jėga atrodo reikalinga ir priklauso pačiai tokios literatūrinės tradicijos savipratai. Nė viena tradicija nėra be priešų, kai susiduria su kitomis tradicijomis. Kitaip tariant, paneigimas ir savo tradicijos uždėjimas eina kartu su archaiškomis tradicijomis. Galima pridėti, kad šis galutinis paneigimas laimi, jeigu nugalinti tradicija turi visišką arba daug pranašesnę sudėtį literatūrinei tradicijai sukurti. Šiam bruožui net nereikia, kad labiau išsivysčiusi literatūrinė tradicija norėtų savavališkai paneigti bei sužlugdyti kitas tradicijas; jos susitikimas su paprastesne tradicija nulemia pastarosios žlugimą vien tik todėl, kad ji atsiduria pirmosios horizonte; pastarasis susunkia visą silpnesnės tradicijos žodyną į aukštesnę interpretaciją. Kodėl viskas taip vyksta, jau atsakyta mūsų apžvalgoje. Galimybė sukurti literatūrinę tradiciją yra stipriausia bendruomeninė technologija. Ji turi rašybos meną bei sukurtas griežtas kalbos taisykles, kurios gali pasiekti kitus asmenis, nepasiekiamus nei akimi, nei oraliniu žodžiu, bei tuos, kurie gal pasirodys tik ateityje. Kiekvienas šios technologijos patobulinimas nustatant gramatiką, žodyną, rašybą, spausdinimą praplečia techno-

logiją. Prasiplečia ir griežta bendruomeninė įsakymų bei paklusnumo technologija. Taigi pirmas kūrinys sudaro tekstus, kurie nustato žmogaus veiklą pagal blogį ir gėrį, grožį ir bjaurumą, tiesą ir netiesą žmogaus gyvenime ir kosmose. Vien priešo vardo užrašymas yra jėga prieš tą vardą. Žurnalistai ir politikai gerai supranta tokią magiją.

Daugialypės tradicijos

Norint literatūrinėse tradicijose surasti radikaliai neigiančias struktūras be jokių vidurkių – pavyzdžiui, archainių tradicijų – geriausia būtų pradėti nuo bet kurios literatūrinės tradicijos gimimo. Minėjome du įvykius Vakarų tradicijoje, kurie sutelkė daug jėgų paneigti kitą tradiciją taip, kad paneigimas sudarė esminį kylančios tradicijos savipratos bruožą: krikščionių kilimas Romoje bei modernus renesansas galutinai neišdildė senesnių tradicijų ir žlugdymų. Taigi galima teigti, kad jeigu yra dvi fazės, kurios pradžioje atskyrė viena nuo kitos, bet pasirodė kartu vėlesniais laikais, vadinasi, ne viskas buvo pavergta negatyviu žlugdymu, nepaisant griežtų vienos tradicijos atmetimų nuo kitos. Šiuo atveju mums iškyla klausimas: kaip literatūrinė tradicija gali įsisavinti kitos tradicijos negatyvumą ir žlugdymą ir tuo pat metu sukurti būdus atmestiems tekstams išsaugoti kokiems nors tikslams? Abi pusės yra kartu ir leidžia būti išsivysčiusiai hermeneutinei filologinei kultūrai. Paimkime keletą susidūrimų tarp radikaliai skirtingų literatūrinių tradicijų.

Viena iš galimų atmetimo krypčių yra konkurencija tarp skirtingų šakų, į kurias literatūrinė tradicija susiskaldo. Graikų–romėnų tradicijoje buvo leidžiama konkurencija, kuri prasidėjo gana anksti ir toliau pasiliko

galimybe, apibūdinančia visą tradiciją. Tai konkurencija tarp filosofijos/mokslo ir religijos, kuri savo ankstyvesnėse fazėse buvo glaudžiai susijusi su juridine tradicija. Tik pažvelkime, kas darosi Platono *Ione*: čia poetas yra vadinamas dievų *hermeneus*, o rašte *Epinomis* Platonas kalba apie hermeneutinį meną, reikalingą suprasti ženklus, kurie nurodo ne tik ateitį, bet ir dievybių *įstatymus*. Kadangi poetas, būdamas mitų kūrėju, sutampa su graikų kultūros pranašu, mes randame ne vien religinės, bet ir juridinės literatūros teiginių aprašymą. Tačiau aprašymas yra pateiktas filosofo – Platono – ir tuoj pat lydimas dalinio, bet griežto atmetimo. *Hermeneus* nesupranta jam apreikšto žodžio; jis nežino tiesos ir šiuo atveju nežino, ar jis kalba tiesą; be to, jis nežino, ar jis kalba tiesą, nes dievai gali pajuokauti, arba jis pats gali nepasiekti arba perdėti dievų norus. O kas šiuo atveju tiesą žino? Aišku, filosofas.

Helenistinė kultūra, prasidėjusi Aleksandro laikais ir nusitęsusi per Romą, buvo unikali. Ji turėjo keletą esminių bruožų: 1. Politinė ir juridinė literatūra išsilaisvino iš kitų literatūrų. Romoje buvo galima kurti ir sekti įvairias literatūras tol, kol šios irgi pripažino Romą bei tai, kad politinė jėga yra atskirta nuo įvairių literatūrinių tradicijų ir jai nereikia jų pateisinimo. Atėnuose tokie filosofai kaip Sokratas ir Aristotelis dar buvo laikomi pavojingais valstybei. 2. Filosofinėje literatūroje bet kurios tezės atmetimas buvo įsavintas filosofijos esmėje. Atmetimas veikė kaip tolimesnio veiklios istorinės sąmonės išsivystymo paskatinimas bei tapo šios literatūros ypatybe: aš esu Platono draugas, jį ir jo tezę gerbiu, tačiau taip pat esu tiesos draugas ir turiu atmesti Platono tezę. Interpretacija buvo kartu

ir kritika. 3. Pasirodė naujas tipas – istorija graikų prasme: įvykių, kitų šalių, galvojimo būdų, mitų bei mokslų įvairių aprašymų rinkimas.

Helenizmas, o vėliau ir Roma, savo politine jėga įsisavino įvairias literatūrines tradicijas, kurios tapo įvairių „istorijų" tema. Tačiau gal aukščiausias pasiekimas, kuris tapo beveik išbaigta, nors ir antrine tradicija, buvo „gramatinio meno" ir iš jo išplaukusios „filologinės išminties" sukūrimas. Vėliau bažnyčios tėvai šį meną ir vadino hermeneutika. Filologas valdė visą literatūrinę tradiciją ir turėjo mitologiją, filosofiją, mokslą, teisę ir meną apimančią išmintį. Ši išmintis įsisavino ir kritiką, per kurią atsiveria visos žmonijos nuorodos į idealus. Renesanso humanizmas ir iš jo sekantys humanitariniai mokslai yra filologijos pasekmė. Taip pat filologas buvo retorikos valdovas, o retorikai, tokie kaip Cicero, valdė ir filologiją. Retorika ir yra filologijos pritaikymas specifinėms sąlygoms. Tai sąryšis tarp interpretacijos ir pritaikymo: vedybos tarp Merkurijaus ir Filologijos. Taip buvo sukurtas literatūrinės tradicijos junginys, aukščiausioje plotmėje tampriai susijęs su imperijos idealu, kuriuo pasirėmęs Klaudijus išskyrė druidus iš žmonijos.

Gerovė nesitęsė amžinai. Jau helenistiniame amžiuje prasidėjo šios suvienytos literatūrinės tradicijos irimas. Pirmiausia filosofai užpuola poetus, na, ir filologus. Pastarieji žino duomenis, bet nebūtinai žino tiesą. Dauguma Aristotelio argumentų ir kyla iš šių pažiūrų. Antra, pasirodo helenistikos *skepsis*, kurio bruožai išryškėja tokiuose raštuose kaip *Knyga prieš profesorius* arba *Gramatikai;* juose *Sextus Empiricus* išrikiuoja priešingos tiesos teiginius, kurie, aišku, sunaikina vienas kitą. Kiekvienas teigia, kad

jo tiesa yra paremta rimtais argumentais, kurie paneigia priešo tiesą, taip pat turinčią stiprų atspyrį savo argumentuose. Jo įtaka aktyviojoje istorijoje yra gana didelė; ypač dažnai bažnyčios tėvai naudojo jo veikalus nurodydami, kad visa helenistinė tradicija buvo netiesa, priešingybė, ir turi būti paneigta kitos tradicijos. Pastaroji, pasivadinusi krikščionybe, pirma turėjo išspręsti savo saryšį su Senuoju Testamentu. Tas saryšis įgavo tipologinį pobūdį: Senasis Testamentas buvo *ektipinis*, miglotas nurodymas į Naująjį Testamentą kaip *archetipinį*. Bažnyčios vadovai gana anksti ėmė naudoti neoplatoninį žodyną. Naujasis Testamentas yra platoninė idėja, o Senasis Testamentas – idėjos įvaizdis. Tačiau ši alegorinė interpretacija turėjo būti sustabdyta, nes ji turėjo stiprius *gnosticizmo* bruožus, kurie buvo pavadinti erezija. Niekas geriau neparodo, kad gnosticizmo atmetimas, o ypač tokioje svarbioje plotmėje, buvo viso helenizmo atmetimas.

Nors helenizmas ir buvo atmestas, Bažnyčios tėvai buvo jo išauklėti. Šiuo atveju laimėtojai perėmė priešų intelektualinę techniką – gramatikos meną – pritaikytą šios naujos tradicijos svarbiausių tekstų supratimui. Ankstyvosios krikščionybės aktyvioji istorija buvo nulemta *hairesis* principo. Tačiau erezijos nurodymui reikia logikos, kuri padėtų griežtai nustatyti, kas yra tiesa, o kas – netiesa. Taigi vėl iškyla klasikinės filologijos technika: perinterpretuojamos Aristotelio kategorijos ir neoplatoniniai elementai. Rezultatas – itin absoliuti dogmos sistema. Dauguma filosofinių sąvokų, kurios pritiko dogmai, pavyzdžiui, stoikų etinės sąvokos išliko vien užslėptu būdu. Tai padarė gana įdomią įtaką slavų ortodoksijai, nes ji neturėjo jokių palyginimo tekstų ir priėmė iš Bažnyčios vadovų

tekstų visa, kas buvo užslėpta helenistinės tradicijos. Slavų ortodoksijoje visa tai buvo laikoma autentiška krikščionybe. Vėliau Vakaruose filosofų pasisakymai buvo pateisinami tik tada, jeigu tas pats buvo pasakyta kurio nors Bažnyčios vadovo. Nors filosofinių įtakų šaltiniai buvo prarasti per prievartą ir šalinant tekstus, tie bruožai, kurie išliko krikščionių tekstuose, sudarė „galimybių sąlygas" įvairiems humanitariniams renesansams.

Dar kartą su krikščionybe pasirodė nauja veiklioji istorija, kurią sudarė gausybė tekstų, parašytų gabių literatų. Jos išdava atsirado sujungtų ir sistemingai organizuotų tekstų, kurie kartu atmetė visa, kas buvo pavadinta erezija, sukūrimas. Taip pat tokie tekstai nustatė siauras dogmas visoms gyvenimo sritims. Lyginant su helenistine tradicija, naujoji tradicija atrodė archaiškai. Jos centre yra lemiantis tekstas – Naujasis Testamentas – kuris laikomas lemiančio įvykio aprašymu. Pagal filologinį metodą, lemiantis tekstas dominuoja veikliojoje istorijoje. Domi-navimas reiškia, kad visa, kas parašyta vėliau, yra pateisinama kaip tiesa, jeigu toks raštas bus skaitomas kaip paaiškinimas tiesos, rastos lemiančiame tekste. Aišku, čia ir prasideda pirmoji krizė, jau net ankstyvuosiuose viduramžiuose. Buvo gerai pajustas laiko nuotolis nuo lemiančio teksto bei kitų tekstų, ypač dėl to, kad buvo pastebėta, jog bažnytinės dogmos vartojo sąvokų techniką, pasiskolintą iš filosofijos. Šiuo atveju filosofinė logika buvo įsisavinta ir kaip griežtas galvojimo būdas, ir kaip erezija, užsilikusi iš helenizmo. Niekas, skaitydamas Naująjį Testamentą pažodine prasme, negalėtų jame išvis įžvelgti tokių logikų ir dogmų. Reikėjo panaudoti aukštesnę hermeneutiką. Kuo žmogus turi tikėti, kaip jis turi elgtis, turėjo nustatyti *ale-*

gorinė interpretacija. Tikslas pasirodo gana aiškus: kadangi alegorinė interpretacija yra aukštesnė, ji turėjo restauruoti aktyvios tradicijos tąsą, ją vėl surišama su lemiančiu tekstu.

Čia iškyla antroji šios tradicijos krizė, pasirodžiusi Vakarų viduramžiuose. Istorijos tėkmėje atsirado laiko nuotolis tarp lemiančio teksto interpretacijų augimo krūvio. Kaip minėta, tikybos valdovai ir jų susirinkimai sukūrė savo dogmas naudodami filosofinę logiką. Kartu užsimojimai sugrįžti į lemiantį tekstą kaip viską pateisinantį taip pat turėjo naudotis filosofine logika, turinčia galią nurodyti, kurios interpretacijos yra teisingos, o kurios – klaidingos. Na, ir pasirodė *Abelardas* su savo *sic et non (taip ir ne)*, kur yra griežtai nustatyta, kad kai kurių bažnyčios tėvų interpretacijos turėjo vidinių prieštaravimų arba buvo priešingos kitoms bažnytinėms interpretacijoms. Ir čia iškilo užslopinto helenizmo literatūrinė jėga. Nors filosofiniai tekstai buvo paskelbti neteisingais, pilnais blogio, erezijos ir pasmerkti sudeginimui, tos filosofinės sąvokos kartu buvo įsavintos Bažnyčios vadovų jų pozicijoms savo literatūrinėje tradicijoje apginti. Nors Bažnyčios vadovai vis kalbėjo apie *konkordia*, jų dvilypiai tekstai atskleidė nusileidimą helenistinei tradicijai.

Dabar galima nustatyti tryliktosios hermeneutikos trečiąjį kanoną: *jeigu laimėjusi literatūrinė tradicija užslopina kitą stiprią tradiciją, tada ji yra priversta įsisavinti nugalėtą tradiciją ir pamėginti naudoti ją prieš ją pačią. Tačiau toks naudojimas gali atsisukti prieš laimėtoją ir atvesti jo tradiciją prie krizės.*

Šią problemą mėginama išspręsti įvairias būdais. Scholastinis metodas buvo naudojamas susidūrus su senes-

nėmis tradicijomis, pirmiausia filosofijoje, teisėje, na, ir gamtos moksluose. Jie buvo priimami, jeigu buvo įmanoma parodyti, kad jie „sutampa" su tradicija. Akviniečio *Summa teologiae* buvo toks užsimojimas. Alegorinė interpretacija irgi kėlė įvairybę sunkumų. Akvinietis pastebėjo, kad Naujojo Testamento alegorinis interpretavimas galėjo būti naudojamas tezių, kurios prieštaravo tradicijai – tokių kaip gnosticizmas – pateisinimui. Todėl jis nutarė, kad alegorinis supratimas tinka vien tik *metaforinėms parabolėms* Naujajame Testamente. Tačiau šiuo atveju alegorinė jėga, kuri jungė tradicijas, tapo neįmanoma. Averoistai iš pradžių humanitarų fakultetuose (o kai pralaimėjo – ir medicinos) sau apginti išvystė dviejų tiesų teoriją. Yra racionalios tiesos, surastos filosofijos bei mokslo, ir dieviškos tiesos, kurias išreiškia pranašai, nurodydami dievybių *valią*, kuri turi būti priimama pavienio valios. Šios tiesos nesutampa ir net gali prieštarauti viena kitai. Racionalumas nėra valia, o valia nėra būtinai racionalumas. *Ši dviejų tiesų teorija yra iš esmės hermeneutinė teorija literatūrinių tradicijų atžvilgiu.* Prisipažįstama, kad viena tradicija turi dvi priešingas literatūrines tradicijas. Jos gali gyventi kartu, tačiau gyventi įmanoma ir priešpriešoje. Šiandieniniuose judėjimuose, gal net kalbant globaliai, šias dvi tradicijas išreiškia įvairaus plauko fundamentalistai, teigiantys, kad jie seka dievybių valia ir priešpriešina tą valią racionaliems – sekuliariems – mokslams bei filosofijoms. Šioks toks susitaikymas buvo ir yra įmanomas tol, kol valstybė, bendruomenė, įstatymai bei dorovė yra palikti dievybių valiai, o medžiaginės eigos – mokslų supratimui.

Dar pora pastabų. Pirma, literatūrinės tradicijos, susietos su racionalumu, nejaučia būtinumo panaikinti savo plotmėje įvairias priešpriešas. Atvirkščiai, laikoma, kad priešpriešų sudarymas priklauso šiai veikliajai istorijai, itin vaizdingai išreikštai filosofijose ir moksluose. Taigi bet kokio autoriteto principas, valdantis senesnes tradicijas, gali būti – ir buvo – iš esmės atmestas šiai tradicijai išsivysčius. Pirmaisiais žingsniais į moderniuosius mokslus ir buvo šis hermeneutinis nutarimas. Antra, šis nutarimas turėjo pasekmių religinėms pažiūroms. Kadangi pastarosios yra valios klausimas, ši sritis turi būti palikta dievybės ir pavienio asmens valių sutapimui arba susidūrimui be jokių tarpininkų.

Tokios krizės iškilo radikalių reformacijos posūkių metu. Liuterio hermeneutinis principas, jog *Šventasis Raštas yra pavienio interpretavimo reikalas*, yra tos hermeneutinės sąmonės, kuri sukūrė naujas struktūras aktyvios istorinės tradicijos išsivystymui, neišvengiamas radikalus posūkis. Ši hermeneutika teigia, kad visa buvusi tradicija bei jos aktyvi istorija, įskaitant ir lemiančio teksto supratimą, buvo klaidinga, demoniška ir bedieviška. Tačiau Liuteris nenumatė, kad šis posūkis irgi sukurs tradiciją: reformacija greitai sukūrė savo *tîvus*, ir veiksmas, kuris sukūrė šią tradiciją, tapo vidiniu šios tradicijos varikliu. Taigi protestantai skaldėsi ir skaldėsi, kurdami tai, ką Dilthey'us pavadino „visapusiška netiesa". Be to, krikščioniška literatūrinė tradicija kūrėsi su vienu pradiniu užsimojimu: nustatyti bendruomeninės veiklos taisykles. Neišvengiamos tokios išvados: priešingos literatūrinės tradicijos, norinčios įvesti savo specifines taisykles, reikalauja karo, o pastarasis tęsis tol, kol kiekviena tradicija nustatys

savo geografinę plotmę, kurioje ji galės karaliauti be pasipriešinimo. Plg. Trisdešimties metų karą Vokietijoje, Hugenotų karus, Kromvelį Prancūzijoje ir Anglijoje.

Tuo pat metu prasidėjo ir teoretinės muštynės interpretacijos klausimu. Trento susirinkimas ir kardinolas Bellarminas įvedė svarius argumentus, kad jokia interpretacija nėra įmanoma, jeigu nėra tradicijos tarpininkavimo. Šiuo atveju nenutrūkstama tradicija yra teisingos interpretacijos sąlyga. Vadinasi, yra viena tiesa ir tiesa interpretacijoje yra duota, jeigu ji nėra viena, bet sujungta veiklios istorijos, vedančios nuo teksto prie interpretatoriaus. Tradicija, kuri yra sukurta veiklios istorijos, turi būti tikima kaip autoritetu ir ji negali būti atmetama kaip klaidinga. Į šį teigimą turėjo atsiliepti protestantų tėvai, pavyzdžiui, Flacius. Tekstas yra suprantamas teisingai, jeigu jis yra suprantamas taip, kaip jį suprato jo adresantai, o jie tekstą suprato be jokio tradicijos tarpininkavimo. Iš to seka, kad visos bet kurios tradicijos interpretacijos gali būti neteisingos. Galima įtarti, kad jos turi įvairių prielaidų. Kadangi tuo metu humanistai vėl įvedė ne vien filologinės išminties turinį, bet taip pat tobulino ir gramatikos meną, teologams reikėjo panaudoti tai, kas jiems buvo pasiūlyta humanistų. Tačiau teologai vis dar norėjo laikytis atokiai, nes jie negalėjo savo lemiantį tekstą laikyti vienu iš daugybės tekstų. Kiti tekstai teturi teisę tik patvirtinti lemiantį tekstą, o pastarasis esąs visur pritaikomas. Kiti tekstai negali būti pritaikomi, jeigu jų tiesos nesutinka su lemiančio teksto išraiškomis. Nepaisant viso to, teologai nebegalėjo pabėgti nuo sukurto metodo, nuo kurio jie labai stengėsi pabėgti: *istorinio filologinio metodo*. Ką įvedė Flacius, yra reikšminga. Norint studijuoti bet kurio laikotarpio

adresantus, reikia studijuoti įvairius tekstus – rabinų tradiciją bei helenistinę filosofiją. Jų supratimas reikalavo, kad humanistinė filologija būtų naudojama visų tekstų supratimui. Tačiau šiuo atveju teologai turėtų lavintis visoje humanistinėje tradicijoje su joje įkurtais lemiančiais tekstais. Čia ir vėl atsiranda priešybė: jeigu teologai sutiktų, kad bažnyčios tėvai yra autoritetai, tai humanizmo idealai ir lemiantys tekstai turėtų būti atmesti kaip pavojingi ir klaidingi. Todėl Erasmus Rotordamietis nebuvo be išlygų priimtinas nei Kalvinui, nei Liuteriui.

Aišku, tokią painiavą galima lengvai suprasti. Humanistinis filologinis metodas leidžia laisvai judėti nuo vieno teksto ir jo konteksto prie tekstų iš kitų kultūrų ir kontekstų. Kitaip tariant, šiam metodui visai nesvarbu, ar tekstas yra tiesa, ar ne tiesa. Šiam metodui lemiančių tekstų nėra išvis, nepaisant to, kad koks nors interpretatorius gali juos tokiais laikyti. Jie buvo arba yra lemiantys vien tik savo įtakos srityje – nei daugiau, nei mažiau. Taigi ir tokie tekstai kaip Testamentai yra pozityvaus filologinio nagrinėjimo objektai. Teologija galėjo tapti filologinio istorinio tyrinėjimo šaka ir taip atsidūrė pozityvaus reliatyvizmo padėtyje kitų tekstų atžvilgiu.

Dar reikia paminėti vieną užmojį sugrąžinti jungtį į literatūrinę Vakarų tradiciją. Jo šaltiniu yra bet kokio autoriteto filosofijoje ir moksluose atmetimas. Vadinasi, tradicija nėra tiesos šaltinis ne tik lemiančio teksto, bet ir filosofijos bei mokslų turinio atžvilgiu. Tiesa turi būti atrasta dabar arba ateityje, ir ji negali būti nustatyta praeities. Pradžioje tai neturėjo svarių pasekmių; devynioliktame šimtmetyje filosofija ir mokslai dar buvo glaudžiai susiję. Ši tradicija greitai sukūrė problemų variantą, kuris yra gana paplitęs

visose tradicijose. Koks yra sąryšis tarp tradicijos ir dabarties, kokią reikšmę turi tradicija, net ir tada, kai ji nėra aukščiausias autoritetas? Išrišimą davė progreso sąvokos. Šiek tiek tiesos buvo rasta praeityje, bet mes jau esame gudresni, o sekančios kartos bus dar gudresnės. Kalbant iš esmės, aktyvios istorijos ir literatūrinės tradicijos apšvietos interpretacija įgavo tokį pobūdį. Ši istorija turėjo daug teiginių mokslo istorijoje.

Visa tai parodo, kad literatūrinėms tradicijoms, nustatytoms lemiančių tekstų, kuriuose jos turėjo savo pradžią, būdingos šios ypatybės. *Pirma*, jos išskiria viena kitą kaip netiesas tam, kad kiekviena galėtų plėtoti savo tiesas. *Antra*, jei viena prieina galą, persikėlimas į naują tradiciją nėra nustatytas ir neseka racionaliai nustatytu principu, bet seka atmetama logika tų, kurie yra paneigti kaip neturintys tiesos. Aišku, čia jau yra nujausta, kad ir naujos tiesos bus paneigtos – gal net jų pačių pasekėjų. Hegelis ir kiti norėjo apeiti šį hermeneutinį supratimą teigdami, kad istorija susideda iš racionalumo, kuriame progresas eina per daugybę priešpriešų. Taigi priešprieša, paneigimas ir netiesa yra judrūs principai, taikantys į tiesą. Užnugaryje vis dar glūdi progreso prielaida. Hegelis neįstengė išropoti iš šios klampynės ir pasiliko prie svarstyklių tarp tapatybės ir anarchijos. Hegelis žiūrėjo į filologus, turėjusius tuo metu didelę įtaką, kaip į mirusių duomenų rinkėjus, kurie tiesos išvis nesupranta. Tiesą žino filosofas. Hegelis pakartojo jau helenistiniame amžiuje buvusius filosofų argumentus prieš filologus. Tačiau skirtumas yra toks: istorijos filologai niekad neteigė, kad jų tyrinėjimai sudarys kažkokią humanizmo idėją, sujungs visą pasaulį. Susidūrę su Hegelio teigimais jie neargumentavo. Jie sugrįžo prie

savo tyrinėjimų pasitikėdami, kad bėgant laikui jie suras teiginius šalia tų, kurie buvo įjungti į Hegelio sistemą moksluose, juridinėse srityse bei politikoje. Pagal jų metodo pobūdį neįmanoma teigti, kad yra istorinio momento ir veiklios istorijos eigos nurodyta kokia nors vieta, kur visa būtų galima apimti iš privilegijuoto taško. Aišku, kiekviena epocha turi užsimojimų sukurti visatos sampratą ir kartu paneigti kitas epochas, kitus užsimojimus – net iki žudynių. Tačiau laimėtojai savo aktyvios istorijos sąmonėje visuomet turi jos pačios sužlugimą.

Ratas

Reikia pastebėti, kad kai kurie tryliktosios hermeneutikos kanonai remiasi hermeneutiniu ratu taip, kad laimėjusi tradicija yra apsukama pralaimėjusios tradicijos logika. Tai buvo gana aišku susidūrus Viduriniųjų Rytų ir Helenizmo-Romos tradicijoms. Mes taip pat pastebėjome tokio rato variantus, pavyzdžiui, Romos pergalę prieš druidus, kur visa, kas žinoma apie pastaruosius, yra Romos literatūriniame rate, i. e. dalis Romos literatūrų. Tačiau yra dar vienas itin svarbus hermeneutinis supratimas, kur užgniaužta tradicijos dalis priešinasi nepastebėtais, bet gana sėkmingais būdais ir net sudaro savo tradiciją. Vienas iš ypatingiausių ir gryniausių pavyzdžių yra Indijoje, nors maišytų variantų rasis ir kitose civilizacijose. Reikia priminti, kad hermeneutikų plotmėse tradicija yra pagrindinė teorija, nes nėra duoties be interpretacijos, o tradicijos rėmai sudaro sąlygas teorijų variantams.

Tolimesnės nuorodos remiasi vienu Indijos lemiančiu tekstu, *Mahabharata*, kur veiklioje istorinėje sąmonėje pasirodo du hermeneutiniai ratai, nors vienas iš jų –

Vedantinis – teigė, kad jis yra transcendentinė sąmonė, kuri yra visatos sąlyga ir visi įvykiai yra išvedami iš tokios sąmonės bei yra jai pajungti. Vedantizmas teigia, kad lemiantis tekstas nurodo absoliučią *Būtį* (*purusha*), slypinčią už visų fenomenų. Ši tradicija teigia, kad *Mahabharata* yra išsilaisvinimo (*mukti*) iš fenomenalaus pasaulio (*maya*) eiga pasiekti transcendencijai. Pastarąją sudaro pagrindinės sąvokos, kurios yra randamos centriniame *Mahabharatos tekste – Bhagavadgita*. Yra teigiama, kad šiame tekste visos sąvokos patvirtina viena kitą ir sudaro pagrindinį hermeneutinį ratą, kuriame telpa visos kitos, net ir šiam ratui priešingos sąvokos. Tai, kas reikšminga šiai diskusijai, yra šio rato formavimasis.

Viešpats *Krsna* kaip galutinė dievybė, visų priežasčių aukščiausia priežastis, yra surištas su *bhakti*, visatos pamaldumu Krsnai; *Ardziuna* (pagrindinis šio teksto herojus), kuris įžvelgia neribotą Krsnos kosminę sandarą (*viratarupa*) įgauna supratimą, gryną žinojimą (*Jnana*), kad visi jo fenomenalūs veiksmai yra bereikšmiai; čia pat yra nurodoma, kad tiek aukščiausia sielos būtis (*Purusotaman*), tiek būtis (*sat*), kuri yra tas pats kaip *Brahmanas*, yra surištos su visur ir visada galiojančiais įstatymais (*Dharma*). Visos šios sąvokos nurodo viena į kitą transcendentinėje plotmėje ir sudaro visatos interpretacijos ratą.

Neinant per toli į teksto smulkmenas: pasirodo netikėtinas aukščiausios ir gryniausias dievybės Krsnos aprašymas: kad įtikintų herojų Ardziuną veltis į karą, Krsnos kosminė forma yra pavadinta *maya*, kuri sudaro prisirišimą prie pasaulio ir jo daugybės įvykių. Tas pats atsitinka su kitomis šio rato būtybėmis; visos neišvengiamai yra įsivėlę į pasaulio nešlovingas eigas. Nors šis trans-

cendentinis ratas sudaro visuotiną teigimą, kad jis yra viso pagrindas, o kitos plotmės yra žemesnės ir skiriasi nuo visų to rato sąvokų, pastarosios visuomet skolinasi jėgas ir veiklos poreikius visai iš kitos – nors ir nepripažintos – plotmės. Šiuo atveju tokios nepripažintos plotmės kaip *maya* (fenomenai), *sakti* (energijos ir jėgos), *kama* (erotinio svaigulio neišvengiamybė), *lila* (žaismas), *kala* (laikas) sudaro savo hermeneutinį ratą, kuris yra „šioje pusėje", pasaulietiškas arba kosminis ir kartu – bet kokios transcendentinės sąvokos *neišvengiama sąlyga* bei *pagrindas*. Tačiau dar blogiau yra tai, jog čia pasirodo, kad kosmosas, susidedąs iš sąvokų rato, yra neišvedamas iš jokios transcendencijos; atvirkščiai, pastaroji kaip tik yra sąlygota kosmoso. Kitaip tariant, kosmosas tęsiasi ir kuriasi iš savo paties jėgų, žaismo, laiko ir viso patrauklumo visam. Galima net teigti, kad moteriškumas kaip kosmoso (o ne ontologijos arba metafizikos) metafora susideda iš minėtų plotmių, kurios neturi jokio kito pagrindo tik pačios save. Jos yra visų kitų sąvokų sąlyga. Kosmosas yra savikūrybiškas.

Tai, kad kosminis savikūrybiškumas Mahabharatoje išreikštas moteriškai, galima išvesti iš pagrindinės šio teksto figūros – *Draupati* – pasirodymo. Nors jos tėvas karalius laukia sūnaus gimimo, pasirodo duktė *Draupati*, kuri gimė iš savo pačios ugnies ir jos visos ypatybės yra minėtos kosminės plotmės: ji yra *kama*, kuriai niekas negali atsispirti, ji yra *lila*, kuri žaidžia su visų herojų jausmais ir įstatymais, ji yra *sakti*, turinti visas kūrybos ir naikinimo jėgas, ji yra *maya*, kurianti pritraukimą ir atstūmimą, ji yra *kala*, nustatanti visų įvykių lemtį. Kitaip tariant, visos transcendentinės figūros, nuo *Krsnos* iki herojiško *Ardziu-*

nos, negali veikti be jos. Ji sudaro jų visų būties transcendentalines kosmines sąlygas. Nesileidžiant į *Mahabharatos* horizontą, galima nustatyti tryliktosios hermeneutikos ketvirtąjį kanoną: *tradicija remiasi į lemiantį tekstą, kuris parodo įtampą tarp dviejų hermeneutinių ratų: vienas sudėtas iš transcendentinių sąvokų, kitas – iš kosminių; pastarasis sudaro transcendentalines sąlygas pirmajam.* Šis kanonas išskiria metafiziką–ontologiją iš kosmologijos. Šiuo atveju *Mahabharata* yra kosminis tekstas, kuris negali būti suprastintas į transcendentinį–metafizinį tekstą.

Pastabos

Tryliktoji hermeneutika sudaro interpretacijos plotmes, kuriose vyksta kovos iki gyvos galvos arba paneigiant, arba išlaikant tekstus. Tose kovose įvedami priešų metodai, jų paneigtos sąvokos bei tos sąvokos, kurios tyliai įslydo į leistų tekstų uždraustas vietas. Kartu uždraudimas, sunaikinimas turi pagrindines taisykles. *Pirma*, tai teksto išdildymas, kuris gali atsigauti per filologiją ir per ją sukurti renesansą. *Antra*, galutinis visos tradicijos sunaikinimas jėga tradicijos, kuri turi literatūrinę tradiciją. *Trečia*, paneigta tradicija įsiterpia į neigiančią arba kaip metodas, arba kaip reikšmingos sąvokos, arba, netikėtai, net reikalaujant mokslinės interpretacijos. *Ketvirta*, įtampa vienoje tradicijoje nurodo, kad užslėgta plotmė yra visų užslopinančių sąvokų būties sąlyga. Tačiau visa tai parodo, kad interpretacija yra ir teorija, ir metodas, ir tvirtinantis neigimas, ir neigiamas tvirtinimas. Tokiu atveju tekstai turi būti skaitomi nuo taikingų susidūrimų iki kovų ligi gyvos galvos.

AKLUMAS

EGLĖ JUODVALKĖ

paaukok savo akis
klausykis mūsų
būk aklas
teprilygsta tavo
menas klasikai
per balsus įžvelk praeitį
aidėk Epidauro dramomis
šnabždėk vidinei ausiai
matyk spalvas ir audinį
per garsą kurk aplinką
girdėk skausmą baimę
nesuvokiamą
per agapės filtrą
perkošk kančią
saulės mėnulio žvaigždžių spindulius
naktį nušviečiančią
šviesos mozaiką
sudėliotą iš meilės balsų
surinktą per aklas istorijos ir
aistros akis

duok mums
ženklą
maldą
prisiminimą
tama

* * *

laukiau tavęs
šnabždėk man
bukmedžių kalba
meistro raižyti kalto aukso lapeliai
šiurena ant mano krūtinės
vėjelis braukia nuo
kaktos plaukus
mano krūtų nepuošia
kiti ornamentai

šios akimirkos burtais
savo kūno burtais
laiko tarp
praeities ir ateities burtais
dalinuos su tavimi

tavo akys užstoja pasaulį

TAKOSKYRA

pirmą vakarą
mums išsiskyrus
prie pirmos sankryžos
nenujaučiau
nei mūsų suartėjimo
nei šios dienos

2001

ISTORIJOS NUSKRIAUSTŲJŲ SAMPRATA EGZILIO TEKSTUOSE

ILONA BUČINSKYTĖ

Temos pasirinkimą ir problemos suformulavimą suponavo Vytauto Kavolio „Nužemintųjų Generacija", tekstas, kuriame egzilai vadinami „nužemintaisiais", „istorijos triuškinamaisiais" ir „nuo istorijos pabėgusiaisiais". Studijuodama istoriją jau penktus metus, pirmą kartą susidūriau su tokiu istorijos traktavimu ir tokiu jos įvardijimu.

Iš tiesų, antrojo pasaulinio karo patirtis, išgyvenimai patirti DP lageriuose, alkis, šaltis ir baimė lėmė tai, kad susimąstymo minutę žmogus galėjo pasijausti istorijos žeminamas, lyg istorija tyčiotųsi iš jo. Iškalbingos yra Jono Meko eilutės „Europa, 1945":

> Jis galėjo gulėti ir laukti, kančios ir bado ir nevilties inercijoje, visus šituos mėnesius, laukdamas, taupydamas visas savo jėgas, tik išlaukt—dar mėnesį, dar savaitę, dar dieną, dar valandą—gyventi, paskutiniais savo jėgų trupiniais: gyventi, gyventi, gyventi!
>
> Tačiau dabar visa tai buvo prieš jį: jis buvo staiga vienas iš tų kelių, kurie išlaukė: kurie staiga vėl stovėjo prieš gyvenimą—ir tada jis staiga turėjo užlaužti savo rankas ir šaukti, kaip niekas gyvas nėra šaukęs, tik dabar

realizuodamas viską: kad viskas bėra tik inercija, kad viskas pasibaigs su inercija, kad viskas yra prarasta, kad jo muskulai yra mirę, kad jo lytis yra mirusi, jo atmintis, jo jausmai, jo tikėjimas žmogumi ir jo tikėjimas Dievu—kad jo noras gyventi yra miręs—viskas mirę, užmušta, kad šita krūva griuvėsių yra jau daugiau ne žmogus.[1]

Ši citata liudija, kad istorija (šiuo atveju, jos išraiška—karas) suteikė žmogui ne tik fizinį skausmą, bet ir atėmė iš jo norą, o kartu ir galimybę save realizuoti. Kaip rašė Kavolis, „istorija neteisingiausia tiems, kuriems ji atėmė galimybę realizuoti savo jėgas."[2]

Istorijos skriaudos žmogui lietuvių literatūroje analizė išskyrus Kavolio skyrelį „Istorijos triuškinamieji" *Nužemintųjų generacijoje* ir Vijolės Višomirskytės disertacijos skyrelį „ ‚Istorijos išduoti'—kartografinė teksto analizė", nėra plačiau nagrinėta[3]. Pati istorijos skriaudos formuluotė yra neįprasta, dėl gyvenimo skriaudų ir sunkumų kaltinamas likimas, Dievas. Tačiau „Nužemintųjų generacijos" atstovai, ypač poetai „bežemiai", jų kūrybą analizuojantys literatūrologai vartoja istorijos „žmogaus skriaudikės" sampratą. Istorija šiuo atveju suvokiama kaip kažkas objektyvaus, galingo, negailestingo ir nepriklausančio nuo žmogaus. Tokios istorijos atitikmenimis galėtų būti Dievas, likimas, laikas. Pagrindinė šių metafizinių jėgų išraiška yra galia. Šią sąvoką Jeremy Hawthorn apibrėžia taip: „naratyvo teorijoje galia yra tai, kas arba leidžia subjektui pasiekti savo objektą, arba neleidžia. Galia gali

---

1 Jonas Mekas, „Europa, 1945", *Metmenys*, 1959, Nr. 1, 3–4.

2 Vytautas Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, in V. Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, 1994, 72.

3 *Op. cit..*; Vijolė Višomirskytė, *Antano Škėmos teksto strategijos*. Daktaro disertacija, VDU, LLTI, 2001.

būti individualus charakteris arba abstrakcija, pvz., likimas, amžius, prigimtis ir t.t."[4] Nelengva atsakyti į klausimą, kodėl buvo pasirinkta istorija. Vienas paaiškinimas galėtų būti tai, kad lietuvio sąmonėje Dievas užima pakankamai svarbią vietą. Jam priskiriamos gerumo, gailestingumo, teisingumo savybės, todėl nelengva Dievą kaltinti dėl ištikusių nelaimių, kaltę geriau suversti kažkam kitam, pavyzdžiui, istorijai. Višomirskytė šį reiškinį aiškina taip: „(...) iš Vokietijos DP stovyklų į įvairias Šiaurės ir Pietų Amerikos šalis emigravę lietuviai jautėsi išduoti Vakarų valstybių arba savo tikėjimo istorijos teisingumu, objektyvumu, jautėsi išduoti tikėjimo, kad gėris nugali blogį (kai jau galutinai paaiškėjo, kad į Lietuvą nebegrįš)"[5].

Įdomu pasiaiškinti, kaip patys nužemintųjų generacijos atstovai aiškina jų jaučiamo dvasinio diskomforto priežastis; kokiu būdu buvo bandoma eliminuoti šią nemalonią būseną. Neturėdama egzilo jausenų patirties, bandysiu skaityti *Nužemintųjų generacijos* atstovų tekstus ir juos interpretuoti, naudodamasi literatūrologijos, psichologijos ir sociologijos žiniomis. Bandant tęsti Kavolio *Nužemintųjų generacijos* tekstą, verta aptarti Kavolio naudotą metodą. Mindaugas Kvietkauskas jį apibūdino taip: „Vytauto Kavolio poezijos skaitymo metodas—filosofinis dėmesys žmogaus egzistencijai. Sociologines tendencijas *Nužemintųjų generacijoje* galime suprasti kaip šio univer-

---

[4] Jeremy Hawthorn, *Moderniosios literatūros teorijos žinynas*, Vilnius, 1998, 102.

[5] Višomirskytė, *op. cit.*, 6.

salaus metodo išraišką."[6] Kavolio *Nužemintųjų generacijos* metodą papildysime kultūrinės psichologijos žiniomis apie „krizės asmenybę", pateikiamomis jau vėlyvesniame Kavolio tekste[7] bei socialinės psichologijos žiniomis.

Šio darbo šaltiniais tapo „nuskriaustųjų elito" (Rimvydo Šilbajorio pasiūlyta sąvoka), t.y., Algimanto Mackaus, Liūnės Sutemos, Vitalijos Bogutaitės-Keblienės, Jono Meko tekstai bei Vytauto Kavolio *Nužemintųjų generacija*[8]. Minėtų autorių pažiūras į nagrinėjamus klausimus sugretinsime su Alfonso Nykos–Niliūno pamąstymais. Pažymėtina, kad šaltiniai, kaip tekstai, yra nevienodi, nes poezijos lyrinis herojus negali būti tapatinamas su dienoraščio ar publicistikos „aš". Ir visi trys gali nebūti tapatūs realiam juos parašiusiam autoriui. Iškylančias autoriaus, jo kūrinio ir skaitytojo problemą išsprendžia „implikuoto autoriaus" sąvoka (pasiūlyta Wayne'o Bootho). Ši sąvoka vartojama „kalbant apie tą autoriaus dalį, kuri nepriklauso literatūros kūriniui, t.y., paveikslą, kurį susikuria skaitytojas, remdamasis kūrinyje paliktu autoriaus įvaizdžiu. (...) Implikuotas autorius gali labai skirtis nuo realaus, aprašiusio kūrinį."[9]

Skriauda yra psichologinė individo išgyvenama būsena. Daugeliui individų patiriant skriaudą, formuojasi

---

[6] Mindaugas Kvietkauskas, „Kartos poezija: ženklai ir prasmės. Vytauto Kavolio ‚Nužemintųjų generacija'", *Metmenys*, 1997, Nr. 73, 125.

[7] Vytautas Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, Vilnius, 1995.

[8] Kvietkauskas pastebi, kad literatūros tekstai nužemintųjų generacijoje suvokiami asmeninės Kavolio patirties šviesoje: poezijoje atpažįstamas savasis egzilio išgyvenimas. Kvietkauskas, *op. cit.*, 113.

[9] Hawthorn, *op. cit.*, 49.

kolektyvinės skriaudos samprata. Skriaudos išgyvenimas yra nemaloni emocija, destabilizuojanti asmenybę ir net formuojanti psichologinį „krizės asmenybės" tipą. Kavolis knygoje *Kultūrinė psichologija* analizuoja krizės asmenybės problemą. Knygoje rašoma, kad krizės asmenybės „būdingos sociokultūrinių krizių periodams, kai socialinė sistema bei jos kultūros karkasas greitai keičiasi ir kelia psichologinę baimę. Tokių pokyčių rezultatas—fatališko apribojimo arba išsekimo jausmas[10] arba tradicijos, kuri buvo laikoma tvirta, moralinė ir estetinė diskriminacija"[11]. Kavolis nurodo krizės asmenybės simptomus. Anot šio kultūros sociologo,

> „socialinių struktūrų simbolinis nuvertinimas skatina jautrumo, galbūt ir įžvalgumo sustiprėjimą, tam tikrus poslinkius sąmonėje, aukštesnes moralines aspiracijas, galimas daiktas (nors ir nebūtinai), didesnę lyčių lygybę; o kita vertus, tai lemia socialinių krizių periodams būdingą iškreiptumo, absurdiškumo, groteskiškumo pojūtį, nesugebėjimą išreikšti emocijas paprastai ir natūraliai, nežabotą gausą fantazijos su visada ją tykančiu pavojumi nusiristi į trivialumą."

Kavolis pažymi, kad

> ...charakteringi krizės asmenybės raiškos būdai yra susvetimėjimo jausmas, atsinaujinimo sąjūdžiai, perdėtas dėmesys arba jaunystei, arba mirčiai (bet jokiu būdu ne brandos laikotarpiui), apokaliptizmas, tuo pačiu atsirandantis polinkis į vienas kitam prieštaraujančius jausmus ar mąstymo tipus, taip pat tragiškojo teatro (arba koncepcijos, kad gyvenimas—tragiškas teatras) populiarumas.

---

[10] Išsakytas ir Meko, žr. „Europa, 1945".

[11] Tokių nuostatų laikėsi ir poetai „bežemiai".

Kavolio teigimu, krizės asmenybė „realiame" pasaulyje yra pasmerkta visiškai žlugti, dėl jos

> polinkio iš pradžių per daug griežtai atskirti „realybę" nuo regimybės, o po to tiek realybę, tiek regimybę pakeisti kokia nors fantazija (kokio nors dalyko idėja su arbitriniu veiksmu). Sintezuojantis krizės asmenybės tipas sužlunga dėl to, kad nesugeba skirti objektyvios realybės nuo savo paties reakcijos į ją, jas abi sulieja į kuriamą simbolinį modelį; o analizuojantis tipas pastarųjų dalykų visai nesugeba susieti. Tokios simbolinės fantazijos leidžia įveikti asmenines, dažnai ir kolektyvines krizes.[12]

Taigi „naudojama" pasąmoninė veikla, kurios imamasi norint iškreipti tikrovę ir pašalinti nerimą. Nerimo šaltinis yra arba atskiriamas nuo sąmonės, arba iškreipiamas. Pasąmoniniai, iracionalūs būdai, kuriuos žmogus naudoja savo vaizdo stabilizavimui palaikyti, vadinami Ego gynybos mechanizmais, kurių bendras požymis yra tas, kad jie iškraipo tikrovę ir taip „nukenksmina" grėsmingą padėtį, kad ji jau nebežeidžia Ego[13].

Pagrindiniai mūsų temai aktualūs Ego gynybos mechanizmai yra šie: racionalizavimas ir gynybinė atribucija[14], įvykio reikšmingumo sumažinimas[15], savojo vaidmens įvykyje neigimas arba mažinimas, analogijos su

---

[12] Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, 11–20.

[13] A. Suslavičius, S. Valickas, *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*, Vilnius, 1999, 31.

[14] Tai—„protingų", logiškų veiksmų paaiškinimo ieškojimas. Šis mechanizmas „patogus", nes įvykis paprastai turi ne vieną, o keletą priežasčių. Sėkmės ar nesėkmės atveju „autorystė" priskiriama kitiems žmonėms arba aplinkybėms. *Op. cit.*, 31–32.

[15] Kai žmogus save guodžia tuo, kad jis nieko tokio nepadarė, kad ji ištiktų tokios nelaimės. *Op. cit.*

kitais principas[16], aplinkybių sudėtingumo pervertinimas[17], sublimacijos mechanizmas.[18] Kavolis pažymi, kad psichologinį diskomfortą bandoma įveikti gynybos ir atstatymo priemonėmis, įsipareigojimų hierarchijomis bei už krizės asmenybės savivokos slypinčiais latentiniais simboliniais modeliais.[19]

Antrojo pasaulinio karo siaubą, DP lagerių ir kraustymosi nerimą išgyveno daugybė žmonių. Vien lietuvių daugiau nei 60 000. Bet ne visi jie vadinami istorijos nuskriaustaisiais. Dalis šiuos įvykius ir išgyvenimus interpretavo kaip savotišką Dievo, istorijos arba likimo dovaną, galimybę atsidurti Vakarų pasaulyje, jo kultūroje; kiti šiuos įvykius suprato kaip įpareigojimą misijai. Tikriausiai buvo ir tokių, kuriems šie įvykiai buvo tik buitinis nepatogumas, tačiau buvo ir tokių, kuriems tai reiškė Istorijos arba Dievo pažeminimą, skriaudą. Egzilai patys pastebėjo, kad dalis jų šiuos įvykius išgyveno ypatingai skaudžiai ir bandė aiškintis, kodėl taip yra.

Įdomūs Alfonso Nykos–Niliūno samprotavimai šiuo klausimu straipsnyje „Algimantas Mackus. Žodis, pasakytas A. Mackui skirtame vakare Čikagoje". Nyka–Niliūnas lietuvių išeivius po antrojo pasaulinio karo skirsto į tris generacijas: pirmąjai generacijai priskiria „tuos, kurie Lietu-

---

[16] Kai guodžiamasi „ne aš vienas, visi taip daro". *Op. cit.*

[17] Kai pripažįstama sau, kad elgiamasi netinkamai, bet teisinamasi tuo, kad gyvenimas yra toks sunkus, kad niekas neištvertų nenusižengęs moraliniams principams. *Op. cit.*

[18] Pasireiškiantis tuo, kad esant sunkumų patenkinti pradinį poreikį—tabu, einama aplinkiniu keliu ir surandami „teisėti" būdai patenkinti draudžiamas normas. *Op. cit.* 34.

[19] Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, 21.

vą paliko pačioje savo karjeros ir subrendimo viršūnėje", antrajai—„gimusius apie 1920 metus, kuriems tremtis didele dalimi buvo jaunystės avantiūra, intelektualinė ekskursija į vakarus, emocinė tremtis". Trečiąją generaciją Nyka–Niliūnas vadina Mackaus generacija, kuri „Lietuvą paliko pirmosios generacijos atsakomybe, t.y. nepasiekusi apsisprendimo amžiaus". Būdingiausia trečios generacijos žymė, anot Nykos–Niliūno yra „nesusitepimas pabėgimo ir savo krašto palikimo nelaimėje nuodėme, kuri metaforiškai išsireiškiant tremties teologijoje yra savotiškas tremties ekvivalentas".[20] Nykos–Niliūno, pagal jo paties pasiūlytą klasifikacijos modelį, priklausančio antrajai generacijai, mąstymai apie trečiąją generaciją liudija, kad antrosios generacijos atstovai jautėsi susitepę „pabėgimo ir savo krašto palikimo nelaimėje nuodėme".

Titas Alga* straipsnyje „Kitoniškas naujosios generacijos poeto žodis" taip apibūdino istorijos nuskriaustuosius: „tai išrauta ir neprigyjanti generacija. Išrauta ir nespėjusi giliau įleisti šaknų žemėje ir iš jos pasisemti pakankamai tautinei gyvybei išlaikyti reikalingų syvų, o iš kitos pusės dar nesugebanti, dažnai nė nenorinti pilnai įsisavinti to, ką duoda svetimoji, ją kampininkais, augintiniais priglaudusi žemė." Alga atkreipia dėmesį į šios generacijos likimo tragiškumą: „reikia nešti tuos mirusius daiktus, nes juos išmetus liktų tuštuma, kuriai užpildyti vargiai beatsirastų kas nors tolygiai svarbaus, reikalingo, būtino." Autorius pastebi šios generacijos atstovų pastan-

---

[20] Alfonsas Nyka–Niliūnas, „Algimantas Mackus. Žodis pasakytas A. Mackui skirtame vakare Čikagoje", *Aidai*, 1966, Nr. 5, 223.

* Algirdas Titus Antanaitis (red. pastaba).

gas ieškoti išeities: „Ir neviltyje ieškoma vilties. O rasti nelengva. Reikia ją pačiam susikurti, kad ir iš nieko, kad ir iš mirusių daiktų. Reikia įtikėti tuo, kas susikurta."[21]

Algimantas Mackus pabrėžė generacijos, kuriai ir pats priskiriamas, dramatiškumą ir tragiškumą:

> 1930-ųjų generacija yra viena iš pačių dramatiškiausių visoje mūsų tautos istorijoje. Tai nelaiminga kryžkelės karta, neįaugusi į jokią žemę, sužalotai pergyvenusi gražiausią laiką—vaikystę, susidūrusi su kasdienybe greičiau negu paprastai susiduriama ir dėl to susidūrimo per greitai pasenusi...
>
> Šios generacijos dramos priežastis yra tai, kad jinai buvo per jauna visomis šaknimis įaugti ten ir per mažai jauna visomis šaknimis įaugti čia. Ši generacija geriau už bet kurią kitą pajuto, nes patyrė, kad nėra nieko baisesnio žmogaus gyvenime, kaip neturėti žemės, kurią visais atžvilgiais galėtume pavadinti sava[22].

Kavolis išskiria ryškiausius „nužemintųjų generacijos" bruožus: „ji yra nužemintųjų generacija; karta, praradusi žemę, praradusi naivų tikėjimą prigimties harmonija ir stiprybe, karta, kuri meluotų, jei kalbėtų apie priklausomybę tam, kas žmogui duota."[23]

Ypatingas šios kartos jautrumas istorijos skriaudai aiškinamas specifiniu jos amžiumi ir subrendimo bei socializacijos laipsniu. Ši karta paliko Lietuvą būdami paaugliais, jautriausiu ir problematiškiausiu žmogaus brandos laikotarpiu. „Nužemintųjų generacijos" atstovai jautriai iš-

---

[21] T. Alga, „Kitoniškas naujosios generacijos poeto žodis", *Aidai*, 1963, Nr. 10, 462.

[22] Algimantas Mackus, „Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta", in *Metmenų laisvieji svarstymai*, Vilnius, 1993, 348.

[23] Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, 69.

gyveno sociokultūrinę krizę, ištikusią juos, jų tėvus, jų Tėvynę. Jų tekstai liudija, kad daugelį jų galima pavadinti krizės asmenybėmis, neišskiriant ir Vytauto Kavolio, kurio pasiūlytu psichologinės analizės modeliu šiame darbe naudojamasi.

Ryškėja, kad nužemintųjų generacija neapsiriboja vien 1930–ųjų metų (Mackaus arba trečiąja) karta. Nužemintųjų generacijai priskiriamas ir 1922 metais gimęs Jonas Mekas, istorijos išdavystę (Višomirskytės vartota sąvoka) išgyveno ir 1910 metų gimęs Antanas Škėma. Tad priklausymą nužemintųjų generacijai nulemia ne gimimo data, bet išgyvenimai, reakcija į ištikusią sociokultūrinę krizę. Štai Meko atvejis šiek tiek skiriasi nuo „bežemių" poetų. Naudojantis Nykos-Niliūno pasiūlytu modeliu, jis priklausytų antrajai egzilų generacijai. Jonas Mekas gimė 1922 metais, bet daug svarbesni nei gimimo data yra jo prasitarimai dienoraščių knygoje „Žmogus be vietos", taip pat jau cituota ištrauka iš „Europa, 1945". Mekas rašo: „Ir ką rašai susigeria su tavo beviltiškumu, susigeria su tavo pykčiu ir iš vien su tavo beprotišku laiku, beprotiškais nusikaltimais ir beprotišku laukimu, kada turi tik laukt, žiūrėt, kaip ratas toliau sukas—nes esi toks mažas toje pasaulio didžiųjų velniavoje, tavo balsas toks mažas."[24] Galima teigti, kad Kavolis buvo teisus priskirdamas Meką prie jautriųjų istorijos skriaudai.

Nužemintųjų generacijos atstovai, jausdami psichologinį diskomfortą dėl jų patirtos sociokultūrinės krizės, bandė aiškintis, kodėl taip atsitiko, kodėl istorija juos

[24] Jonas Mekas, *Žmogus be vietos. Nervuoti dienoraščiai*, Vilnius, 2000, 159.

nuskriaudė. Galima išskirti du aiškinimų variantus: pirmas—žmogus jaučia istorijos skriaudą dėl pastarosios metafizinės, žmogui priešiškos ir svetimos prigimties; antrasis—kai istorija suprantama kaip teisingai baudžianti nužemintųjų generacijos atstovus už jų kaltes.

„Nužemintųjų generacijos" tekste galima rasti abu atsakymo į klausimą „kodėl istorija mus nuskriaudė" atsakymo variantus. Kavolis istoriją apibūdino taip: Istorija [yra] žmogui svetimas neribotos galios mechanizmas, kuris paneigia ir sunaikina kiekvieną impulsą, priešingą nežinomai jo judėjimo krypčiai. Istorija—ištisinis pasityčiojimas iš žmogaus ir visų jo tiesų subjektyvumo." Istorijai Kavolis, naudodamasis Meko tekstu, priskiria ir visiško žmogaus nužeminimo funkciją, kurią jis vadina „metafiziniu pasityčiojimu."[25] Šiuo atveju akcentuojama istorijos prigimtis, priešiška žmogaus prigimčiai. Kavolis kaip tipiška krizės asmenybė, kuri „nesugeba skirti objektyvios realybės ir savo paties vaizduotės reakcijos į ją[26], istoriją vadindama „žmogui svetimu ir neribotos galios mechanizmu", kaltina ją dėl jaučiamo psichologinio diskomforto. Kavolis, nors ir abejodamas, bando autorefleksiškai atsakyti į klausimą, kodėl istorija jį ir jo generacijos žmones nuskriaudė: „Gal kartos prakeikimas—tai jos žmogiškąsias pareigas primenanti bausmė už pabėgimą nuo nelaimės ištiktos tautos, atsisakant dalytis jos skausmingu palikimu? Gal generacija nužeminta (ne tik žemę praradusi, bet ir istorijos moraliai niekinama)

[25] Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, 75–76.
[26] Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, 19.

todėl, kad bandė (ir savo užsimiršimu tebebando) išvengti pavergtųjų kentėjimo?"[27]

Kiti „nužemintųjų generacijos" atstovai taip pat ieško atsakymo į klausimą, kodėl istorija juos nuskriaudė.

Mackaus poezijoje ir publicistikoje jaučiama atsakymo į šį klausimą formavimosi raida. Pirmajame poezijos rinkinyje *Elegijos* išsakomas savos kaltės suvokimas: „Atsimenu aš, Vilniau, Tavo bokštus/ saulėleidį ir Tauro kalną vakare/ kai žaisdavom kariais, gyvenimu ir laime sotūs/ tik buvom per maži, kad gintume Tave."[28]

Implikuojamas jaunasis Mackus, kalbėdamas savo generacijos vardu, jaučiasi kaltas dėl to, kad buvo per mažas, kad gintų Vilnių. Taip jaučiasi ir kiti „jo" vaikystės žaidimų draugai. To „mažumo" pasekmė ta, kad įvykiai vystėsi be „jo" (eilėraščio lyrinio subjekto) įsikišimo, buvo nuspręsta už „jį", o dabar jis išgyvena nemalonią būseną. Šiame eilėraštyje nei istorija, nei laikas tiesiogiai nekaltinami, bet šį posmelį galima interpretuoti ir taip, kad dėl nemalonios „jo" ir „jo draugų" psichologinės būsenos kaltas laikas, slinkęs taip lėtai, kad „jis" ir „jo draugai" buvo per maži tuo metu, kai istorija vykdė savo darbą.

Nors Nyka-Niliūnas akcentavo trečiosios (Algimanto Mackaus) generacijos „nesusitepimą pabėgimo ir savo krašto palikimo nelaimėje nuodėme", vis dėlto jis pastebi, kad trečioji karta patyrė pirmosios generacijos tikrovės ir jausenų socialinio konstravimo poveikį.

Alfonsas Nyka-Niliūnas taip apibūdina Mackaus būseną prieš pasirodant *Elegijoms*:

---

[27] Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, 73.

[28] „Tave atsimenu", in *Algimantas Mackus, Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius, 1994, 12.

Vokietijos intermediją Mackus išgyveno vidurinėse ir aukštesnėse gimnazijos klasėse. Į Ameriką atvyko pavojingiausiame ir įtakoms atviriausiame brendimo amžiuje. Čikagoje pirmoji generacija jau tęsė Augsburgo ir Hanau stovyklose pradėtą „lenciūgėlį" ir visomis jėgomis stengėsi sukurti Lietuvos pakaitalą, organizuodama krašte pasilikusių institucijų antrininkus, etc. Jos buvimo būdu ir norma tapo praeitis, pavojinga iliuzija, kuri netrukus virs deliuzija, nes be dabarties sąmonės, be realybės jausmo, praeitis yra savotiškas narkotikas, antibūtis. Tad atmosfera nebuvo palanki žmogui, išaugusiam niekieno žemėje ir laike, neturinčiam į ką atsiremti. Nežiūrint visko, Mackus įsijungė į visokeriopą veiklą, lygiagrečiai rašydamas eiles, kurios sudarys, *Elegijų* rinkinį.

Šį rinkinį Nyka-Niliūnas apibūdino kaip „poetinių bandymų rinkinį, kuris nesudarė rimtesnės bazės tolimesniems ieškojimams; tai buvo greičiau nesąmoninga duoklė abstrakčiai ir pilnai neišgyventai tremčiai, išreikštai neadekvačia forma bei „kontaminuota" pirmosios kartos ideologija."[29]

Anot Nykos-Niliūno, po *Elegijų* išleidimo, Mackus „realiai pajuto savo situacijos aklumą ir būtinybę iš jos išsiveržti. Jis intuityviai apsisprendė leistis į laiko atpažinimo žygį, suvokti, kas iš tiesų yra jo laikas, jo bendrakeleiviai, kas yra gyvas ir kas miręs."[30] Tad paaiškinus, kad „mes buvome per maži" implikuojamo Mackaus jau nebetenkino.

Antrajame rinkinyje *Jo yra žemė* atsakymas į poeto nagrinėjamą klausimą formuluojamas taip: „Neišlaikysim žemės ir svajonių,/ neišlaikysim jokio medžio šešėlio/ ir

[29] Nyka-Niliūnas, „Algimantas Mackus. Žodis pasakytas Algimantui Mackui skirtame vakare Čikagoje", 227.

[30] *Op. cit.*

mirsim neseniai atėję/ tik už save ir žemės dalį atkentėję."[31]

Šį kartą kančia suvokiama kaip determinuota žmogaus likimo, priklausančio nuo teritorijos, kurioje žmogus gyvena: „tik už save ir žemės dalį atkentėję". Toks atsakymas į klausimą, kodėl istorija mane skriaudžia, leidžia manyti, kad šiuo laikotarpiu (prieš 1959 m.) Mackus istoriją suvokė ne kaip universalią „žmogui svetimą, neribotos galios mechanizmą" (Kavolio pasiūlytas apibrėžimas), o greičiau kaip savotišką lošėją, žmogaus likimą lemiantį atsitiktinumo principu. Žvelgiant iš istorijos perspektyvos, jau pastebima gravitacija supratimo, kad istorija yra žmogui priešiška metafizinė jėga.

Rinkinyje *Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai* klausiama: „Už kieno nuodėmes/ protėvių mirštanti kalba?/ Už mūsų sopulius—/ aštri, neišnykstanti vaikystė."[32]

To paties rinkinio eilėraštyje „Pokalbis su mirusiais vaikais" į šį klausimą bandoma atsakyti:

> Už žemę, angele, išaižytos stiklinės moterys dalina kūnus
> šviesiaplaukių, tamsiaodžių dukterų;
> už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs ir pikti,
> už žemę, angele, suprastintas dangus
> ir iškastruotas džiaugsmas,
> už žemę, angele,
> ir Teresėlės pintinėlėje pražydęs
> šiurkštus agrastų krūmas;
> už žemę, angele,

---

[31] Parengė V. Gasiliūnas. „Neišlaikomas svoris", in *Algimantas Mackus, Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius, 1994, 59.

[32] *Algimantas Mackus, op. cit.*, 102.

gyvų ir mirusiųjų neapykanta."[33]

Taigi tęsiama rinkinyje *Jo yra žemė* plėtota mintis, kad kančia susijusi su žeme. Įdomus teiginys: „už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs ir pikti". Jis tarsi leidžia manyti, kad istorija „nužemintuosius" baudžia dėl per didelės jų meilės žemei. Ši meilė sukėlė dievų pyktį ir pavydą. Ezoterikoje žinomas taip vadinamasis „bloko" principas, kada žmogus, kažką mylėdamas labiau nei Dievą, to kažko netenka. Šiuo atveju netenkama per daug mylėtos žemės. Pastebėtina, kad šiame eilėraštyje atsakomybė už žmonių kančią priskiriama „piktiems ir pavydiems dievams."

Poemoje „Jurekas" plėtojama istorijos ir jos skriaudos žmogui tema, o kartu bandoma aiškintis, „kodėl istorija mus skriaudžia?": „Balti balsai palatoje jau kvietė/ į žalią bei raudoną pasimatymą/ kai motina pagimdė rėkdama/ auką istorijos išmaldai."[34] Šiame posme žmogus vadinamas išmalda, auka istorijai, kuri tolimesniame poemos tekste pavadinama „žiauria": „Raudoki Jureko likimą,/ (...) į žiaurios istorijos aplanką."[35]

Implikuojamasis Mackus suvokia istorijos neteisingumą, pristatydamas ją kaip savotišką loteriją ir retoriškai klausia: „Kodėl tau pardavė karstą,/ o man, Jurekai, pardavė duonos?"[36] Tad istorija vieniems dalija karstus, o kitiems duoną, kad vėliau galėtų dar labiau pasityčioti. Paskutiniajame Mackaus rinkinyje, skirtame Antanui

---

[33] *Algimantas Mackus*, „Pokalbis su mirusiais vaikais," *op. cit.*, 109.

[34] *Algimantas Mackus*, „Jurekas", *op. cit.*, 136.

[35] *Op. cit.*

[36] *Op. cit.*

Škėmai, bene geriausiai, atskleidžiamas istorijos tyčiojimasis iš žmogaus. Žmogui buvo leista gyventi, bet tam, kad jis pajustų, kad: „Mūsų lytis atbaigta:/ vaikams nebeturime žemės./ Išlaidota mūsų šeima išsiskirstys/ į kaulus ir dulkes./ (...) Mes kalbam išglebėtais žodžiais/ mirusios mūsų kalbos."[37]

Likti gyvam yra didesnis pažeminimas nei Jureko, kurio akyse išliko „falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas", likimas. Implikuojamasis poetas meldžiasi, prašydamas:

Ir aš nenoriu matyt
egzilo ironijos galo,
ir aš nenoriu matyt
kruvinos išdidumo baigmės.
Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.
Ir aš nenoriu matyt
baimės, kur būta drąsumo,
ir aš nenoriu matyt
triumfuojančios meistro mirties.[38]

Likimo arba tos pačios istorijos ironija, bet Mackaus noras išsipildė ir jam neteko matyti „egzilo ironijos galo". Pastebėtina, kad istorijos žmogaus skriaudikės samprata Mackaus kūryboje plėtojama palengva. Pirmajame rinkinyje kaltę sau prisiima implikuojamasis autorius. Vėlesniuose rinkiniuose atsiranda istorijos metafizinės jėgos, lemiančios žmogaus gyvenimo raidą, samprata. Paskutiniame rinkinyje formuojamas istorijos, kuri tyčiojasi iš žmogaus, vaizdas.

---

[37] *Algimantas Mackus*, „Mirtiškoji," *op. cit.*, 155.
[38] *Algimantas Mackus*, „Raudiškoji", *op. cit.*, 159-160.

Liūnė Sutema kūryboje taip pat bandė išsiaiškinti, kodėl yra istorijos skriaudžiama. Rinkinyje *Nebėra nieko svetimo* rašoma: „Mane išvarė iš rojaus ir baudžia/ tik prinokusios pilnaties šviesa—/ nuskinkite ją alkanieji bežemiai—"[39] Išvarymo ir skriaudos kaltininku vadinama „prinokusios pilnaties šviesa", t.y., kažkas neaiškaus, beformio, bespalvio. Autorė tiesiog nežino, kodėl taip atsitiko. Eilėraštyje „Draugai" vaizduojama tokia skriaudos situacija: „kai išbėgę žaist, neberadom/ savo mažo pasaulio."[40] Šios eilutės liudija skriaudos netikėtumą, o kartu ir jos žiaurumą, nes iš vaikų buvo atimtas jų pasaulis. Nors poetė ir neįvardina, kas ir kodėl taip pasielgė, bet tas „kažkas" pasielgė žiauriai.

Iš pirmųjų Liūnės Sutemos rinkinių aiškėja, kad implikuojama poetė nesupranta kas ir kodėl ją skriaudžia. Rinkinyje „Bevardė šalis" poetė ne tik kelia klausimą, kodėl yra istorijos skriaudžiama, bet ir bando į jį atsakyti, kaltės ieškodama savyje:

> Nusikalstu tyla,
> kai grubi, plačiadelnė ranka
> žmonių veidus skirsto į formą ir spalvą,
> lyg vaisius krautuvėj,
> ir atžymi juos kaina.
> Tada manoji tyla—
> kirmelė, kuri graužias slapta
> prie pat šerdies.
> Tada manoji tyla,
> amaro pradžia,
> kuris plečiasi nesulaikomai,
> aptraukdamas mano veidą

---

[39] Liūnė Sutema, „Nuskinkite pilnatį, bežemiai", in *Poezijos rinktinė*, Vilnius, 1992, 42.

[40] Liūnė Sutema, „Draugai", *Margutis*, 1963, Nr. 2, 10.

raupuota gėdos dėme."[41]

Rinkinyje *Vendeta* pastebima dar stipresnė savirefleksija, akcentuojant savo (implikuojamos autorės) ir savo kartos kaltę: „Viešpatie, neatleisk/ jie žinojo, ką darė—/ Viešpatie, neatleisk,/ nes žinau, ką darau—"[42] Eilėraščių cikle „Mirtis neateina, ji čia" skaitome:

> Netiesa, tai nebuvo Jo valia—
> Netyčia pasukom gaublį,—
> praskriejo ledynai, mėnuliai,
> marios, miestai—
> ir mes čia—[43]

Tad ir čia poetė atsakomybę prisiima sau „netyčia pasukom gaublį", bet dėl to „netyčia" implikuojamai autorei ir jos kartos atstovams tenka išgyventi skausmingą, žeidžiantį istorijos pažeminimą: „Dabar, kai laidoju ir laidoju,/ artimiausius savus,/ nei giedot, nei verkt negaliu—/ tik springstu pasakytais žodžiais jiems,—"[44] Tad kyla klausimas, ar bausmė už vaikišką neatsargumą yra adekvati. Negalėjimas savęs realizuoti, savotiška stagnacija taip žemina žmogų, kad jis trokšta mirties kaip išsigelbėjimo nuo istorijos patyčių: „bijau, niekada nepaskęsiu—/ Vandenis tik skandina,/ skandina mane, / neleisdamas užspringt žuvim ir dumblu—/ Baimė žalia— "[45]

Rinkiny *Graffiti* klausiama, kas yra istorija ir atsakoma „Šimtmečiai, kronikos,/ karai, karai, karai—/ per-

---

[41] Liūnė Sutema, „Nusikalstu tyla," in *Poezijos rinktinė*, 86.
[42] „Vendeta", *op. cit.*, 144.
[43] „Mirtis neateina, ji čia", *op. cit.*, 149.
[44] *Op. cit.*, 152.
[45] „Bijau", *op. cit.*, 153.

galė, vergija, sukilimai— / ir ŽMOGUS—" Tolimesniame eilėraščio tekste poetė prisipažįsta: „Nemyliu žmogaus,/ tik stebiuosi jo ištverme, jo narsa/ ir nusilenkiu visom vėliavom,/ kurias jis nešė ir neša mirtin—"[46] Poetė suvokdama žmogaus gyvenimo beprasmiškumą net nustoja gerbti žmogų, nes nėra ką ir gerbti. Žmogus tik „tabula rasa", laukianti, kada bus ištrinta: „Nekartoki manęs, tai ne aš kalbu—/ esu tabula rasa, kurioje/ Vienintelis rašo mano vardu—/ aš tik pasirašau ir priimu,— laukdama, kada mane ištrins—"[47] Šios eilutės liudija, kad poetė žmogų supranta, kaip Dievo („vienintelio") žaidimo objektą, su kuriuo elgiamasi kaip su daiktu, nesiskaitant su jo norais ir emocijomis. Suvokimas, kad esi tik žaisliukas Dievo arba istorijos rankose tikrai neteikia egzistencinio pasitenkinimo, greičiau jau yra gniuždantis, žeminantis, skaudinantis suvokimas. Išsipildo Kavolio nusakytas „krizės asmenybės" žlugimas, susidūrus su skaudžia realybe.

Vitalija Bogutaitė istorijos skriaudą aiškina kaip bausmę už savas kaltes (nejautrumą ir solidarumo stoką), neakcentuodama istorijos kaip metafizinės žmogui priešiškos jėgos samprata: „Aš palikau Tave vidurdienio kaitroj/ vandens nei duonos tavo lūpos neragavo/ aš palikau Tave."[48]

Jonas Mekas savo padėtį aiškina dvejopai: viena vertus, dalį atsakomybės už išvykimą iš Lietuvos, kaip jau anksčiau minėta, jis prisiima sau, kita vertus, Mekas

---

[46] Liūnė Sutema, „Kas yra istorija," *Graffiti*, Chicago, 1993, 28.

[47] Sutema, „Nekartokit manęs, tai ne aš kalbu—", *op. cit.*, 40.

[48] Vitalija Bogutaitė, „Dainuoki broli savo likimą", in *Kelionė*, Vilnius, 1989, 42.

pabrėžia, kad jo išvykimas buvo įtakotas susiklosčiusių aplinkybių (jam kartu su broliu Adolfu iš Lietuvos teko pasitraukti dėl dalyvavimo antinacistinėje veikloje[49]). Mekas pasitraukimą iš Lietuvos vadina bėgimu. „Laiškuose iš Niekur" jis rašo: „Ne savo noru išvažiavau iš Lietuvos. Ne mano noru mane atvežė į Ameriką."[50] Šiuo atveju akcentuojamos objektyvios istorinės aplinkybės, nulėmusios žmogaus likimą, o ne žmogui priešiška metafizinė istorijos prigimtis.

Pastarosios samprata „sutinkama" eilėraštyje „Paskutinės dvylika sekundžių", kuriame žmogus apibūdinamas kaip bereikšmis, klystantis ir nieko nereiškiantis, nes viską lemia laikas, istorijos teisingumas: „Kas yra laikui/ tavo teisingumas—/ kas yra tavo klaidingumas/ ar tavo tikrumas/ prieš istorijos teisingumą?/ Dvyliktą valandą bomba sprogs."[51] Eilėraštyje „O nekalbėk man..." pagrindiniais istorijos atributais nurodomi skausmas ir kraujas: „O/ nekalbėk man/ apie/ praeitį/ kaip istorija/ kartojas vis/ iš/ naujo/ Ne/ ne išmintis/ guli/ dulkėse/ tik skausmas/ ir/ kraujas."[52]

Eilėraštyje „Apie Lietuvą ir laisvę" poetas plėtoja kaltės temą. Žmonės yra kalti, nes išdavė Lietuvą, išsigynė jos: „kad Lietuva niekados tavęs neišdavė nei išsigynė/ tu jos išsigynei, ją palikai,/ kad tu ją apvogei jai nepadėdamas,/ jos vengdamas/ ją apkalbėdamas, ją kitiems palikdamas."[53] Tad poetas, skirtingai nuo kitų

---

[49] Mekas, *Žmogus be vietos*, 5–6.

[50] Jonas Mekas, *Laiškai iš Niekur*, 65.

[51] Jonas Mekas, „Paskutinės dvylika sekundžių", in *Dienų raštai*, Vilnius 1998, 167.

[52] Jonas Mekas, *Poezija*, Vilnius, 1971, 212.

[53] Mekas, „Apie Lietuvą ir laisvę", in *Dienų raštai*, 170.

„nužemintųjų", kalba apie žmogaus atsakomybę ne tik kitam žmogui, bet ir antropomorfizuotai Tėvynei.

Tokiu būdu Meko tekstuose išryškėja abu istorijos skriaudos aiškinimo variantai.

„Nužemintųjų generacijos" atstovai nebuvo labai originalūs, aiškindamiesi juos ištikusios nelaimės priežastis. Buvo skiriamos dvi pagarindinės: pačių kaltė ir istorijos žiaurumas. Galima įtarti, kad žiaurios istorijos motyvas buvo perimamas vienų autorių iš kitų. Pastebėtina ryški Mackaus kūrybos įtaka kitiems šios kartos atstovams. Tokia situacija liudija ne tik didžiulį Mackaus, kaip vieno generacijos lyderių, idėjų populiarumą, bet ir tai, kad „žiaurios istorijos" idėja buvo funkcionali, aiškinantis generaciją ištikusių nelaimių priežastis.

Ieškodami kaltės savyje, „nužemintųjų generacijos" atstovai suprato, kad jie nėra vieninteliai istorijos skriaudžiamieji, kad tokių yra ir daugiau: tai ir Vilniaus žydukas Jurekas, ir gerasis Johnas, ir negrė Marija. Tikriausiai šis suvokimas lėmė solidarizavimosi su visais skriaudžiamaisiais atsiradimą „nužemintųjų generacijos" atstovų sąmonėje. Kita vertus, tai stiprino kaltės dėl nepakankamo solidarumo su kitais istorijos skiraudžiamaisiais suvokimą, taip pat žiaurios, bet kartu teisingai baudžiančios istorijos suvokimą.

Žinoma, istorijos skriaudžiamieji bandė išsivaduoti iš šios dvasinio diskomforto būsenos. Pastebėtina, kad kiekvienas nagrinėjamas autorius ieško savito, labiausiai jam tinkamo išeities būdo.

Rinkiny *Elegijos* implikuojamas Mackus išeities ieško bendravime su Dievu, į kurį kreipia visas viltis:

O, kas atves klajūnus prie Nevėžio kranto,
benamius, kas į apsnigtąją Lietuvą gražins?—
Tik tu, Didysis, žemės ir dangaus Valdove,
kurs krintančioje snaigėje esi."[54]

Poetas tarsi teisinasi, kad žmogui pačiam yra sunku atrasti vietą istorijoje:

Mes einam atsinešti sau galėjimą gyventi
iš ten,
kur mirtį neretai suranda karavanai dideli,
kur tiktai mulai ir kupranugariai
išeiti gali dykumų kely.[55]

Implikuojamas autorius nelabai tikėdamas savo kartos gebėjimu susikurti „galėjimą gyventi", viliasi, kad tą „galėjimą gyventi" gali padėti sukurti kažkas kitas, pavyzdžiui, Dievas, „Didysis žemės ir dangaus Valdovas". Tokia neryžtinga žmogaus pozicija liudija ne žmogaus pasyvumą ir tingumą, bet greičiau jau istorijos įbauginto asmens būseną.

Rinkinyje *Jo yra žemė* siūlomas aktyvus, įpareigojantis ir net pasiaukojantis egzilo gyvenimo būdas, kuris padėtų įveikti istorijos skriaudos keliamą dvasinį diskomfortą:

kad atkartočiau pačią sopulingą žemę,
kiekvieną žingsnį ir kiekvieną žodį,
kad artėdamas į mirtį ramią ir neramią
neščiau žemės sopulį."[56]

Šiame rinkinyje sutinkamas ir kreipimasis į Dievą: „Atiduok man mano praėjusį laiką,/ nes jame yra palikęs

---

[54] „Žiemos eilės", *Ir mirtis nebus nugalėta*, 16.
[55] „Svajotojai", *op. cit.*, 33.
[56] „Žemės atsižadėjimas," *op. cit.*, 58.

dievnamis/ siauroje skersgatvio gysloj;/ o tai buvo vienintelis mano laimės kartas:/ po to daugiau aš nebuvau laimingas."[57] Nors į Dievą kreipiamasi pakankamai griežtu ir įsakmiu tonu, bet suprantama, kad susigrąžinti „praėjusį laiką" yra nerealu, nes pats dievnamis yra likęs tame pačiame praėjusiame laike.

Mackus siūlo dar vieną išeities kelią, kad taip trokštama žeme gali būti ir žmogus: "(Aš neišdrįsau pasakyt,/ kad ir aš—/ savotiška žemė.)"[58]

Mackus išeities ieško ne tik sau, bet ir visai generacijai ir siūlo jai įsivietinti per kūrybą: „Šios beiliuzės generacijos viltis tėra tiktai viena: generacinėj įtampoj gimsianti kūrybinė įampa, privalėsianti tąją generaciją įvietinti ir įlaikinti."[59] Vėlesniuose Mackaus tekstuose pastebimas nutolimas nuo šių minčių ar netgi visiškai jų atsisakymas. 1963 metais jis rašo:

> Aš pasilieku egzilėje. (...) Egzilė įpareigoja, imigracija ne, nebent kasdieniškąją egzistenciją norėtumėme pavadinti įpareigojimu. Herojiškoji kasdienybė irgi priklauso egzilui, ne imigrantui. Heroizmas turbūt visada priklausė nelaimingiesiems. Gal reikėtų pridurti: kurie laimės nepakeltų. Aš pasilieku egzilėje. Dviejų nesamų valstybių pilietis. Pretenzijos į heroizmą sunkiausiai paslepiamos. Po galais, aš noriu būti egzilas, ir todėl su savimi pykstuosi, kol pats savęs nesuėsiu hermetiškam egzilės apskritime, kuris būtinai stiklinis. Nustatykite ribą, kur baigiasi heroizmas, kur prasideda ekshibicionizmas. (Ar gali būti

---

[57] „Kad mano kraujas būtų Tavo žaizdose," *op. cit.*, 63.

[58] „Iš rūškano rudens ryto", *op. cit.*, 93.

[59] „Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neį-augusia karta", *op. cit.*, 441.

atvirkščiai: kur baigiasi ekshibicionizmas, kur prasideda heroizmas?)"[60]

Po tokio pareiškimo jau nebegalima dėl visko kaltinti istoriją, žmogus prisipažįsta sąmoningai pasirenkąs egzilo gyvenimo būdą, skatinamas ekshibicionistinio, o kartu ir herojiško noro demonstruoti kitiems „savęs graužimą stikliniame hermetiškame egzilės apskritime".

Sau optimalaus išeities kelio ieškojo ir Liūnė Sutema, bandydama atsisakyti praeities, nors tai ir nelengva: „Suklijavau visus praeities vaizdelius,/ lyg spalvingus atsišaukimus,/ ant vėjo plačios kaktos—/ teišpusto, teiššzarsto juos—/ Smagu, kaip niekad smagu./ Ir aš išeinu."[61] Poetė susikūrė įsivaizduojamą „niekieno žemę", žemę „be vėliavų, be valstybės ženklų, / be žodžių augintų šiltadaržy, / be muziejinių daiktų."[62] Poetė aiškina, kodėl ji nori likti niekieno žemėje: „kad nebūtų namų, / kad nereiktų palikti ir išduoti jų, / kad nereiktų ilgėtis namų."[63] Tokiu būdu, keičiama egzistencijos vieta—atsisakoma realaus gyvenimo, dėmesys koncentruojamas tik į poetės sąmonėje egzistuojančią erdvę, kuri vadinama „Niekieno žeme". J. Hawthorn pažymi, kad vietos sampratą šiuolaikiniai literatūros kritikai sieja su neutralumu, ideologiniu nekaltumu, tikros energijos ar prigimtinės jėgos stoka, akcentuojamos išorinės lemiančiosios jėgos, paneigiamas ar sumenkinamas judėjimas arba plėtra, kylanti iš vidaus.[64] Tad nenuostabu, kad pasitraukimas į

---

[60] A. Indra, „Iš užrašų apie egzilę", *Margutis*, 1963, Nr. 9, 16.
[61] Sutema, „Niekieno žemė," *Poezijos rinktinė*, 93.
[62] Sutema, *op. cit.*, 95.
[63] *Op. cit.*, 96.
[64] J. Hawthorn, *op. cit*, 334.

sublimuotos „niekieno žemės" erdvę nepatenkina poetės. Ji grįžta į realybę pikta, trokštanti keršto: „Aš turėjau gimti Korsikoj,/ giminės kerštu pirmajam šauksme,/ giminės keršto skoniu burnoj—/ (...) / Ne Lietuvoj, po beržais svyruonėliais,/ ilgesingai liūdnais..."[65] Tenka pastebėti, kad Liūnės Sutemos siūloma išeitis sukurti įsivaizduojamą tobulą erdvę nepadėjo implikuojamai poetei išspręsti psichologinio diskomforto problemos, tik sukėlė jai negatyvias emocijas.

Implikuojama Vitalija Bogutaitė prisiimdama sau kaltę tikisi, kad dar galimas išsigelbėjimas:

> „Tebūnie paskutinis jų atodūsis
> tebūnie paskutinis kraujo lašas
> kaltės prisipažinimas—raktas į sugrįžimą
> žemės ir genties susiliejimą,
> šventųjų pagarbinimą, namų suradimą, vienatvės mirtį."[66]

Šis posmelis išduoda, kad poetė pažeminimą supranta kaip žemės ir genties atskyrimą, šventųjų panieką, namų neradimą, vienatvę. Išklydusiai „bežemių kartai" poetė siūlo savotišką apsivalymo kelionę, kurios finale bežemiai pripažintų savo kaltę, o istorija duotų jiems raktą į sugrįžimą. Taigi būtų sudaroma savotiška sandora ir kaltiesiems būtų atleista. Tad Bogutaitė skelbia savo kartai atleidimo, prisikėlimo viltį, priešingai nei Mackus, skelbęs „atšauktą prisikėlimą". Poetė, naudodama sublimacinį psichologinės gynybos mechanizmą, sukuria „paskutinio atodūsio metu įvyksiančio harmonijos atstatymo" viziją ir ja įtiki, neturėdama jokių garantijų, kad taip bus. Tokį

---

[65] Sutema, *Vendeta*, *op. cit.*, 143–144.

[66] Bogutaitė, „Dainuoki, broli, savo likimą", in *Kelionė*, 43.

psichologinį veiksmą galima pavadinti saviapgaule. Gyventi tikintis kažko pozityvaus yra lengviau nei buvo Mackui, suvokusiam savo būties beprasmiškumą, nei Liūnai Sutemai, besijaučiančiai objektu istorijos rankose.

Mekas pasirinko dar kitokį išeities iš istorijos žeminimo situacijos kelią—„gyventi kultūra". „Laiškuose iš Niekur" rašoma: „Daug keliauju. Tai žmonės manęs vis klausia, iš kur aš. Tai atsakau: aš gimiau ir išaugau Lietuvoj. Gyvenu Niujorke. O mano kraštas dabar yra kultūra".[67] Kitame tekste šis autorius dėsto tokias mintis: „Mano atveju Meistras Vilhelmas ir išvietintas asmuo susitiko naujuose namuose, jie suprato, kad abu turi tuos pačius namus: kultūrą."[68] Tokiu būdu Mekas kaip ir Liūnė Sutema keičia egzistencijos vietą. Mekas pastebi, kad šis išeities kelias „ne visiems priimtinas, ne visi gali jį įgyvendinti: dauguma DP pirmosios generacijos asmenų mirs su jų senųjų namų prisiminimu akyse."[69] „Laiškuose iš Niekur" Mekas kalba ne tik apie erdvę, kur jis jaučiasi patogiai, bet ir apie aktyvią, pasiaukojančią, nors ir individualistinę veiklą kitų labui: „Taip mes buvome išvaryti ar patys išsivarėme iš Rojaus. Bet Rojaus sugrįžimas vėl lygiai priklauso nuo mūsų. Bet kai aš sakau, kad viskas priklauso nuo mūsų, aš nenoriu sakyt, kad mes esame visatos centras, ne. Mes atsakingi tik už tuos Rojaus gabalėlius, kurie dar yra mumyse. Jų išlaikymas ir puoselėjimas priklauso nuo mūsų. O tai galime padaryti tik

---

[67] Mekas, *Laiškai iš Niekur*, 11.

[68] Jonas Mekas, „The Diary Film," in *The Avant-Garde Film*, New York University Press, 1978, 198.

[69] *Op. cit.*

visiškai atsiduodami Dievui, t.y., savo artimui, kitiems—visišku savęs pasiaukojimu."[70]

Kavolis, teigdamas, kad „istorijai (nors ji pati savy ir beprasmė, nors ji ir triuškina žmogų) priklausyti reikia. Esminis šaknų įleidimas kuriame nors pasaulyje—gebėjimo mylėti ir dirbti sąlyga"[71], siūlo dar kitokį išeities kelią. M. Kvietkauskas, Rimvydas Šilbajoris, Leonidas Donskis įžvelgia Kavolio veikloje sąmoningą bendruomenės kūrimo veiklą. Šilbajoris pastebi, kad egzilis kaip beveik universalus šiandieninės civilizacijos išgyvenimas, išreiškia jo paties kuriamą universą.[72] Sociologijos teorijoje pabrėžiama, kad kiekviena bendruomenė savaip kuria naują utopijos modelį.[73]

Savo universo, savos bendruomenės kūrimas taip pat liudija apie egzistavimo vietos keitimą. Vietos keitimas siūlomas ne vienam asmeniui, bet visai bendruomenei.

Vytautas Kavolis taip apibūdina Nužemintųjų generacijos santykį su savo bendruomene: „Nužemintųjų generacijos santykį su savąja bendruomene ir egzistencija apskritai apibūdina dvi konservatyvaus mentaliteto neišvengiamai priešingomis laikomos ypatybės: kritiškas objektyvumas ir laisvas ištikimybės įsipareigojimas. Generacija blaivi savo bendruomenės ir savo pačios charakterio trūkumams. Tačiau tvirčiausia jos charakteryje—ištikimybė kaip tik šiai defektuotai bendruomenei."[74] Kavolis Nužemintųjų generaciją ir Nužemintųjų generacijos

---

[70] *Laiškai iš Niekur*, 142.

[71] Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, 107.

[72] Rimvydas Šilbajoris, „Tarp minties ir poezijos", in *Vytautas Kavolis. Asmuo ir idėjos*, Vilnius, 2000, 108.

[73] Robert A. Nisbet, *Sociologijos tradicija*, Vilnius, 2000, 96.

[74] Vytautas Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, 105.

bendruomenę suvokia kaip du skirtingus socialinės tikrovės subjektus. Šią bendruomenę sudaro Nužemintųjų generacijos atstovai, jungiami „kritiško objektyvumo" ir „laisvos ištikimybės įsipareigojimo". Robert A. Nisbet teigia, kad bendruomenė yra jausmo ir mąstymo, tradicijos ir įsipareigojimo, narystės ir norėjimo lydinys.[75] Tad sociologijos teoretikas pastebi, kad bendruomenėje „susilydo" gana prieštaringi reiškiniai. Pats Kavolis nurodo, kad Nužemintųjų generacijos bendruomenės jungtys paprastai suprantamos kaip „priešingos", tačiau įmanomos suderinti. Tai liudija, kad pats Nužemintųjų generacijos idėjos kūrėjas suvokė jos utopiškumą, nepaisant to, jis pasisakė už bandymą ją įgyvendinti.

M. Kvietkausko nuomone, Kavolis jautė „identiteto formuotojo vaidmenį", o tai diktavo jam būtinybę rasti aiškesnę socialinę, ne vien kūrybinę kartos apibrėžtį. Kavolis ėmėsi keisti lietuvių emigrantų sąmoningumą.[76] Tad Kavolio siūlomas išeities kelias yra siūlymas istorijos skriaudžiamiesiems keistis patiems. Jis siūlo sprendimą ir individui, ir bendruomenei.

Nužemintųjų generacijoje rašoma:

> Nėra jokių žmogui prasmingų reveliacijų istorijos slinktyje. Nei jos dėsniai, nei atsitiktinumai nepasako, kodėl žmogus kenčia, kuo jis gyvena, ir kokie yra jo tikslai.
>
> Istorijos neprasmingumams pro juos dengiančias ideologines iliuzijas pražvelgti reikia būti jos kuo tobuliau nužemintam. Istorija ypač tobulai triuškina mažuosius. Bet ir istorijos mažieji gali įgyti nesutriuškinamą žmogišką reikšmę, kai jie radikaliai, nebijodami apnuoginti savo

[75] Nisbet, *op. cit.*, 90.

[76] M. Kvietkauskas, *op cit.*, 118–122.

silpnybės ir savo sentimentų, konfrontuoja savo likimą ir, su juo besigrumdami, subręsta.[77]

Tad Kavolis teigia, kad istorijos skriaudos keliamą psichologinį diskomfortą galima įveikti tik „konfrontuojant, grumiantis su likimu". Ši kova su likimu reikalauja iš žmogaus individualių pastangų „apnuoginti savo silpnybes ir sentimentus". Iš atvirų individų formuojasi bendruomenė, jungiama nuoširdaus žmogiško ryšio. Kavolis pabrėžia, kad „reikšmingas, nuoširdus žmogiškas ryšys teegzistuoja davime."[78]

Taigi Kavolis kuria bendruomenę, kurią vadina Nužemintųjų generacija. Šią bendruomenę sudaro istorijos nužemintieji, jungiami noro įsivietinti. Šios bendruomenės narių tarpusavio santykiai grindžiami žmogišku ryšiu, galima tik duodant kažką kitam. Ši bendruomenė peržengia siauras bendravimo tik tarp lietuvių egzilų ribas, Nužemintųjų generacijos atstovai solidarizuojasi su visais pasaulio skriaudžiamaisiais. Kavolis rašo: „Bendrasis šios intelektualinės generacijos egzistencijos pateisinimas, jos galutinis rūpestis yra visų skausmo pavidalų įreikšminimas. Skausmas visus suriša, nes jis visiems suprantamas."[79]

Įdomu palyginti Nužemintųjų generacijos atstovų mąstymus apie egzilę ir jos santykį su metafiziškai suvokiama istorija Alfonso Nykos-Niliūno pamąstymuose šia tema.

---

[77] V. Kavolis, *Nužemintųjų generacija*, 77.
[78] *Op. cit.*
[79] *Op. cit.*, 117.

Nužemintųjų generacijos atstovų siūlomas išeities iš nemalonios psichologinės būsenos kelias nėra vienintelis. Nyka-Niliūnas, išgyvenęs tuos pačius įvykius kaip ir Nužemintųjų generacijos atstovai, vis dėlto, nesijaučia istorijos žeminamas. Jam istorija nėra žmogui svetimas neribotos galios mechanizmas, netgi metafiziškai besityčiojantis iš žmogaus (taip istoriją apibūdino Kavolis). Nyka-Niliūnas suvokė, kad istorija egzistuoja žmonių sąmonėje, o ne kaip metafizinė jėga. Savo dienoraštyje jis užrašė; „Nėra istorijos; yra tik žmogus. Tai, kas paprastai vadinama istorija, tėra tik istorikų ir jų herojų falsifikatas."[80] Šio autoriaus supratimu istorija nėra visagalė: „Gamta prieš istoriją: Saulė lygiai taip pat triumfališkai tekėtų ir po atominės atakos, nors ir ne mums."[81]

Poetas taip pat ieško erdvės, kur jis patogiai jaustųsi. Jis prisipažįsta: „Vaikystėje, gelbėdamasis nuo skurdo (fizinio ir dvasinio), aš pabėgau į fantazijos (poezijos ir meno) realybę, iš kurios dar vis nepajėgiau išsivaduoti."[82] Žinoma, tokias Nykos-Niliūno mintis galima būtų vertinti kaip psichologinę gynybą, neigiant istorijos visagališkumą, bet tai labiau primena racionalų požiūrį į istoriją, nesuteikiant jai metafizinių galių ir tikslų. Autorius fantazijų pasaulį pasirenka dar vaikystėje, o „gyvenimas" jame nesiejamas su pasitraukimu iš Lietuvos.

---

[80] Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai. 1971–1998*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1999, 327.

[81] Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai. 1938–1970*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1998, 227.

[82] *Dienoraščio fragmentai, 1971–1998*, 140.

Nyka-Niliūnas sąmoningai atmeta ir tremtį (galima lyginti su Mackumi, kuris sąmoningai pasirinko egzilę):

> Deja, tremtis taip pat yra savotiška nelaisvės forma, ypač tam, kuris drįsta atviromis akimis pažvelgti į savo situaciją. Kiekviena tremtis yra baisi savo provincializmu, patriotiniu arba ideologiniu ekshibicionizmu ir savo pačios žaizdų eksploatacija. Tipingas tremtinys, kuris absoliučiai identifikuojasi su tremtim, pamažu ir neišvengiamai tampa elgeta, savo žaizdomis besistengiančiu sužadinti praeivio gailestingumą.
>
> Todėl aš, kaip Zaratustra pasakytų, skelbiu išsivadavimą iš tremties, slėpimą dvasios ir kūno žaizdų ir išsilaisvinimą savyje.[83]

Alfonsas Nyka-Niliūnas siūlo individualizuotą kovos su psichologiniu diskomfortu būdą, kurį galima palyginti su Kavolio siūlytu socializuotos kovos prieš likimą būdu.

Nyka-Niliūnas renkasi ir kitokį santykį su žmogumi ir bendruomene. Dienoraštyje jis rašo: „Aš myliu žmones. Bet kadangi meilė reikalauja distancijos, stengiuosi nuo jų laikytis kuo toliausiai". „Kaip kovoti su savo paties absoliučiu egoizmu, kuomet absoliutus savęs atsižadėjimas yra dar absoliutesnis egoizmas. Todėl padėti kam nors, dėl ko nors pasiaukoti yra lygu skęstančiam pasiūlyti vandens stiklą."[84] Tad Nyka-Niliūnas renkasi gyvenimą be bendruomenės, savoje fantazijų erdvėje, atmesdamas tremtį ir istorijos kaip metafizinės, priešiškos žmogui jėgos sampratą.

Dalis po antrojo pasaulinio karo iš Lietuvos į vakarus pasitraukusių žmonių pasijuto istorijos žeminami ir

---

[83] *Dienoraščio fragmentai. 1938–1970*, 347.
[84] *Op. cit.*, 199 ir 315.

skriaudžiami. Šią nemalonią psichologinę būseną dažniausiai juto trisdešimtųjų metų karta, iš Lietuvos pasitraukusi kartu su tėvais dar paauglystės amžiaus. Tačiau neteisinga istorijos nužemintuosius tapatinti su trisdešimtųjų metų karta, nes šias jausenas patyrė ir kitų generacijų žmonės. Poreikis kažkokiu būdu panaikinti jaučiamą psichologinį diskomfortą lėmė bandymus aiškintis, kodėl Nužemintųjų generacijos atstovai jį jaučia. Ši jausena buvo aiškinama dvejopai: dėl jaučiamos skriaudos buvo kaltinama istorija, kuriai buvo suteikti metafizinės jėgos bruožai; greta egzistavo samprata, kad dėl istorijos skriaudos kalti patys nužemintieji dėl per menko solidarizavimosi su kitais istorijos skriaudžiamaisiais. Nužemintųjų generacijos atstovai rinkosi įvairius jaučiamo psichologinio diskomforto įveikimo būdus: Mackus sąmoningai pasirinko demonstratyvų egzilo gyvenimo būdą, Liūnė Sutema rinkosi sublimuotą erdvę autorės sąmonėje, Mekas—gyvenimą kultūroje, Bogutaitė grįžo prie tikėjimo istorijos teisingumu, Kavolis pasiūlė pozityviausią išeities iš istorijos skriaudos būdą—utopinės, idealistinės Nužemintųjų generacijos bendruomenės kūrimą.

Bandymas rasti vietą gyvenime tapo kertiniu šios generacijos egzistencijos klausimu ir suvienijo ją į Nužemintųjų generaciją. Šios generacijos lyderiais tapo poetai „bežemiai" (A. Mackus, Liūnė Sutema, V. Bogutaitė, taip pat ir J. Mekas), V. Kavolis. Kūrybinės įtampos metu Nužemintųjų generacijos atstovai deklaravo solidarumą su viso pasaulio istorijos skriaudžiamaisiais, o Nužemintųjų generacijos poetų kūryba tapo savotiška Nužemintųjų generacijos bendruomenės ideologija.

Kostas Ostrauskas, *Gyveno kartą senelis ir senelė*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 2000.

Ostrausko drama-pasaka apie studentų žudikus senelį ir senelę, išsitęsusi per tris variantus, nuo 1963 iki 2000 m., pavirto į triptiką *Gyveno kartą senelis ir senelė; Oi grybai, grybai,* ir *Valse triste,* sujungtą pirmuoju pavadinimu. *Senelis ir senelė* buvo ir pirmoji Ostrausko *Kvarteto* (1971) drama, be to, kai kurie Senelių elementai pakliuvo ir į paskutinę *Kvarteto* dalį, „Žiema".

Tai rodo palengva keliaujančią, per pasikartojimus išsiplėtojančią mintį, panašiai kaip per pakartojamus motyvus kuriama muzika ir poezija. Toji mintis sukasi kažkur apie tarpinę būseną tarp gyvenimo ir mirties, arba greičiau kažkokią neapibrėžtą būseną, kai gyvenimas ir mirtis, žinojimas ir nežinojimas, autorius, charakteriai ir publika susijungia į vienumą, kurią sunku struktūriškai suvaldyti, apginti nuo gręsiančio chaoso, nežiūrint to, kad Chaosas (kitas Nebūties pavadinimas) galbūt ir yra tos besitęsiančios minties pati pabaiga.

Tačiau autorius gyvena tuo, kad kuria tekstus, kitaip sakant, savitas, savyje išbaigtas ir save pateisinančias, nors viduj lanksčias, nuolat besikeičiančias struktūras. Ostrausko triptike matyti keli struktūros klodai, kontrolės priemonės. Pirmas svarbus struktūrinis elementas yra muzika. Jau pačioj pradžioj skamba „muzikinė introdukcija", ištrauka iš Glucko *Orfėjaus ir Euridikės,* kurios kitos dalys tinkamais momentais kartojasi per visą triptiką. Ji

girdisi už scenos, jos melodiją pučia Senelis savo plaktuku kaip fleita. Tuo pačiu plaktuku jis ir užmuša studentus Petriukus, už tai, kad jie—ne jo kadaise auto katastrofoj žuvęs karštai mylimas sūnus Jonukas. Turint omeny, kad šiame graikų mite Orfėjas nusileidžia į pragarą atgauti savo mirusią Euridikę, taigi, išvesti ją iš mirties karalystės į gyvenimą, senelių pastangos atgauti Jonuką, siunčiant kitus jaunuolius į mirtį, sudaro tartum atvirkščią, veidrodinį, taigi, kartu ir ironišką to mito vaizdą. Beje, čia įžiūrimas ir kitas graikų mitas, taip pat atvirkštiniu pavidalu, būtent karaliaus Edipo likimas užmušti savo tėvą ir vesti savo motiną. Čia gi tėvas užmuša savo „sūnų", o pats yra jau seniai vedęs jo motiną. Dėl tos mitologinės plotmės jie abu—senelis ir senelė—ir yra belaikiai. Reikėtų dar prisiminti, kad Orfėjas pats buvo muzikantas, kurio fleita taip grojo, kad užkerėjo dievus ir žmones, net ir Hadą, mirties karalystę. Tada Senelis su savo grojančiu ir mirtį nešančiu plaktuku tampa tarsi anti-Orfėjum, taip pat ironišku veidrodžiu.

Muzika gali pavirsti skaitomu tekstu. Pavyzdžiui, 18 puslapyje Senelis skaito visiškai absurdišką kažkokio koncerto recenziją „Drauge", tuo tarpu Seneliai, tarsi paveikti tos recenzijos, visiškai pasiruošę laukia Petriuko (ar Jonuko?) su plaktuku rankoje. Tuo būdu, pasitelkus kvailą tekstą, pakartojamas ryšys tarp muzikos ir mirties. Muzikinis ritualo aspektas iškyla, kai abu senukai šoka indėnų šokį aplink jų įsivaizduotą Petriuką, neva vilkintį Senelės numegztu raudonu nertiniu. Galų gale muzika palydi priešmirtinį Senelių šokį, kai juodu, šokdami Sibelijaus „Valse triste", peržengia nematomą užtvarą tarp atminties ir mirties ir atsiduria skaistykloj, kuri kartu yra

ir skaitykla, nes jie ten dabar turės iki pat pasaulio pabaigos skaityti visas tris autoriaus apie juos parašytas knygas. Tik šitaip save skaitydami jie tegali būti iš viso, reiškia, jie tik gyvena žodyje ir patį Autorių užmušę su plaktuku, tampa savo pačių autoriais. Ir tai yra skaistykla.

Antras fabulos ramstis yra šalutiniai tekstai, citatos ir ištraukos iš laikraščių bei kitų šaltinių. Jau minėjome vieną „Draugo" recenziją. Prieš tai Senelis skaito laikraštyje kad, anot „Rytų bloko ministro", „Diedas pasigėrė—pusė velnio, boba pasigėrė—visas velnias". Senelė atsako, kad tokį ministrą reikia „už valstybės paslapties išdavimą sušaudyti". Kaip tik ir pasigirsta už scenos šūvis. „Ačiū Dievui", sako Senelė. Prisimenant, kad tuo metu Orfėjas užkulisyje dainuoja savo ariją, susidaro bendra dramatiška struktūra, dialogas, tarp kvailysčių politikoj, muzikos apie mirtį, ir mirties. Beje, tie laikraščiai kartojasi ant jų kambario sienų: „visos sienos aplipdytos senais pageltusiais laikraščiais", taigi, ir tarp jų yra tam tikras struktūrinis balansas, dialogas, ypač, kad jie savaip kartoja ir senelių sienoje įbrėžtus brūkšnius Petriuko užmušimams suskaičiuoti.

Kiti du cituojami tekstai yra iš tiesų vienas ir tas pats, tik šiek tiek pakeistas tekstas. Tūkstantis pirmojoj rytų-vakarų nusiginklavimo konferencijoj viena pusė sakė „taip", o kita „ne" (o gal atvirkščiai?), ir viskas draugiškai baigėsi (p. 16). Tuoj pat vyksta ir lietuviškų „laisvinamųjų organų visų keturiolikos partijų tūkstantis pirmasis posėdis", kuriame žodis į žodį pakartota to pirmojo posėdžio kalba. Iš vienos pusės, tai jau ne tik struktūrinė priemonė, bet ir komentaras apie nesąmonių valdomą pasaulį, o iš kitos—užuomina į jo paskutinę valandą. Mat Šecherezada,

stengdamasi atitolinti savo mirties valanda, pasakojo šeichui pasakas per tūkstantį ir vieną naktį. Toji potekstė netiesiogiai, ironiškai, santykiauja su paskutinėmis triptiko eilutėmis, kur seneliai privalo skaityti savo pačių istoriją kol pasibaigs amžinybė.

Cituojami tekstai paskutiniame triptiko paveiksle susiaurėja į visą virtinę trumpų citatų—didelėj autoriaus atneštoj knygoj surašyta šimtai paskutiniųjų priešmirtinių žodžių, „prasmingų ir beprasmių". Seneliams siūloma žengiant per mirties slenkstį kokį nors vieną iš jų pasirinkti. Dalis tų citatų yra greičiausiai paties autoriaus išgalvotos, o kitos—tikrai buvo ištartos, kartais labai garsių žmonių mirties patale, arba paimtos iš pasaulinės beletristikos. Galima, pavyzdžiui, atpažinti Don Žuaną, galop smengantį į pragarą: „Kas? Jau liepsnos?"—„O! Karšta!.." (į tai Senelis tuoj atsako: „Man šalta"), arba vos senelei pasakius citatą „užpūskit žiburį", atsiliepia mirštantis Goethe: „Šviesos, daugiau šviesos". Yra ir Kristaus paskutiniai žodžiai ant kryžiaus, kuriuos autorius komentuoja, kad Dievą išpažinti reikia, bet nereikia per daug Jam įkyrėti. Kai kurias įdomias citatas autorius sutinka paaiškinti, pavyzdžiui:

> SENELĖ. „Ačiū Dievui: moteris, kuri dar gali nusipersti, nėra mirus".
> AUTORIUS: ... —pareiškė Comtesse de Vercelles, trankiai pagadinusi orą mirties agonijoj". (p. 75)

Tose citatose yra ne mažiau grasos ir baimės, ir gal net vilties, negu humoro, pasireiškiančio daugiausiai autoriaus ironiškais, net sarkastiškais komentarais. Jos, aišku, atskleidžia visą plačią panoramą, areną, kur žmogus ilgus šimtmečius kovoja ir taikosi su mirtim. Bet iš jų išplaukia

ir mintis, kad galų gale šis mirtim pritvinkęs Ostrausko triptikas yra ne tiek apie mirtį, kiek apie Žodį, gal, konkrečiau, žodį teatre, apie žodžio dramą, jo gyvenimą ir mirtį. Postruktūralistams, dekonstrukcionistams ir į juos panašiems nepatinka, kad pradžioj buvo Žodis, mat jis, Dievas, taigi patriarchalinė prispaudėjo figūra, vyrų sukurta pagal savo atvaizdą. Ostrauską daug kas vadina absurdo teatro šalininku, kaip tik tokio, kuris griauną visas logikos ir vertybių sistemas. O vis dėlto, kai kalbame apie Žodį, jis atrodo konservatyvus ir giliai įsitikinęs žodžio verte kaip žmogiškos kūrybos pagrindiniu turtu.

Absurdo elementas triptike visgi yra. Elementas, įvedantis absurdo teatro principą, išvedantis iš įprastinės logikos ribų, yra mezgimo aktas. Megzti nertinį studentui, kurį žada nužudyti—absurdas, ir jam reikšmę suteikti gali tik simbolio lygio interpretacijos, nesvarbu, ar jų ten reikia, ar nereikia. Simboliškai skaitant, tai likimas pagal senovės graikų modelį—tris Likimo figūras—Moiras, verpiančias kiekvieno žmogaus gyvenimo ir mirties siūlą. Čia tas mitas susijungia su muzika ir Orfėjo bei Euridikės istorija. O kadangi grojama tos muzikos ištrauka yra apie rojaus laukus, susidaro implikacija, kad mirtis yra savos rūšies palaima. Tą idėją sustiprina ir Senelio plaktukas kaip tik ir grojantis tą Eliziejaus laukų melodiją.

Absurdo principą paryškina momentai, kada tas raudonas, kraujo spalvos, megztinis, mirties ženklas, neva juokiasi pats iš savęs. Pirmoje pjesėj (19 p.) ateina studentas Petriukas, bet jo iš tiesų nėra, ir seneliai tik apsimeta, kad jį įleido, ir ritualo gestais jį „aprengia" tuo megztiniu ir aprauda jo būsimą mirtį. Kitaip tariant—viskas iliuzija,

viskas „teatras". Tuo atveriamos įvairios elementų tarpusavio žaidimo galimybės, nes nebesimaišo po kojom „realybė". Šitaip grynai teatrališkai, komiškai, prisiimdamas studento Petriuko rolę, senelis naiviai klausinėja senelės apie brūkšnius ant sienos, kuriais suskaičiuoti jau anksčiau nužudyti studentai, ir linksmai kaitalioja savo roles nuo „studento" į „senelį", nuo nežinios į žinojimą. Pati to įsivaizduojamo studento mirtis tada vyksta kaip graikiško teatro ritualas, už durų, ir mes girdime tik klaikų riksmą. Galų gale užmuštojo Petriuko rolę suvaidina pats pjesės režisierius (arba, kaip jis pasisiūlė, autorius, „jei dar gyvas"). Svarbus absurdo elementas yra ir tų abiejų senelių belaikis amžius. Prisimindami Jonuką seneliai sako, kad dabar jam jau būtų buvę šimtas metų. Po kiek laiko, lyg niekur nieko, jie kartoja, kad jam jau būtų buvę du šimtai metų. Tai kokio amžiaus yra tie senukai? Jokio. Jie yra „už laiko", ne kokioj nors apibrėžtoj amžinybėj, bet greičiau neapibrėžtame, į amžinybę panašiame belaikiškume. Čia jau implikuojamas ir viso veikalo pabaigos neišvengiamumas: kadangi seneliai yra „už laiko", tai ir jų mirtis bus amžinai besitęsiantis savo gyvenimo skaitymo procesas.

Tie visi įvykiai atrodo absurdiški tik tol, kol laikysimės prielaidos, kad menas imituoja realybę, taigi, yra atsakingas už įprastinį jos dėsnių, veiksmo, įtikinamumo išlaikymą. Tos prielaidos nusikračius, pats teatras įgyja savo dramatinius dėsnius, nebūtinai su įprastine „logika" ką nors bendro turinčius, ir veiksmas scenoje būtent tuos dėsnius ir imituoja. Svarbu tai, kad šitaip susidarius perspektyvą į tikrovę galima atskleisti jos kasdieniam žvilgs-

niui nepasiekiamas gelmes. Tuo būdu mes tampame ne tiek Ostrausko tekstų skaitytojais, kiek mąstytojais.

Kitas, struktūriškai galbūt svarbiausias pjesių teksto elementas yra nuolatiniai pasikartojimai. Visas triptikas kaipo toks yra pasikartojimų sistema, nes kiekvienos dalies veiksmai ir situacijos yra tie patys. Pirmojoj daly nesantis–esantis studentas gauna plaktuku per pakaušį; antrojoj yra nunuodytas grybais, o trečiojoj senelių (beje, jau nebegyvų) trenktas per pakaušį išeina iš savo teksto matmenų ir kalba „iš amžinybės", kaip pats autorius.

Galima taip pat sakyti, kad paties teksto žodynas yra minimalus, nes didžiausią jo dalį užima tų pačių žodžių ar frazių pasikartojimai su variantais. Tai suteikia pjesėms tam tikrą ritualo pobūdį. O ritualas yra daugiaprasmis simboliškas aktas, taigi, išeina paradoksas, kad kuo mažiau žodžių, tuo daugiau prasmės. Be to, apeiga suponuoja kokį nors religinį arba magišką pagrindą. Kadangi triptike nėra Dievo, kaip mes jį suprantame, tai jo vietą užima Autorius, ir abu senukai savo ritualiniais aktais vykdo jo valią. Pats autorius savo mirtimi nuo senelių rankos (o mes gi dažnai savo dievus žudome) juos tarsi atperka, nuvesdamas juos ne į pragarą, o į skaistyklą, kurioje senukai turi iki nenumatomos ateities kartoti jų autoriaus parašytą gyvenimą.

Šį pagrindinį pasikartojimų dėsnį savo ruožtu kartoja ir įvairūs veiksmo bei situacijų elementai. Jonukas ir Petriukas, kaip tekste nuolat pabrėžiama, yra tartum vieno asmens pakartotinai mirštančios ir autoriaus valia vėl atsirandančios alternatyvos. Jų santykis irgi būna lyg dialogas, paremtas priešingybės principu. Pirmoj triptiko daly seneliai mato ir girdi, ir kalbasi su scenoj apskritai

nesančiu Petriuku, o antrojoj prieš juos stovi ir kalba Jonukas–Petriukas, ne kaip pažįstamas žmogus, o kaip kaukė. Scenoj nesančio Petriuko motyvą dabar kartoja nesantys, bet rūpestingai surinkti ir išvirti nuodingi grybai. Beje, tų grybų pavadinimas—„Amanita phalloides" (t.y. musmirė) šelmiškai besišypsančiai senelei įtaigoja Phalos—falo, įvaizdį, taigi, jie yra ir mirtis ir gyvenimo pradžia, arba sėkla. Arba dekonstrukcionistų falokratijos simbolis.

Verta prisiminti, kad tuo būdu „skaitome" ne vien pagrindinį veikalo tekstą (dialogai, veiksmai), bet tuo pat metu ir šiuos šalutinius pasikartojimus. Jie suteikia veikalui papildomus semantinius klodus, kurie paveikia tai, kas sakoma ir daroma. Sunkiausias skaitytojo uždavinys—nustatyti prasminius jų visų santykius.

Trečioji triptiko dalis galbūt daugiau kalba apie mirtį, negu apie autorių, veiksmą ir personažus. Apskritai galbūt galima sakyti, kad autoriaus–veikalo santykis išsirutulioja kaip gyvybės ir mirties klausimas. Autorius, būdamas vis dėlto triptiko Žodis, atsineša storą knygą paskutinių žodžių, iš kurių siūlo seneliams ką nors pasirinkti. Paskutinis priešmirtinis žodis, tam tikra prasme išreiškia santykį tarp Žodžio ir Tylos. Jei taip, tai galėtume sakyti, kad Autorius kuria pasaulį, kraupiai (bet kartu ir ironiškai) mąstydamas apie savo, kartu su tuo pasauliu, nebebuvimą.

Pabaigai, mąstydami apie veikalo dinamiką, galėtume sakyti, kad Autoriui labiau rūpi kūryba ne kaip teksto išsirutuliojimas po autoriaus plunksna, bet kaip raida, vykstanti/atsirandanti per jo paties dialogą su tuo tekstu. Ostrausko drama nėra tik išbaigtas tekstas, bet

greičiau tai aiškių ribų neturintis procesas—diskursas tarp autoriaus, jo sukurto pasaulio ir mirties. O tai yra tik trys atramos taškai, kurie nuolatos lengvai prasiskverbia vienas į kitą, taip sudarydami teksto turtingą ir įvairiaprasmę visumą.

R. Šilbajoris

NAUJAS ŽVILGSNIS Į REFORMACIJĄ

Ingė Lukšaitė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis—XVII a. pirmas dešimtmetis.* Vilnius: Baltos lankos, 1999, 647 p.

Vakarų Europos civilizacijos istorijoje reformacija dažnai apibūdinama kaip „didžioji sintezė", „daugelio naujų laikų ir naujų procesų pradžia" (p. 15). Reformacijos laikotarpis per šimtmetį iš esmės pakeitė Europos kultūros panoramą. Europos bažnytiniai, politiniai ir valstybiniai dariniai buvo paveldėti iš viduramžių, o tuo tarpu Europos visuomenėje jau vyko naujo galvojimo procesai, kurie lėmė naujųjų laikų susiformavimą. Apie naują požiūrį į bažnyčią, kintanti tikėjimą, visuomenės santykį su raštingumu ir gimtąja kalba ir kitus kultūrinius ir politinius reiškinius atsakymą duoda paskutinis humanitarinių mokslų daktarės ir Lietuvos reformacijos istorijos specialistės Ingės Lukšaitės kapitalinis veikalas *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje.*

Visi, kurie yra nors šiek tiek susipažinę su Lukšaitės darbais, gerai žino, kad ši tema jai artima. Galima drąsiai teigti, kad Ingė Lukšaitė šiam veikale susumuoja visą ilgo ir vaisingo savo mokslinio gyvenimo patirtį. Žingsnis po žingsnio autorė koreguoja pasenusias interpretacijas. Ji tai daro pasiremdama archyvų dokumentais, spausdinta moksline literatūra, valstybės ir kultūros veikėjų laiškais ir kitais šaltiniais. Faktų gausa yra tiesiog stulbinanti. Nė vienas teiginys neduotas nenurodant šaltinio. Perskaičius Lukšaitės knygą, sunku nesutikti su išvada: „XVI amžiaus šeštame ir septintame dešimtmetyje reformacija kaip religinis, visuomeninis ir kultūrinis judėjimas pasiekė tokią galią, kad ji veikė daugumą Lietuvos DK istorijos procesus" (337).

Šioj savo nepaprastai turtingoj knygoj Lukšaitė siekia suprasti reformacijos vaidmenį kultūros slinkčiai išnagrinėti, kokie naujo galvojimo procesai pasiekė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir Mažąją Lietuvą ir koks buvo jų poveikis. Šie aspektai nurodo jos pasirinktą kryptį: apeiti tradicinę konfesinę takoskyrą ir apžvelgti reformaciją kaip kultūros istorijos reiškinį, t.y. nagrinėti reformacijos santykį su kultūros procesu bei dinamika ir jos indėlį į tais laikais vykusią intensyvią kultūros modernizaciją. Autorės žodžiais: „Į reformaciją žvelgiama kultūros istoriko akimis" (p. 44). Ji tiriama kaip religinis judėjimas, įvairiausiais saitais susijęs su daugeliu kultūros sričių (45). „Šiame veikale nagrinėjamas reformacijos santykis su kultūros procesu ir dinamika, naujų elementų atradimas ar perkūrimas ir pan." (49).

Ingė Lukšaitė pabrėžia pačioje knygos pradžioje, kad Europos istorijoje sunku rasti kitą tokį kultūrinį, religinį ir

visuomeninį reiškinį, dėl kurio buvo pareikšta tiek prieštaringų nuomonių ir kuris buvo taip įvairiai suvokiamas kaip reformacija (50). Lukšaitė laikosi dabartinio požiūrio, kad visoje Europoje reformacija ir katalikų bažnyčios raida buvo artimai susijusios ir sudarė visumą. Šiame darbe jos pagrindinis dėmesys skiriamas tos visumos vienai daliai, t.y. reformacijai, aptariant jos raidos poveikiui LDK kultūrai. Katalikiškos visuomenės ir bažnyčios veikla paliečiama tik bendrais bruožais.

Teologiškai reformacija reiškė nepasitenkinimą tuometinėms tikėjimo formoms, kurios Romos katalikų bažnyčia mokyme ir praktikoje daug kam atrodė atitolusios nuo tikrosios krikščionybės išreikštos Šventajame Rašte. Tai reiškė poreikį individualizuoti tikėjimą, ieškoti kitokio žmogaus su Dievu santykio. Iš Vokietijos ir Šveicarijos plintančios Liuterio ir Kalvino idėjos teikė pagrindą keisti buvusį tikėjimo supratimą ir bažnyčios bei visuomenės santykius.

Reformuotos krikščionybės pagrindas buvo Šventasis Raštas ir įsitikinimas, kad išganymas įmanomas tik per tikėjimą ir Dievo malonę, o ne per aukas arba kunigų, bažnyčių ar šventųjų intervenciją. Atsigręžiant į Kristaus laikus, bažnyčia buvo suvokiama kaip paprasta tikinčiųjų bendruomenė, o ne didingų bažnyčios vadovų hierarchija ir neklystamumas. Kunigai buvo tos bendruomenės tarnai. Celibatas nebuvo būtinas. Kadangi reformuotos pamaldos grįstos Biblijos skaitymu, giedojimu ir aktyviu tikinčiųjų dalyvavimu, reformatoriai reikalavo, kad jos vyktų gimtąja šnekamąja kalba.

Autorė rašo: „Teologija priešreformaciniais laikais buvo pateikiama ir priimama kaip išbaigta tiesa.

Reformacijos laikotarpiu ji tapo intensyvaus svarstymo dalyku. Tai liudija ir gausi spausdinta religinė poleminė literatūra" (555).

Pagal laiko dvasią reformacija buvo suvokiama kaip ieškojimas teisingo tikėjimo Šv. Rašte, „apvalyto" nuo vėlesnių bažnyčios vadovų mokymų ir interpretacijų (296). Teologijos ir tikėjimo klausimais aktyviai dalyvavo ir patys reformacijos judėjimo globėjai (251). Svarstyti teologijos teiginius bei savarankiškai ieškoti tiesos buvo nauja Lietuvos kultūrai (555). To meto žmonės buvo atviri įvairiems tikėjimo klausimams.

Teologiniai reformacija tapo ir katalikų bažnyčios atsinaujinimo paskata. Mokslininkė rašo: „Potridentiniu laikotarpiu katalikų bažnyčia numatė pozityvių pertvarkymų ir institucijų kūrimą" (556). Šalia to, „Per reformaciją šnekamosios gimtosios kalbos įvedimas į bažnyčios veiklą pradėjo savo gyvenimą ir lietuvių kultūroje...tapo pradžia naujo etapo nesibaigusiu su reformacijos pabaiga" (553). Šitie reiškiniai galiausiai vertė likusią katalikišką šviesuomenę suvokti ir plačiau vartoti šnekamąją kalbą.

Atkreipkime dėmesį į esminę pastabą: „XVI amž. pabaigoje LDK katalikai ir evangelikai leido panašaus pobūdžio religines knygas beveik tuo pačiu metu" (553).

Reformuotos krikščionybės tikėjimo pagrindus pirmas paskelbė Vokietijoje 1517 m. Martynas Liuteris (Martin Luther). Su reformatoriaus J. Kalvino (John Calvin) vardu siejamas kalvinizmas susiformavo ir paplito šiek tiek vėliau nei liuteronybė. Kalvinizmas priėmė Kalvino komplikuotą predestinacijos teoriją ir presbiterinę-sinodinę bažnytinę organizaciją, kuri buvo mažiau paranki valstybių valdovams ir naujai įsikūriančioms bažnyčioms

suteikė tam tikrą nepriklausomumą nuo valdovo. Žvelgiant atgal matome, kad kalvinizmas įsigalėjo kraštuose, kuriuose monarchai liko katalikai. Be abejo, kad taip buvo ir LDK, kur kalvinizmas ir reformatai taip plačiai paplito.

Lietuvių katalikų pasąmonėje reformacija iki dabar suvokiama kaip svetimas, antilietuviškas ir kenksmingas istorinis reiškinys. Katalikiškos krypties autoriams rodėsi kaip iš „svetur atsiritęs tvanas" (Henriko Sienkievičiaus romano pavadinimu tariant), kuris, laimė, neilgai truko. Šią kryptį pačia drastiškiausia forma reprezentuoja mūsų poetas Maironis. Antai 1886 metais parašytuose ir 1891 metais išleistuose „Apsakymuose apie Lietuvos praeigą", kurie vėliau sulaukė dar kelių leidimų, taip apibūdinama apskritai reformacija ir jos atsiradimas Lietuvoje: „...pradėjo tarp Vokiečių platintis Liuterio atskalūno mokslas; tas piktas mokslas dasiteko ir į Parusį, kur rado tam reikalingą dirvą... Tas patsai mokslas lyg koks *užsikrėtmas* atsidūrė ir į Lietuvą; daugiausia didžiūnai ir mokyti vyrai, norėdami už protingus ir daugiaus už kitus išmanančius skaityties, pradėjo *lipti* prie to mokslo" (išryškinta cituojant).* Konfesinė takoskyra ypač ryški mūsų istoriografijoje. Ji prasidėjo prieškarinėj Nepriklausomos Lietuvos istoriografijoj ir liko nepakeista iki šių dienų.

Paskaitykite apie protestantizmo (t.y., reformacijos) plitimą Adolfo Šapokos 1936 metais Kaune išleistoje

---

* Maironis, *Raštai*. (Vilnius: 1992), t. 3, kn. 2, p. 555. Tą pačią tendenciją tęsia ir išeivijos rašytojas Kanados lietuvis Juozas Kralikauskas savo 1978 m. Toronte išleistame premijuotame romane *Įkaitę Vilniaus akmenys*. Stebina, kad net šiais laikais vienpusiški *Įkaitę Vilniaus akmenys* yra įtraukti į Lietuvos mokyklinių skaitinių rinkinį.

Lietuvos istorijoje:* „1525 metais Lietuvos pašonėje priėmė protestantizmą kryžiuočių ordino magistras ir daugumas brolių. Be to, daug didikų vaikų, išvažiavę mokytis į Vokietijos universitetus, *užsikrėsdavo protestantų mokslu...* Miestuose protestantizmas *plito per vokiečius...* (išryškinta cituojant).

Tarybiniais metais į reformaciją reikalauta žiūrėti Fridricho Engelso nuostatomis, išdėstytomis jo darbe „Valstiečių karas Vokietijoje", kur buvo padaryta išvada, jog reformacija—tai buržuazinė revoliucija Nr. 1. O bolševikų ideologams bet kokia liaudies masių revoliucija rodėsi esąs pažangus reiškinys. Tad ir lietuvių tarybiniai istorikai neužmiršdavo šią nuostatą pateikti savo darbuose, tačiau, pavyzdžiui, pasiskaičius paskutinę *Lietuvos TSR istoriją* neatrodo, kad Lietuvos reformacija būtų buvusi revoliucija. Bene trijuose knygos puslapiuose duota gana daug lietuviškos reformacijos epizodų, bet apie jos esminį poveikį krašto istorinei raidai ir lietuvių tautos gyvenimui veltui ieškoti. Kad ir labai paradoksalu, bet ir Maironį, ir šapokinę *Lietuvos istoriją*, ir marksistinę *Lietuvos TSR istoriją* sieja bendras požiūris į Lietuvos reformaciją: jai nepripažįstama kuriamoji kultūrinė reikšmė. Kyla viena išvada—jų autoriai stengėsi galingo sąjūdžio, sujudinusio iki pačių gelmių to metu LDK gyvenimą, mastą ir reikšmę redukuoti iki minimumo. Lukšaitės veikalas šiai nelemtai tendencijai padarė galą.

Mūsų istoriografijoj reformacija yra laikoma trumpalaikiu bajoriškos visuomenės pasidavimu svetimųjų įtakai. Autorės žodžiais: „Į reformacijos pusę perėjo aktyviausios

---

* Adolfas Šapoka, *Lietuvos istorija*. (Kaunas; 1936), p. 252.

visuomenės įvairių sluoksnių grupės, judriausias ir šviesiausias elementas, tarp jų katalikų bažnyčią modernizuoti siekusios jėgos... Galios reformacijos judėjimui suteikė pirmiausia jos šalininkai iš žymiausių ir turtingiausių Lietuvos DK didikų ir turtingų bajorų giminių" (250). Bet atkreipkime dėmesį į jos įspėjimą: „Reformacijos šalininkų—Lietuvos DK didikų ir bajorų—gausą bei galią pastebėjo to meto visuomenė, tai atsispindėjo ir istoriniuose dokumentuose. Vis dėlto reikia atsargumo vertinant kilmingųjų sluoksnį kaip vienintelę reformacijos idėjų terpę ar jos atramą Lietuvos DK" (259). Šis teiginys plėtojamas pavyzdžiais visoje knygoje.

Antra, lietuviškoje istoriografijoje plačiai priimta nuostata yra, kad reformuota krikščionybė buvo svetima lietuvių valstiečių mentalitetui ir nepasiekė valstiečių gilesnių sluoksnių. Pasiremdama tyrinėjimais autorė šią pažiūrą gerokai koreguoja ir įrodo, kad Naujos reformuotos bažnyčios užduotis buvo intensyviai skleisti evangelikų tiesas visiems gyventojams (281). „Stengtasi prie kiekvienos parapinės bažnyčios įsteigti mokyklą" (303). Šis teiginys toliau plėtojamas: „Savininkams rūpėjo įtvirtinti liuteronybę tarp pavaldinių, miestelėnų ir valstiečių, todėl pamaldos vyko lietuvių kalba" (266). Tik tokiu požiūriu galima suprasti, kokiu būdu reformuotas tikėjimas giliai įsišaknyjo ir išsilaikė iki mūsų dienų būtent valstiečių sluoksniuose Biržų-Dubingių srityje ir vietovėse, kurios rubežiavosi su Mažąja Lietuva.

Terminas „reformacija" tėra to visaip susipynusių jėgų lauko atstojamoji. Ingė Lukšaitė, norėdama skaitytojui atskleisti reformacijos esmę ir poveikį Lietuvos visuomenei, turėjo tą lauką išskaidyti; išskaidyti taip, kad

bendrybėje išryškėtų ir skirtumai. Tai jai pavyko meistriškai padaryti. Visų pirma knygoje reformacijos raida apžvelgiama dviejose skirtingose erdvėse—Prūsijos kunigaikštystėje, ypač jai priklausiusioje Mažojoje Lietuvoje, ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, į kurią įėjo Didžioji Lietuva. Abiejose Lietuvose veikė netolygios socialinės sąlygos, ir reformacijos raida Mažojoje Lietuvoje smarkiai skyrėsi nuo Didžiosios Lietuvos. Todėl knygoje reformacija apibūdinama ne kaip vieningas visą lietuvių gyvenamąją teritoriją apėmęs procesas, bet kaip paraleliai vykę du suskaidyti srautai.

Abiejose Lietuvose reformacija buvo ilgalaikis reiškinys: per laiką jos sąlygos ir vyksmas kito. Todėl autorė kiekvienoje dalyje reformacijos raidą apžvelgė periodais. Antai Prūsijos kunigaikštystėje nustatoma tokia reformacijos periodizacija: 1) XVI amžiaus 3-iasis dešimtmetis—reformacijos pradžia ir evangelikų liuteronų krašto bažnyčios formavimasis; 2) XVI amžiaus 4-asis—7-asis dešimtmetis—reformacijos gilėjimas ir evangelikų liuteronų bažnyčios įsitvirtinimas; 3) XVI amžiaus 8-asis dešimtmetis—XVII amžiaus 1-asis dešimtmetis—ortodoksijos įtvirtinimas evangelikų liuteronų bažnyčioje (55). Tuo tarpu Lietuvos DK reformacijos raida ne tik turiniu, bet ir laiko požiūriu buvo kitokia: kitokie jos periodai. Autorė jų išskiria keturis: 1) XVI amžiaus 4-asis ir 5-asis dešimtmetis—ankstyvasis liuteronybės ir katalikų bažnyčios kritikos laikotarpis, 2) XVI amžiaus 6-asis ir 7-asis dešimtmetis—staigus reformacijos plitimo ir trijų evangelikų bažnyčių formavimosi, katalikiškosios visuomenės poveikio galios silpnėjimo laikotarpis, 3) XVI amžiaus paskutinis ketvirtis ir XVII amžiaus pirmasis dešimt-

metis—aktyvios ir evangelikų, ir katalikų veiklos laikotarpis, 4) XVII amžiaus 2-asis—6-asis dešimtmetis—spartaus reformacijos silpimo, laiminčios kontrreformacijos ir aktyvių katalikų bažnyčios reformų įgyvendinimo laikotarpis (55–56).

Knygoje pateikiama reformacijos Lietuvoje periodizacija grindžiama daugybe argumentų ir logiškais samprotavimais. Apskritai derėtų pasakyti, kad aptariamoji knyga yra ypač turtinga faktais. Tačiau, antra vertus, tie faktai—tai ne palaidas jų rinkinys, bet darnus autorės teiginių parėmimas. Negalint išvardyti daugiau vykusiai panaudotų faktų atvejų, čia pasitenkinama vienu pavyzdžiu: autorė aprašydama reformacijos idėjoms plisti palankią atmosferą Lietuvos DK sostinėje Vilniuje, duoda daug smulkmenų iš Žygimanto Augusto dvaro gyvenimo. 1520–1530 metais vykęs senųjų gotikinių Lietuvos kunigaikščių rūmų perstatymas, pasirodo, taip pat buvęs palankus reformacijos idėjų akumuliacijai šalyje. Didelės statybos paspartinusios sostinėje įvairialypės informacijos apytaką (146–147). Kai perstatytuose rūmuose Žygimantas Augustas ėmė kaupti meno rinkinius ir garsiąją biblioteką, jam šioje veikloje ypač padėjo palankūs protestantizmui ar jį jau priėmę darbuotojai. „Apie didžiojo kunigaikščio dvarą,—sako autorė,—telkėsi žymiausių Lietuvos didikų giminių asmenys: Radvilos, Kęsgailos, Hlebavičiai (Glebavičiai), po dešimtmečio tapę energingais protestantiškų bažnyčių steigėjais" (147).

Žygimantas Augustas turėjo humanistinį išsilavinimą, savo rūmuose telkė jaunus dvariškius, kurie įtvirtino naują vertybių suvokimą LDK kilmingųjų visuomenėje. Jo dvaro atmosferą formavo daugelis visuomeninių veiksnių,

skatinusių ir reformacijos plitimą Lietuvoje (146). Ir vėliau Žygimantas Augustas rodė toleranciją visom konfesijom (150), siekė sušvelninti bažnyčios skilimą, prisiderindamas prie dviejų valstybių skirtingų visuomeninių jėgų balanso, skirtingų sąlygų (152). Autorė neužmirša paaiškinti: „Jėgų išdėstymas buvo skirtingas" (152–153).

Augsburgo taika (1555 m.) įteisino protestantų bažnyčių veikimą (54). Žygimanto Augusto privilegija Lietuvos DK kilmingiesiems suteikė teisę pasirinkti tikėjimą. Tai reiškė, kad perėjimas į reformacijos pusę priklausė nuo kilmingojo apsisprendimo (284). Po 1555 metų žemvaldžiai įgijo koliacijos teisę, t.y. teisę parinkti religinę priklausomybę ir savo bažnyčiai dvasininką (272).

Lietuviškoj istoriografijoj įsigalėjo dar viena nuostata: naujos bažnyčios buvo kuriamos prievarta (271), reformuota tikyba plito siaurai, tarp didikų, bajorų ir svetimšalių... Ir tik vienu būdu: žemvaldys, steigiąs naujos tikybos bažnyčią, į ją suvaro... parapijiečius... (250).

Mokslininkės tyrimai rodo kitą vaizdą: „Privačiuose dvaruose, kuriuose būdavo viena evangelikų reformatų bažnyčia, evangelikų bendruomenė dažnai tapdavo visa buvusi katalikų bendruomenė... dokumentuose neužfiksuota atvejų, kad būtų priešintasi..." (282). „Kelis dešimtmečius karo vadai etmonai buvo evangelikai, savo rankose turėjo didžiulę karinę galią, bet istoriniuose šaltiniuose nėra nė menkiausios užuominos, kad būtų kilusi mintis šia galia pasinaudoti ir jėga įvesti tikėjimą" (555).

Žygimanto Augusto laikais reformacija plito taikiu būdu. Autorės žodžiais: „Ne viskas vyko tik žemvaldžiui pakeičiant vieną kunigą kitu: daugelio buvusių parapinių

bažnyčių tikyba buvo pakeista, bet ne visų" (282). „Visuose savavaldžiuose LDK miestuose evangelikų reformatų ir liuteronų bendruomenės gyveno ir veikė šalia katalikų. Buvo ir cerkvių." „Tarp skirtingų tikybų gyventojų būta tam tikro liberalizmo, tolerancijos, nekilmingųjų sluoksnių gyventojai galėjo patys pasirinkti tikybą" (282).

Šeštame ir septintame dešimtmetyje beveik vienu metu formavosi ir lygiagrečiai veikė trys reformacijos kryptys: evangelikų liuteronų (sutrumpintai liuteronai); evangelikų reformatų (sutrumpintai reformatai), ir radikaliųjų arijonų, sujungusių daugelį antitrinitorių ir anabaptistų grupių (260).

Lietuvos DK kalvinizmo šalininkams—reformatams buvo lemtinga, kad jau 1557 m. susidarė bažnyčios organizacija su centru Vilniuje. Iniciatyvos ėmėsi 1555 metais LDK kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis (1515–1565), „galingiausias Lietuvos reformatų ir viso reformacinio judėjimo LDK globėjas" (288). Naujos bažnyčios modeliu buvo panaudota reformatoriaus Kalvino struktūra, kuri Šveicarijoj įgalino bažnyčią veikti savarankiškai ir nepriklausomai nuo valstybinės valdžios (283).

Tad per dešimt metų nuo reformacinio judėjimo pradžios Lietuvos DK teritorijoje Lietuvos evangelikai reformatai jau turėjo savo bažnyčios organizaciją ir bažnyčių tinklą. Bažnyčios sinodalinė–presbiterinė struktūra padėjo evangelikų reformatų bažnyčiai išsilaikyti be didelių pakeitimų iki mūsų dienų.

Oficialus naujos bažnyčios pavadinimas buvo Lietuvos Evangelikų reformatų bažnyčia, vėliau (iki mūsų dienų) vadinama „Unitas Lituaniae". Šis pavadinimas

parodo, kad „naujoji evangelikų reformatų bažnyčia nebuvo pavaldi Lenkijos bažnytinei organizacijai" (286). Bažnyčios pagrindas buvo tikinčiųjų bendruomenė, kurioje išrinktas dvasininkas svarbiausius reikalus sprendė su pasauliečiais: bažnyčios globėjų ir išrinktų seniūnų taryba (287). Autorė taip apibrėžia Vilniaus bendruomenės dydį ir sudėtį: „...nėra abejonių, kad joje buvo ir miestiečių, ir bajorų, ir didikų..." (281). Tai dar vienas naujas ir labai reikšmingas žvilgsnis į istoriją.

Radikalioji arijonų (antitrinitarų) kryptis atmetusi Šv. Trejybės konceptą sukūrė savo bažnyčią ir teologiniai atsiskyrė nuo evangelikų reformatų. Apie arijonus mažai kas teigiamai yra atsiliepęs. Tačiau Lukšaitė jų nuostatas ir veiklą įvertina palankiai: „Radikaliosios reformacijos krypties atstovai Lietuvos DK kūrė nescholastinės teologijos tekstus, išplėtė Biblijos tekstų istorinę ir filologinę kritiką ir tuo intensyviai įsijungė į naujo kultūros elemento kūrimą. Ypatingą vietą suteikdami asmens etikai, jie pakėlę ją į visuomenę koreguojančio sverto rangą, jie bandė įvairiuose sluoksniuose formuoti tokias visuomeninio elgesio nuostatas, kurios buvo priešingos palaipsniui pradėjusioms įsigalėti šalyje, kai stiprėjo palivarkinis lažinis ūkis, griežtėjo visuomenės hierarchija ir pradėjo rodytis anarchijos elementai" (482).

Lietuvos evangelikai liuteronai nesuspėjo sukūrti vieningos krašto bažnyčios ir laiku nesudarė Lietuvos DK liuteroniškas bažnyčias vienijančios institucijos. Organizacinio centro stoka tad užprogramavo tolimesnį liuteronybės likimą. „Didžiųjų miestų orientacija į Prūsijos Kunigaikštystę atsiliepė į liuteronybės plitimo ir išsilaikymo galimybes savoj valstybėje (270).

Trumpai užsiminsime ir apie autorės žodžio „kalvinistas" vartojimo šalia „reformatas" ar „evangelikas reformatas." Pasirenkant religijų ir su jomis susijusių dalykų (dvasininkų, maldos namų) pavadinimus, derėtų vadinti taip, kaip juos savo kalboje vartojo tos tautos ir tikybos žmonės. Lietuviai evangelikai reformatai savęs nevadina kalvinais ar kalvinistais: jie yra reformatai ar evangelikai reformatai (taip vartojama: J. Šepetys, *Reformacijos istorija Lietuvoje*. Pirmoji dalis, Vilnius: Milda, 1922). Tad tokia vartosena ir turėtų būti norma. Autorė teisingai naudoja tokius trumpinimus: Evangelikų liuteronų trumpinys—liuteronai, evangelikų reformatų—reformatai (kaip jie save patys vadina). Terminai „evangelikai" ir „protestantai" vartojami kaip sinonimai. Nenaudojami evangelikų reformatų trumpinimai „helvetai, kalvinai, kalvinistai", (pagal tos krypties teologą Kalviną) paimti iš poleminės literatūros ir turintys menkinančiąją prasmę (50).

Gaila, bet net labai žymūs lietuviai mokslininkai, rašydami apie reformaciją, atrodo, nepilnai suvokia reformacijoje dalyvavusių religinių srovių teologinius pagrindus, painioja liuteronus su reformatais. Antai minėtoje *Lietuvos TSR istorijoje* teigiama, kad „Žygimantas Senasis buvo uždraudęs bajorų jaunimui vykti į *reformatų* universitetus." Lietuvos didikų sūnūs ir turtingesnieji bajorai vyko į tuomet garsius Leipcigo, Vitenbergo, Heidelbergo ir Tiubingeno universitetus, žadinusius kritišką mąstyseną ir to mąstymo reikšmės supratimą moksle, bet tai nebuvo reformatų universitetai o liuteronų. Atrodo vadovaujamasi nuostata, kad reformacijos šalininkas—tai ir reformatas, ir

susipainiojama vartojant terminus, nes nesuvokiami reformacijos srovių skirtumai.

Lukšaitei, kaip rodo poskyris „Bažnyčių tarpusavio santykiai" (331–337), visiškai aiškūs evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, katalikų ir pagaliau arijonų esminiai teologinių postulatų skirtumai, kurie neleido šių religijų institucijoms ir žmonėms rasti bendrą kalbą. Šie skirtumai pagaliau nulėmė, kaip atskleidžiama veikale, nevienodą bažnyčių organizaciją bei skirtingą ryšį su įvairiomis Lietuvos visuomenės grupėmis. Tokiu būdu susidarė Lietuvoje labai sudėtingas netolygių jėgų laukas.

Nors Lukšaitė deklaravo, kad „Šiame darbe kaip dominuojantis aspektas pasirinktas kultūros ryšys su reformacija" (55), tačiau iš tikrųjų pakankamai giliai ir įtikinamai nušviesti ir kiti reformacijos ryšiai su bene visomis XVI–XVII amžiaus lietuvių tautos raidos sritimis. Įdomiai ir prasmingai atskleidžiama reformacijos idėjų įtaka visuomenės pažiūrų formavimuisi į santvarką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir apskritai Europoje.

Tuo metu, kai katalikų „bažnyčia buvo konservatyvumo garantas ir bandė išlaikyti" (136) visur nekintamą padėtį, „Lietuvos reformacijos atstovai siekė gerokai koreguoti savo meto visuomenės struktūrą: sumažinti bajorų privilegijas, apriboti dvasininkų reikšmę valstybės valdyme, pasiekti bažnyčios ir valstybės pasaulietinės valdžios nepriklausomybę nuo popiežiaus, didinti miestiečių reikšmę ir teises" (518).

Šį teiginį papildykime kita autorės išvada: „Reformos šalininkų vizijoje Lietuvos DK ūkinė socialinė sankloda turėjo būti panaši į tą, kuri klostėsi šalyse į vakarus nuo Elbės. Tad šiuo požiūriu Lietuvos DK evan-

gelikų siekimai buvo nukreipti į tą kelią, kuriuo jau ėjo dalis Europos ir kuris buvo jos ateitis... Pralaimėjus reformacijai, protestantų siūlymai reformuoti visuomenę liko neįgyvendintas visuomeninės-politinės minties istorijos puslapis" (521).

Ši drąsi mokslininkės išvada iš dalies, kad ir netiesiogiai, atsako į daugelio žmonių klausimą, kas būtų buvę, jei Didžiojoje Lietuvoje būtų nugalėjusi reformacija. Ar Didžioji Lietuva dėl reformacijos žlugimo prarado optimalesnę raidos kaitą? Tokių klausimų Lukšaitė nekelia, bet jų kyla skaitytojui. Veikalas, kuris sužadina naujų minčių, visada yra vertingas.

Net ir nepavykus įgyvendinti esminių visuomenės pertvarkymo vizijų, reformacijos šalininkai davė daug paskatų tobulinti valstybės teisinę sistemą: „...buvo keliamas vienas pagrindinių to meto Vakarų Europos senjorinio ūkio kraštuose brandintos moderniosios teisėtvarkos principų: ‚nebūti teisėju savo paties byloje'. Jau pačioje reformacijos pradžioje šį principą kėlė Abraomas Kulvietis. Ir kaip tik jį, vieną skiriamųjų feodalizmo ir naujųjų laikų teisės principų, siekė įgyvendinti Lietuvos evangelikai".

Reformacijos idėjų propaguotojai, įvairių krypčių protestantai, aktyviai tobulino įžymiausią Lietuvos DK teisinį dokumentą *Trečiąjį Lietuvos Statutą* (1588 m.), kuris veiksmingai reguliavo priešingų religijų grupių santykius. Protestantų pastangomis *Trečiajame Lietuvos Statute*, III skyriuje, atsirado trečias straipsnis „Apie taikos saugojimą tarp pavaldinių ir valstybės gyventojų, skirtingai krikščioniška tikėjimą suprantančių ir išpažįstančių", kuriame atsisakyta nuo *eretiko* sąvokos ir sulygintos protestantų bei stačiatikių teisės su katalikais.

Ne viename mūsų aptariamo veikalo puslapyje gvildenamas reformacijos pozityvus santykis su tautiškumu. Palikime nuošalyje tą santykį Mažojoje Lietuvoje, nors ir jis knygoje išsamiai apibūdinamas. Visų pirma labiausiai atkreipkime dėmesį į svarbią istorikės išvadą: „Lietuvos DK evangelikų reformatų bažnyčioje poreikis vartoti lietuvių kalbą pamaldose formavosi iš apačios" (460). Visiškai galimas dalykas, kad ilgainiui šis poreikis būtų susiliejęs Lietuvos DK su kita reformacijos tendencija, kuri „aiškiai išskyrė lietuvių tautos buvimą daugiatautėje valstybėje" (158) ir kuri, kad ir nesiremdama lietuvių kalba, atkakliai gynė Lietuvos DK valstybingumą nuo lenkų aneksijos.

Lukšaitė įspūdingai parodė, kaip reformacijos įtaka suformavo Lietuvos DK valstybingumo gynėjų sluoksnį. Tiesa, čia evangelikai nebuvo vieni: prie jų šliejosi taip pat stačiatikiai ir kai kurie katalikų veikėjai. Tačiau to sambūrio branduolį sudarė reformacijos šalininkai. Apie juos autorė taip atsiliepia: „Evangelikai kartu su kai kuriais patriotiškai nusiteikusiais katalikais ir stačiatikiais turėjo poetinę Lietuvos istorijos viziją". Ją autorė taip nusakė: „Poetinė Lietuvos istorijos vizija, kurią paskutiniaisiais amžiaus (XVI –A.P.) dešimtmečiais kūrė Lietuvos DK evangelikai, iš tiesų skyrėsi nuo to meto kronikose teikiamos. Ji teigė bajoriškai visuomenei, kad Lietuvos DK tebėra savarankiška valstybė, jos savarankiškumą laiduoja nepriklausomybė praeityje, valdovai, garbinga valstybės veikėjų kilmė, narsa, dorybės, ištikimybė Evangelijai... Tai buvo *Liublino uniją pergyvenusios evangelikų intelektualų* ir valstybės pareigūnų kartos *dar vienas bandymas*

išlaikyti Lietuvos valstybingumą kultūrinėje, politinėje savimonėje" (išryškinta cituojant) (548).

Šie reformacijos Lietuvos DK aspektai yra, sakytume, esminiai, pamatiniai. Lukšaitės veikale daug vietos skirta ir išvestiniams kultūros ir reformacijos santykio reiškiniams. Ypač išsamiai nušviečiama reformacijos ir švietimo tema.

Reformatorių iniciatyva nemažai naujovių buvo perimta švietimo srityje. Štai kaip apibūdinama vieno pirmųjų reformacijos veikėjų veikla šioje srityje: Abraomo Kulviečio bandymo įkurti Vilniuje mokyklą. Ingė Lukšaitė iš to fakto padaro tokias išvadas: „Pirmoji mums žinoma institucija, kuri netilpo į to meto įprasto ir reglamentuoto visuomeninio gyvenimo rėmus buvo Abraomo Kulviečio (Abraham Culvensis, apie 1509–1545) mokykla Vilniuje". Tai pirmoji išvada. Toliau autorė tęsia: „Šios institucijos įkūrimas buvo ženklas, kad Lietuvoje subrendo nepasitikėjimas katalikų bažnyčia: 1) nebuvo tikima, kad katalikų bažnyčia ryžtingai imsis kurti būtinas visuomenei naujas institucijas—šiuo atveju—mokyklą), 2) suvokta, kad būtina imtis energingų veiksmų siekiant patenkinti visuomenės švietimo poreikį, 3) drįstama nepaisyti daugelį draudimų... Tad A. Kulviečio apie 1540 m. įsteigta mokykla Vilniuje buvo jau viešo nepaklusnumo aktas" (135–136).

Reformacija Lietuvos DK ir Mažojoje Lietuvoje sudarė sąlygas ir galimybes intensyviai kultūrinei veiklai ir stipriom naujovių įsruvom... Daug dėmesio skiriama reformacijos akstinams, kurie paskatino sparčią abiejų Lietuvos dalių švietimo raidą. Apie tą įtaką kiek ne kiek yra užsiminę ir Ingės Lukšaitės pirmtakai. Aptariamame

veikale, atrodo, nesistengta ypač detaliai apibūdinti XVI–XVII amžiaus Didžiosios ir Mažosios Lietuvos švietimą. Čia daugiau eita apibendrinimo linkme, ir tie apibendrinimai svarūs. Jau citavome apie Kulviečio mokyklą. Tą citatą verta papildyti dar tokia ištraukėle, kuri atskleidžia reformacijos veikėjų novatorišką veiklą švietimo srityje: „A. Kulviečio mokykla buvo pirmoji protestantizmo institucija Lietuvos DK... Naujo tipo mokyklos įkūrimas buvo viena pirmųjų ryškių naujovių, atėjusių į Lietuvą per reformaciją, kai buvo laužomi mąstymo stereotipai. Ji formavo ir stiprino visuomenėje mokymosi ir raštingumo vertės supratimą" (138).

Reformacijos šalininkai turėjo, pagrįsta autorės nuomone, tokią Lietuvos DK švietimo viziją: „Evangelistai siekė turėti pilną Vidurio ir Vakarų Europos švietimo modelio sistemą ir pradėjo ją kurti jau reformacijos pradžioje... Jie pirmieji rodė iniciatyvą įsteigti protestantišką universitetą Vilniuje..., priderinti Lietuvos mokyklą prie modernėjančios Europos mokyklos..., kūrė palyginti daug tankesnį parapinių mokyklų tinklą" (579).

Apžvelgiant kultūros raidos visumą matyti, kiek daug laimėjo Lietuvos visuomenė vykstant tokiai rungčiai švietimo srityje: „Paskatino mokyklų ir universiteto kūrimą, parapinių mokyklų tinklo steigimą, kontaktą su kaimyninių tautų kultūromis, sugriovė monopolinę Krokuvos universiteto įtaką" (579). Žiūrint atgal aiškiai matosi, kad reformacija įsigalėjo tose šalyse, kur reformuotos bažnyčios buvo organizuojamos ir palaikomos valstybės. Kraštuose, kur monarchai liko katalikai, reformacijos šalininkai turėjo išsikovoti savo teises.

Reformacija Lietuvos DK skyrėsi nuo kitų Baltijos jūros šalių—Švedijos, Danijos, Prūsijos, Livonijos, nes ji neišsikovojo monarcho paramos, netapo valstybine religija. Bet ji plito taip smarkiai, kad galėjo susidaryti jėgų pusiausvyra net valdovui išliekant kataliku. „Valdžios struktūrose susidarė pusiausvyra tarp reformatų ir katalikų" (257). „1566 Ponų taryboj apie pusę buvo evangelikai" (257). Dėl to reformacija turėjo dinamišką poveikį, kurį autorė taip apibūdina: „Reformacija formavo specifinius ryšius su valstybine valdžia, keitė visuomenės sluoksnių vertybines orientacijas, lengvino reformas, sudarė galimybes kultūrą formuoti tautinių-šnekamųjų kalbų pagrindu (154).

Atkreipkime dėmesį į dar vieną labai svarbų teigimą: „Kadangi LDK reformacija vyko be valdovo ir valdžios paramos, pati visuomenė pritaikė savo jau per kelis šimtmečius susiformavusį skirtingų religijų sambūvio principą, įsipareigojo saugoti taiką tarp skirtingai tikinčių visuomenės dalių, apribojo kurio nors tikėjimo išpažinėjų galimybes panaudoti jėgą. Šią tendenciją kurį laiką LDK palaikė ir katalikų bažnyčios viršūnės (555). Tai buvo esminis bruožas Lietuvos valstybėje. Skirtingos konfesijos netrukdė bendrai veiklai tautos labui.

LDK kilmingieji išsikovojo *de facto* teisę, bet jiems nepavyko įteisinti reformuotų bažnyčių egzistenciją *de jure*. Dėl to veikale skiriama dėmesio kovai dėl evangelikų teisių po Žygimanto Augusto mirties 1572 metais. Po Liublino unijos Lietuvos protestantai prarado savo persvarą ir bendroje valstybėje bendrame seime su lenkais jau sudarė mažumą. Varšuvos konfederacijos aktas neįteisino evangelikų reformatų bažnyčios kaip krašto in-

stitucijos (330). Prasidėjus kontrreformacijai, visų evangelikų tolimesnę egzistenciją nulėmė ne įstatymai, o realių jėgų pusiausvyra (330), naujai įsigalinčios vienos religijos sąvoka.

Kaip žinoma, reformacija Vakarų Europos kraštuose glaudžiai susieta su raštingumu gimtąja kalba. Lietuviškos raštijos plėtotė Mažojoje Lietuvoje buvo Prūsijos kunigaikščio kalbų politikos reiškinys. Lietuvos DK nebuvo panašios politikos. Bet Lukšaitės tyrimai rodo, kad sąsajos tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos buvo stipresnės negu anksčiau manyta: Nuo reformacijos pradžios spauda lietuvių kalba pradėta naudoti ne tik Mažojoje Lietuvoje" (553).

Daugeliui istorikų rodėsi ir tebesirodo, jog reformacija čia lietuvių kalbai maža davė, nes jos iniciatoriai ir svarbiausia jėga buvo gimtąją kalbą praradę ponai. Ingė Lukšaitė atskleidžia reformacijos eigą Didžiojoje Lietuvoje kaip nevienalytį procesą, kuriame ilgainiui iškilo lietuvių kalbos reikšmė. Dar kartą atkreipkime dėmesį į istorikės išvadą: „Lietuvos DK evangelikų reformatų bažnyčioje poreikis vartoti lietuvių kalbą pamaldose formavosi iš apačios" (460).

Žinoma, turimi priešreformacinio laikotarpio lietuviški tekstai yra svarbūs dokumentai, bet jiems įvertinti derėtų apmąstyti mokslininkės žodžius: „Katalikų bažnyčios konservatyvumas, jos santykis su vietine lietuvių kalba lėmė, kad lietuvių liturginiai tekstai, būtini evangelijų ir giesmių vertimai liko pavienių entuziastų reikalu ir plito rankraščių pavidalu, t.y. buvo žinomi siauram žmonių ratui. Iš priešreformacinių laikų nėra išlikusio nė vieno *apeigoms reikalingų lietuviškų tekstų* rinkinio, kuris būtų turėjęs jau *susiklosčiusią sandarą*" (išryškinta cituojant)

(67). Ogi LDK humanistinės kultūros atstovas—XVI amžiaus viduryj—Mykolas Lietuvis rašė traktatą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" lotyniškai. Jame siūloma steigti lotyniškas mokyklas, kad lietuviai, kurių dabartinė kalba esanti iš esmės „sugadinta" lotynų kalba, galėtų grįžti ir vartoti ją, o ne liaudinę, tuo labiau svetimą rusų kalbą.

Poskyryje „Nauji elementai Lietuvos DK kultūroje" Lukšaitė taip įvertina reformacijos poveikį lietuviškai raštijai: „Istoriografija iki šiol nepakankamai vertino reformacijos reikšmę spaudos, kaip naujovės, įžengimui į Lietuvos DK kultūrą: reformacija sukėlė didelį poreikį spaudai" (553). Jos tyrimai rodo, kad „kartu su reformacija prasidėjo knygų leidyba ir rašto vartojimas visuomenės gyvenime" (553). „Raštas lietuvių kalba galėjo pasiekti ir miestiečius ir miestelėnus ir valstiečius... Tai jau buvo naujųjų laikų... bruožas" (553). Reformacija *pirmoji atkreipė dėmesį į valstiečių poreikius vartoti gimtąją šnekamąją kalbą.*

Visą procesą Lukšaitė reziumuoja taip: „Reformacija buvo stipri paskata naujovei įžengti į lietuvių tautos kultūrą, sukūrė lietuvišką spaudą, kuri pradėjo veikti ne tik bajorus, bet ir liaudies kultūros normomis, keisti liaudies tikėjimo pavidalus. XVI amžiaus pabaigoje Lietuvos DK katalikai ir evangelikai pradėjo leisti panašaus pobūdžio religines knygas beveik tuo pačiu metu: „Galiausiai DK katalikai į evangelikų lietuviškas knygas atsiliepė 1595 m. Mikalojaus Daukšos postilės ir Jokūbo Ledesmos katekizmo vertimu" (558–559). Dėl įvairių priežasčių reformacija nepajėgė iškelti lietuvių kalbos iki valstybinio statuso... Lietuvos DK „raštija lietuvių kalba liko tik bažnytinės veiklos sferoje" (577). Bet: „Per refor-

maciją šnekamosios gimtosios kalbos įvedimas į bažnyčios veiklą pradėjo savo gyvenimą ir lietuvių kultūroje... tapo pradžia naujo etapo nesibaigusio su reformacijos pabaiga" (553).

Reziumuodama mokslininkė rašo: „Raštingumas gimtosios kalbos pagrindu sunkiai skynėsi kelią. Bet dėl to negalime sumenkinti XVI amžiaus parodytos iniciatyvos, ... nors ji ir nebuvo plačiai realizuota" (553).

Prasidėjus reformacijai, lietuvių kalba šių dienų terminu tariant, išgyveno savotišką bumą Lietuvoje. Tai buvo valstybės kalbinės politikos rezultatas. Knygoje toji politika taip nusakyta: „Kunigaikštis Albrechtas ir Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčios vadovybė pasirinko komplikuotą [kalbos politikos] kelią: vokiečių kalba buvo pripažinta pagrindine valstybės ir bažnyčios kalba, tačiau lygiagrečiai tikybos platinimui, švietimui valstybiniu mastu buvo pripažintas ir polilingvizmas. Bažnytiniuose nuostatuose, vizitacijų rekomendacijose, landtagų sprendimuose buvo nurodoma, jog kunigams būtina mokėti vietos gyventojų kalbas, versti dalį pamokslų į jas, mokyti tomis kalbomis katekizmo. Taigi vokiečių kalbos pripažinimas pagrindine kalba ir lygiagrečiai pripažįstamas polilingvizmas reformacijos įsitvirtinimo laikotarpiu buvo valstybės politikos bruožas, o ne pavienių asmenų ar institucijų iniciatyva kaip Lietuvoje (190).

Mažojoje Lietuvoje prieš akis turėtas dar vienas būdas platinti raštingumą, ir jį bene pirmoji iškėlė Ingė Lukšaitė: „Raštui gimtąja kalba mokyti Martynas Mažvydas projektavo naują instituciją—ūkininko sodyboje veikiančią namų mokyklą. Pirmosios lietuviškos knygos kūrėjas mokyklos viziją pritaikė prie realių sąlygų (visur

trūko dvasininkų, mokančių lietuvių kalbą), bet *žvelgdamas toli į priekį—raštingumas turėjo būti ir valstiečių ateitis*" (554, išryškinta cituojant).

Tokia vizija Mažvydui (reikia manyti, ir kitiems lietuvių protestantų veikėjams) galėjo kilti tik todėl, kad reformacija kaip galingas pavasario potvynis upėje sulaužė viduramžių ledus, kausčiusius tautinių kalbų vartojimą bažnyčioje, mokykloje, literatūroje, o kai kur ir administracijoje.

Katalikybė kokius penkis ar šešis amžius, iš esmės imant, tautinių kalbų vartojimą pastoracijai buvo redukavusi iki minimumo. Lotynų kalbos dominavimą Bažnyčioje ypač jautė mažesnės, kultūriškai jaunesnės tautos—čekai, lenkai, skandinavai. Juk kaip tik XV amžiuje prasidėjęs čekų husitų judėjimas, be tam tikrų teologinių dalykų, visų pirma reikalavo į liturgiją įsileisti gimtąją kalbą. Dar daugiau gimtoji žmonių kalba buvo diskriminuojama Lietuvoje.

Tuo tarpu reformacija, visos jos kryptys, pačiu ryžtingiausiu būdu atmetė šią prielaidą ir iš pat pirmos dienos sugriovė tokia nuostata besiremiančią kalbų piramidę. Ir štai nuostabus rezultatas: nebijant galimų skirtingų liturgijos tekstų vertimų ir interpretacijų, iš karto, kur tik būdavo atsisakoma katalikybės, parapijose žmonės buvo aptarnaujami jų gimtąja kalba. Antai 1525 metais Prūsijoje Albrechtas Brandenburgietis priima liuteronybę ir tais pačiais metais paskelbia nuostatus, kad pamaldos bažnyčiose turinčios vykti gyventojų vartojama kalba. Dėl dvasininkų stokos tai ne iš karto vienu laiku buvo įvesta. Tačiau 1526 metais Karaliaučiuje jau sakomi lietuviški pamokslai, o 1530 metais Tilžėje. 1531 metais Karaliaučiuje

laikomos lietuviškos pamaldos. Mažojoje Lietuvoje buvo neįmanoma, kad dvasininkas visai nemokėtų savo parapijiečių kalbos, kaip tai matome Didžiojoje Lietuvoje. Reikėjo leisti lietuviškas knygas ir kurti lietuviškas mokyklas. Per reformaciją lietuvių kalbos vartojimas bažnyčioje tapo pamatu visai lietuvių kalbos vartojimo sistemai Mažojoje Lietuvoje.

LDK nenormalią tautinių kalbų būseną suvokė asmenys, kurie liko ištikimi Katalikų Bažnyčiai, tokie kaip Mikalojus Daukša. O dėl jo vyresniojo hierarcho Merkelio Giedraičio esama nuomonių, jog jis su reformacijos idėjomis, taigi ir su idėja branginti gimtąją kalbą, buvo susipažinęs iš pirmųjų šaltinių. Tačiau imtis kokių konkrečių žygių, mėginti ją diegti bažnyčioje kelis dešimtmečius negalėjo, kol jiems kelio į šią veiklą nenurodė aukščiausios Katalikų Bažnyčios institucijos, pagaliau supratusios, jog pats laikas spręsti šią skaudžią problemą. Neatvėrus durų tautinėms kalboms, Bažnyčiai grėsė dar didesni pralaimėjimai ir praradimai.

Lukšaitės knyga taip surėsta, kad kritikai vargiai ras plyšelį. Tačiau vertėjo užsiminti apie reformacijos poveikį paskatinusį Lietuvos katalikų bažnyčią diegti liaudinį giedojimą. Apie tai nemažai rašė istorikas Zenonas Ivinskis.

Pirmoji institucija, kuri ryžosi ieškoti išeities nacionalinių kalbų klausimu, buvo Visuotinis Bažnyčios susirinkimas, vykęs 1545–1563 metais daugiausia Tridento mieste. Lietuvoje susirinkimo nutarimai oficialiai įsigaliojo po 14 metų, kai juos priėmė Lenkijos ir Lietuvos vyskupai 1577 metais Piotrkovo provinciniame sinode.

Net mūsų dienomis kas ne kas dėl prielaidos, jog reformacija padarė teigiamą įtaką katalikų veikimui, tikriausiai pakraipys galvą. Žinoma, iš priešo pasimoko tik tas, kuris ganėtinai protingas. Tuo atžvilgiu Katalikų Bažnyčia ir jos kovos su protestantizmu štabas—jėzuitų ordinas—turėjo užtektinai išminties, kad iš reformacijos paimtų tai, kas naudinga katalikybei.

Su Tridento nutarimų įgyvendinimu galime sieti pradėtą lietuviškų religinių knygų leidybą Vilniuje: štai jau 1585 metais čia išeina jėzuito Petro Kanizijaus (Canisius) (1521–1597) katekizmo vertimas, kuris, deja, mums žinomas tik iš šaltinių.

Pats pirmųjų trijų katalikiškų knygų, išleistų Merkelio Giedraičio ir Mikalojaus Daukšos pastangomis, žanras—katekizmai ir postilė—parinktas taip pat ne be minties sukurti atsvarą protestantams.

1595 metais Daukša turėjo išvertęs iš lenkų kalbos Jokūbo Vuiko (Wujek) (1540–1597) Postilę. Kai kalbam apie Daukšos Postilę, savaime ateina į galvą, kad ji—tai tam tikras atsakas į 1591 metų išėjusią Jono Bretkūno „Postillą". Postilės taip pat pradėtos sudarinėti viduriniaisiais amžiais, bet ypač jos paplito reformacijos laikais. Tiek katekizmai, tiek postilės buvo tokie leidiniai, kurie kartu su giesmynais labiausiai atvėrė kelią liaudies kalbai į religinį gyvenimą. Iš pradžių tuo keliu ryžtingai nuėjo reformacijos srovės. O paskui, sekdama jų patirtimi, ir Katalikų Bažnyčia.

Daukšą galėjo įkvėpti ir patraukti 1566 metų Mažvydo „Giesmių krikščioniškų" lotyniškos prakalbos žodžiai: „Šį darbą aš padariau... dėl to, kad lietuvių bažnyčia įkvėptai ir ištikimai liaupsintų... Mūsų

Viešpaties Jėzaus Kristaus vardą... ir kad mūsų gimtasis žodis tarnaudamas gyvas išliktų ir perduotas būtų ainiams" (R. Koženiauskienės vertimas; išskirta cituojant). Ką norit, tą sakykit, bet „Mažvydo katekizmo daugelis giesmių galėjo būti be jokio pakeitimo ir pačių katalikų giedamos" (367). Gal ne tik Katekizmo, bet ir „Giesmių krikščioniškų", kurių dvi dalys išėjo 1566 ir 1570 metais Martyno Mažvydo pusbrolio Baltramiejaus Vilento rūpesčiu.

Beje, iš autorės buvo galima tikėtis, kad ji plačiau paaiškins, iš kur ėjo tokia kalbų politika. Tai buvo daroma remiantis principu, „kad tikintysis turi jas [apeigas] suprasti, taip pat turi pažinti Šventąjį Raštą, jo tekstą sava kalba" (188).

Ši kalbų vartojimo nuostata remiasi taip pat kitu, fundamentalesniu ir veiksmingesniu principu, įsakmesniu nurodymu: jį randame pačiame Šventajame Rašte, apaštalo Pauliaus Pirmajame laiške korintiečiams (14, 1–19). Apie šį principą vertėjo tuo labiau pakalbėti, kad jis sieja su reformacija Mikalojų Daukšą. Katalikų kanauninkas, ragindamas vartoti gimtąją kalbą, rėmėsi irgi apaštalo Pauliaus (Povilo) nurodymais: „Kaipgi tamsus žmogus supras gerus ir išganingus dalykus, jei tas, kuris turi mokyti, jo kalbos nemoka arba nekenčia? Kaip klausys ir tikės, sako Šventas Povilas, jei neturi vertiko?"*

Tuo pačiu apaštalo Pauliaus laišku grindžia reikalą lietuviškai leisti religines knygas reformatas Merkelis Petkevičius, 1598 m., taigi metais anksčiau už Daukšos Postilę, išspausdinęs lenkišką ir lietuvišką katekizmą.

---

* Apie M. Daukšos postilę žr. Arnoldas Piročkinas, „Mikalojaus Daukšos santykis su Reformacija," *Metai*, 1999, No. 7.

Prakalboje skaitome: „...juk Šventas Povilas moko: geriau suprantama kalba penkis žodžius pasakyti, negu nesuprantama—dešimt tūkstančių...".

Nuostata remtis polemikoje dėl kalbų vartojimo apaštalu Paulium buvo būdinga visiems protestantams ir tiems lenkų katalikams, kurie buvo linkę pastoracijos reikalui įsileisti į bažnyčias tautines kalbas.

Kuo Daukša šiuo atveju buvo pasekęs—reformacijos šalininkais ar kuriais ne kuriais katalikų veikėjais,—mums ne taip jau svarbu. Lietuvių raštijos pradininkas, šiaip ar taip, gindamas lietuvių kalbą, pasinaudojo reformacijos ginklu.

Ilgus dešimtmečius, kalbant apie reformaciją Lietuvoje, daugiau pabrėžta protestantų ir katalikų konfrontacija, priešiškumas. Ilgainiui išryškėjo ir įsigalėjo esmingesnė kryptis—reformacijos idėjoms atstovaujančių lietuviškos raštijos kūrėjų darbus įjungti į bendrą tautos kultūros lobyną ir juos laikyti ne iš dalies atneštu svetimu reiškiniu, bet integralia ir ypač vertinga lietuvių kultūros dalimi.

Reziumuojant Lukšaitės teiginius, galima pasakyti, kad reformacijos vaidmuo buvo dvejopas. Mokslininkė taip rašo: „Ji palaikė iniciatyvą įvesti naujoves, kai kurių naujų kultūros elementų pradmenis ir tapo kultūros kūrybą skatinančiu įtampos poliumi. Ji sukūrė konkurencijos situaciją... susidarė palankios sąlygos sparčiai kultūros raidai (556). „Kol tą įtampą buvo bandoma mažinti ne represijom, o kūrybine veikla, kultūra ir visuomeninio gyvenimo formos visuose Europos kraštuose sparčiai modernėjo ir turtėjo" (21–22).

Lukšaitės duomenys parodo reformaciją visai naujoj šviesoj: reformacija buvo daugialypis, įvairialypis reiškinys, kuriantis įtampų polius tarp grupių, siekiančių modernizuoti daugelį visuomeninio gyvenimo bei kultūros raidos sričių. Pagrindinė tezė: skirtingų religijų konkurencija Lietuvos DK teritorijoje sukūrė beveik pusę amžiaus trunkantį kultūrinį dinamizmą. Apžvelgiant kultūros raidos visumą matyti, kiek daug Lietuvos visuomenė laimėjo visose srityse. Kol „konkuruojančios pusės tiekė viena kitai impulsus, aktyviai ir rezultatyviai į juos reagavo... tokiomis aplinkybėmis reformacija LDK buvo sparčiausias kutūros modernėjimo... laidas" (559). Jis vyko tol, kol „katalikiškoji visuomenės dalis į reformacijos šalininkus reagavo pozityviai" (557).

„Reformacija prarado kultūros proceso paskatos reikšmę po to kai atsirado galimybių siekti vienvaldiškumo" (559). „XVII amž. pirmam dešimtmetyj jau pasirodė pirmieji grėsmingi kintančio visuomeninio elgesio ženklai, baigėsi pusiausvyros ir tolerancijos tarp skirtingai tikinčiųjų laikotarpis (579), nors dar vis atrodė, kad reformacija galėjo teikti paskatų kultūros kūrybai" (570).

Ši vaisinga įtampa išblėso po Unijos su Lenkija. Bendroje Lenkijos–Lietuvos valstybėje pradėjo formuotis „vienos tautos—vienos tikybos" sąvoka, ilgainiui kitatikiams ir kitamin̆iams atnešusi nepakantumą ir priespaudą. Galiausiai jie buvo diskriminuojami ir persekiojami kaip eretikai ir netikiai, tapo tarsi svetimkūniais. Ilgų religinių karų pasekmėje tarp abiejų konfesijų susiformavo stereotipai, kurie, deja, išsilaikė iki Nepriklausomybės atkūrimo 1918 metais.

Katalikų bažnyčiai XX amžiaus pradžioje tapus tautinei bažnyčiai, lietuviai katalikai didele persvara rodė tendenciją vertinti Lietuvos protestantus kaip ne visai „tikrus" lietuvius ir menkinti jų tikėjimą. Dažnas lietuvis ir šiandien nežino skirtumų tarp liuteronų ir reformatų, suvokia visas nekatalikiškas denominacijas kaip sektas ir net nėra tikras, ar jie iš viso krikščionys. Lukšaitės knyga sugrąžins iš istorijos iškritusį laikotarpį, naujai apšvies laikmetį, kai Lietuva buvo įvairialypė ir tolerantiška, parodys kelią ateičiai naujoje Lietuvoje.

Baigiant reikia pabrėžti, kad lenkų ir vokiečių istoriografijai buvo būdinga, apžvelgiant reformacijos raidą bendroje Lenkijos–Lietuvos valstybėje suplakti Lietuvos DK ir Lenkijos karalystėje vykusius procesus. Tik keli istorikai pastaruoju metu atkeipė dėmesį į faktą, kad Lenkijoj ir Lietuvoj buvo skirtingos sąlygos ir kitokia dinamika ir kad negalima Lenkijos reformacijos aspektus perkelti į Lietuvą ir analogiškai pritaikyti Lenkijos procesus Lietuvai. Lietuvoje reformacija prasidėjo anksčiau ir išsilaikė gerokai ilgiau negu Lenkijoj. Jau vien dėl to reformacija Lietuvoj turi būti tiriama atskirai (34).

Autorė knygos pradžioje pateikia ir istoriografinę apžvalgą ir aptaria žymiausius lenkų ir vokiečių reformacijos istorikų darbus. Ilgus šimtmečius dominavo poleminės teologinės tradicijos, kurios veikė autorių interpretacijas. Paminima apgailėtina LDK reformacijos šaltinių situacija. Kontrreformacijos veikėjai jau XVII amžiaus pradžioje pradėjo deginti protestantų bažnyčias, archyvus ir bibliotekas (31). Dėl to šaltiniai išliko vienodi. Be to, prieškario laikais protestantų archyvai Lietuvos mokslininkams buvo beveik visai neprieinami, nes jie liko

Lenkijos užimtame Vilniuje, Lenkijoj ar Baltarusijos SSR. Gal ir dėl to jų darbuose dominuoja katalikų bažnyčios dokumentai.

Ingės Lukšaitės veikalas—ne vienam skaitytojui bus Lietuvos reformacijos atradimas: atsivers akys, jog tai *savas, lietuviškas* reiškinys, vertas pasididžiavimo kaip XVI–XVII amžiaus lietuvių visuomenės kūrybinės minties puošmena, rodanti lietuvių istorijos mokslo brandą.

Pratarmėj autorė išreiškia ypatingą padėką šviesaus atminimo profesorei Marijai Gimbutienei už moralinę ir finansinę paramą šią knygą ruošiant.

Arnoldas Piročkinas ir M.G. Slavėnienė

METMENIMS AUKOJO:

1 000 dol.

LIETUVIŲ FONDAS

200 dol.

Savo Vyro a.a. Stasio Skorulio atminimui

Danutė Skorulienė

100 dol.

Astride Ivaska

Dalia ir Raimundas Mieželiai

Dr. Jonas Norkaitis

50 dol.

Daina Variakojis

Maria Arštikis

---

metmenys

Redaguoja: Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris
Department of Slavic & Baltic Languages & Literatures (m/c 306)
1610 University Hall,
University of Illinois at Chicago
601 South Morgan
Chicago, Illinois 60607-7112

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Gražina M. Slavėnienė, Alina Staknienė, Giedrius Subačius, Artūras Tereškinas, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Nora Aušrienė

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Rūta Birštonaitė, Vytautas Vepštas, Rimas Žilinskas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $10.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
2002, Nr.81